

3. KOGNITIVNÍ TYPY A JÁDROVÝ OBSAH

3.1. *Od Kanta ke kognitivismu*

Kdyby Kant vzal v úvahu, jak říkal Peirce, nejprve problém schematismu, jeho systém by se tím ocitl v krizi. Jak jsme viděli, Kant se opravdu – a naštěstí – v krizi ocitl s třetí *Kritikou*. Mohli bychom ale říci i víc: kdybychom byli znovu vzali v úvahu kantovský schematismus, v krizi by se ocitla i značná část sémantiky dvacátého století. A tak se také stalo v oné oblasti, která se obecně označuje jako „kognitivní věda“.

Stopa po kantovském schematismu (spojená s konstruktivistickým pojetím poznání) se totiž objevuje v různých odvětvích kognitivních věd, i když o ní tato odvětví někdy ani nevědí.¹ Když se však dnes setkáváme s pojmy, jako jsou schéma, prototyp, model, stereotyp, nejsou samozřejmě zcela shodné s těmito pojmy u Kanta (mimo jiné neimplikují transcendentalismus) a ani je nelze brát jako zcela synonymní.

Kromě toho se tato kognitivní „schémata“ obvykle snaží vysvětlit fenomény jako vnímání a rozpoznávání předmětů či situací, zatímco kantovský schematismus, který se zrodil, jak jsme viděli, aby vysvětlil, jak jsou možné soudy jako *všechna tělesa jsou těžká*, se ukázal jako nedostatečný, právě když se pokoušel vysvětlit, jak získáváme empirické pojmy. Kognitivismus empirické pojmy vynesl na světlo a znovu si začal klást otázku, již si kladl i Locke (ale koneckonců i Husserl)², totiž co se děje, když mluvíme o psech, kočkách, jablkách a židlich.

Říci ale, že kognitivismus se zabývá kočkami a židlemi, ještě neznamená, že závěry, k nimž došel (a které jsou početné a protichůdné), jsou už uspokojující. Přízrak schematismu obchází velkou část současného výzkumu, ale tajemství tohoto skrytého umění ještě nebylo odhaleno.

Nedělám si žádné nároky na to, že bych toto tajemství odhalil já sám na těchto několika stránkách, mimo jiné i proto, že nehodlám, jak uvidíme,

strkat nos do černé skříňky našich mentálních či mozkových procesů. Jen si položí pár otázek týkajících se vztahů mezi možným „novoschematismem“ a sémiotickými pojmy, jako jsou význam, slovník a encyklopedie, interpretace.³

Vzhledem k „toulavému“ charakteru, který bych rád vtiskl těmto svým úvahám, se nebudu snažit vždycky přesně identifikovat různá stanoviska, teorie, výzkumy či proudy současných kognitivních věd. Spíš budu psát, jak se ukáže, mnoho „příběhů“ (půjde o myšlenkové experimenty v narativní formě), které budou některé problémy exemplifikovat.

Mé příběhy budou z velké části o něčem *dosti podobném* tomu, čím pro Kanta byly empirické pojmy: chci tím říci, že mám v úmyslu mluvit o způsobu, jakým mluvíme (i) o předmětech nebo o situacích, s kterými máme nebo můžeme mít přímou zkušenost (jako je pes, židle, chůze, návštěva restaurace, horolezecký výstup); (ii) o předmětech nebo o situacích, s kterými jsme neměli žádnou zkušenost, ale mohli bychom ji mít (jako je např. pásovec nebo operace slepého střeva); (iii) o předmětech nebo o situacích, s kterými někdo určitě zkušenost má nebo měl, ale my ji už nemůžeme získat, avšak Společenství nám v souvislosti s takovými předměty předává dostatečné instrukce, abychom o nich mohli hovořit, jako bychom tuto zkušenost měli (například o dinosaurech nebo o australopitécích).

Podíváme-li se na takové elementární jevy ze sémiotického hlediska, musíme si především položit předběžnou otázku, totiž zda má smysl hovořit o percepční semióze.

3.2. Percepce a semióza

Problém percepční semiózy se objevil na scéně už v kapitole 2. Samozřejmě že tomu, kdo se nepohybuje v peirceovské perspektivě, se tento pojem může zdát temný (a téměř „imperialistický“), protože pokud uznáme, že už v samotné percepci je semióza, rozdíl mezi percepcí a signifikací se stane poněkud překérním.⁴ Viděli jsme už, že i pro Husserla vnímat něco jako červené a pojmenovat něco jako *červené* by mělo být jedním a týmž

procesem, ale tento proces by mohl mít různé fáze. Nebude nějaký skok či posun (alespoň jako onen přechod od *terminus a quo* k *terminus ad quem*) mezi tím, když vnímáme kočku, když ji pojmenováváme jako *kočku*, a tím, když na ni ostenzivním gestem ukazujeme jako na všechny kočky?

Můžeme odpoutat fenomén semiózy od pojmu znaku? Je zřejmé, že když říkáme, že kouř je znamením ohně, onen kouř, který vidíme, ještě není znakem; i když přijmeme stoické pojetí, kouř se nestává znakem ohně ve chvíli, kdy ho vnímáme, ale ve chvíli, kdy se rozhodneme, že tento kouř *zastupuje* něco jiného, a abychom se dostali do této fáze, musíme vystoupit z bezprostřednosti percepce a převést naši zkušenost do propoziční podoby tím, že z ní uděláme antecedent sémiotické inference: (i) je tu kouř, (ii) jestliže tu je kouř, (iii) pak je tu i oheň. Přechod od (ii) k (iii) je předmětem inference, která je vyjádřena propozicemi; zatímco (i) je předmětem percepce.

Percepční semióza se naproti tomu nerozvíjí, když *něco zastupuje něco jiného*, ale když na základě *něčeho* dospějeme inferenčním procesem k tomu, že vyslovíme vjemový soud *o tomto něčem*, a ne o čemkoli jiném.⁵

Předpokládejme však, že někdo s téměř nulovou znalostí angličtiny, avšak zvyklý vidat anglické nápisy, názvy či věty na obalech CD, na pohlednicích či na různých krabicích, dostane fax, v němž se některé řádky, jak se občas stává, překrývají nebo některá písmena jsou nečitelná. Představme si (a nečitelná písmena nahraďme písmenem X), že tento člověk se pokusí přečíst *Xappy neX Xear*. I bez znalosti významu jednotlivých slov si vybaví, že kdesi viděl výrazy jako *happy, new a year*, a bude předpokládat, že právě tyto výrazy měly ve faxu figurovat. Jeho inference se tedy budou týkat jen grafické podoby jednotlivých výrazů, jen toho, co bylo na papíře (tj. plán výrazu), a ne toho, co ona slova zastupovala (to pak bude muset zjistit ve slovníku).

Takže abychom mohli pojmut jakýkoli jev jako znak něčeho jiného a z nějakého hlediska, musí být nejprve vnímán. To, že percepce může být úspěšná právě proto, že jsme vedeni hypotézou, že daný jev může být vnímán jako znak (jinak bychom jistému stimulačnímu poli nevěnovali pozornost), nás nezabavuje problému, jak daný jev vnímáme.⁶

Když fenomenologická tradice hovoří o „percepčním významu“, má na mysli něco, co oprávněně předchází konstituci významu jakožto obsahu výrazu; avšak (viz *Teorie sémiotiky* 3.3) jestliže ve tmě zahlédnu neurčitou podobu zvířete, pak za úspěchem percepce (tedy za pravdivostí soudu *to je pes*) stojí kognitivní schéma, něco, co už o psech vím, a něco, co může být odůvodněně považováno za součást obsahu, který obvykle připisuji slovu *pes*. V takovém případě mám za sebou *inferenci*: zformuloval jsem si hypotézu, že ona neurčená podoba, kterou jsem ve tmě vnímal, je konkrétním *výskytem* typu, jímž je *pes*.

V našem příkladu s faxem zastupují písmena *-ear* v inferenčním procesu *y*, a umožňují tím, abychom toto *y* mohli předpokládat. Onen člověk je vybaven (pouze grafickou) znalostí alespoň jednoho anglického slova, které by mohlo na tato tři písmena končit, a napadne ho tedy, že *ear* je (porušeným) *výskytem* lexikálního typu, jímž je *year*. Kdyby pak uměl anglicky daleko lépe, mohl by oprávněně předpokládat, že chybějící písmeno může být některé z těchto: *b, d, g, f, h, n, p, r, t* (s každým z těchto písmen vznikne smysluplné anglické slovo), a mohl by vyloučit *c, i, o, q, u*. Pokud však tuto inferenci vztáhne na celé syntagma *Xappy neX Xear*, všimne si, že jedno řešení je pravděpodobnější než jiná, neboť bude předpokládat, že celá sekvence není nic jiného než výskyt (který je na třech místech narušený) typu *happy new year* (což je pevně kodifikovaná pracovní formule).

Mohli bychom tedy říci, že i v tak elementárním procesu výskyt *zastupuje* typ, k němuž odkazuje. Co se však děje, když vnímáme neznámé předměty (viz případ ptakopyska)? Proces je bezpochyby daleko důrodivnější, ono *zastupování* je stanovováno na základě dohody prostřednictvím pokusů a omylů, ale vzájemný vztah výskytu a typu se vytváří teprve poté, co se stabilizuje vjemový soud.⁷

Jestliže je základní charakteristikou semiózy inference (jak jsem tvrdil v Eco, 1984, kap. 1), zatímco ekvivalence stanovená kódem ($a = b$) je jen zkonstatovanou formou semiózy, jež se plně projevuje jenom v substitutivních výrazech (tedy v ekvivalencích mezi výrazy, jak je tomu v morseovce), pak můžeme percepční inferenci považovat za proces *primární semiózy*.⁸

Samozřejmě bychom si mohli říci, že celá otázka je záležitostí jen a jen terminologickou. Pokud stanovíme, že k semióze dochází, teprve když se objevují institucionalizované znakové funkce, pak hovořit o semióze v případě percepce by bylo jen pouhou metaforou – a pak bychom museli říci, že takzvaná primární semióza je jen vstupní podmínkou semiózy. Pokud se tím vyhneme zbytečným diskusím, můžu klidně hovořit o percepční pre-semióze.⁹ Na věci by to však příliš nezměnilo, protože jak uvidíme na následujícím příběhu, vztah mezi touto první fází a následným postupem už plně rozběhlé semiózy nevykazuje zjevné přerovy, ale představuje naopak sled fází, v němž fáze předcházející determinují ty následující.

3.3. Montezuma a koně

První Aztékové, kteří přiběhli k pobřeží, byli svědky toho, jak se *conquistadores* vylodují.¹⁰ Ačkoli máme jen velmi málo zpráv o jejich prvních reakcích a to, co víme, pochází ze záznamů Španělů a z místních kronik sepsaných až později, víme jistě, že mnoho věcí je muselo hrozně ohromit: hrůzné a majestátní plnovousy Španělů a jejich koně, železná brnění, která ony „vetřelce“ s nepřírozenou bílou barvou kůže pokrývala a v nichž vzbuzovali ještě větší hrůzu, jejich muškety a děla; a konečně i samotní koně, ona monstra (jedinými monstry, jež do té doby spatřili, totiž byli vzteklí psi), která se jevila v děsivé symbióze s jejich jezdcí.

Koně museli na první pohled vzbuzovat stejné rozpaky jako ptakopysk. Zpočátku se Aztékové domnívali (možná i proto, že nerozlišovali zvířata od postroje a brnění, které je pokrývalo), že dobyvatelé jedou na jelenech (a v tomto smyslu se domorodci chovali jako Marco Polo). Byli tedy vedeni systémem předcházejících znalostí, ale snažili se ho uvést do souladu s tím, co viděli, a museli si tak velmi rychle vytvořit vjemový soud (je tu před námi takové a takové zvíře, které sice vypadá jako jelen, ale není to jelen). Zároveň se určitě nedomnívali, že každý Španěl jede na zvířeti odlišného druhu, přestože koně, na nichž se Cortésovi muži pohybovali, byli různých plemen. Museli si tedy vytvořit nějakou

představu o tomto zvířeti, kterou nejprve označovali termínem *maçatl*, což je slovo, které používali nejen pro jeleny, ale obecně pro jakékoli čtyřnohé zvíře. Teprve později jejich jazyk nahuatl přijal španělské *caballo* a modifikoval je v *cauayo* či *kawayo*, protože pro předměty, které dobyvatelé přiváželi, Aztékové přejímali a pozměňovali cizí jméno.

V jistou chvíli se rozhodli, že vyšlou posly k Montezumovi, aby ho zpravili o vylovení a o hrůzných divcích, kterým přihlíželi. O první zprávě, kterou svému vládci poslali, máme svědectví zaznamenaná teprve později: jeden pisář prostřednictvím piktogramů zprávu znázornil a vysvětlil, že dobyvatelé si osedlali jeleny (*maçaoa*, plurál od *maçatl*) vysoké jak domy.

Nevím, jestli Montezuma na základě takových neuvěřitelných informací (muži odění v železo a s železnými zbraněmi, možná božského původu, vybavení zázračnými nástroji, které vrhaly kamenné koule schopné vše zničit), pochopil, co oni „jeleni“ vlastně jsou. Mám za to, že poslové (vědomi si toho, že pokud nějaká zpráva nebyla po chuti, bylo ve zvyku potrestat toho, kdo ji přinesl) si dodali odvahy a přednesli svou zprávu nejen slovy, neboť se zdá, že Montezuma obvykle vyžadoval od svých zpravodajů všemožné popisy jedné a téže věci. A tak nejspíš vlastními těly napodobovali pohyb tohoto *maçatl*, jeho charakteristické ržání, snažili se naznačit jeho dlouhou hřívu a dodávali, že jde o divoké a hrůzu nahánějící zvíře, jež je s to v ozbrojeném střetu porazit kohokoli, kdo by se odvážil bránit mu v postupu.

Montezuma získává popis, na jehož základě se pokouší vytvořit si nějakou představu o tomto neznámém zvířeti, a kdoví, jak si je vlastně představuje. Závisí to jak na schopnostech poslů, tak na jeho vlastní fantazii. Určitě ale chápe, že jde o zvíře, a to o zvíře znepokojující. Je totiž pravda, jak líčí jedna kronika, že zpočátku Montezuma neklade další otázky, ale uzavírá se do zneklidňující mlčenlivosti, zůstává se sklopenou hlavou, s bolestným výrazem ve tváři a jakoby duchem nepřítomný.

Nakonec se Montezuma setkává se Španěly a řekl bych, že jakkoli byly popisy poslů matoucí, Montezuma poměrně snadno rozpoznal ony věci, kterým říkali *maçaoa*. Na základě přímé zkušenosti jednoduše poopravil představu, kterou si předtím zkusmo vytvořil. Teď už i on, stejně tak jako jeho muži, kdykoli by zahlédl nějakého *maçatl*, roz-

poznal by ho jako takového, a kdykoli by slyšel o nějakých *maçaoa*, věděl by, o čem je řeč.

Jak se pak s postupem času Montezuma se Španěly stýkal, určitě se o koních naučil mnoho dalších věcí, začal je nazývat *cauayo*, dozvěděl se, odkud pocházejí, jak se rozmnožují, čím se živí, jakým způsobem probíhá jejich chov a výcvik a k čemu ještě mohou být využiti; na vlastní kůži pak i rychle pocítil, jak velkému užitku jsou v boji. Dokonce, máme-li věřit kronikám, zapochyboval o božském původu dobyvatelů, neboť mu bylo řečeno, že jeho vlastní muži dokázali dva koně zabít.

V jistou chvíli se vzdělávací proces, jímž Montezuma postupně nabýval těchto znalostí o koních, zastavuje, ne však proto, že by už nebylo čemu se učit, ale proto, že byl sám připraven o život. A tak se s ním na tomto místě rozloučím (a s ním i se zástupy dalších vyvražděných, kterým byla Koňovitost zjevena) a poukážu spíš na to, že v tomto příběhu je ve hře mnoho různých sémiotických fenoménů.

3.3.1. Kognitivní typ (KT)

Na konci svého prvotního percepčního procesu si Aztékové vytvořili to, čemu budu říkat Kognitivní typ (KT) koně. Kdyby žili v kantovském světě, řekli bychom, že tento KT je *schématem*, jež je pro ně prostředníkem mezi pojmem a rozmanitostí názoru. Kde se však pro takového Aztéka nalézal pojem koně, když ho před vylovením Španělů ještě neměl? Samozřejmě že poté, co Aztékové nějaké koně spatřili, museli si vytvořit morfologické schéma, které se příliš nelišilo od 3D modelu, a právě na tomto základě se musely ustálit jejich percepční akty. Když ale mluvíme o KT, nemám na mysli jen jakýsi obrázek, řadu rysů týkajících se stavby těla či charakteristický pohyb (zvíře cválá, kluše, běží); Aztékové vnímali i typické ržání, možná i pach. Kromě toho museli tomu zjevení přisoudit i rys „zvířeckosti“, když vzápětí použili termínu *maçatl*, a zároveň i schopnost vzbuzovat strach, jakož i funkční vlastnost, díky níž mohlo být zvíře „osedláno“, neboť obvykle koně viděli vždy s lidskými bytostmi v sedle. Řekněme tedy rovnou, že KT koně byl od počátku *multimediální* povahy.

3.3.1.1. Rozpoznávání výskytů

Na základě takto vytvořeného KT museli být Aztékové ihned schopni rozpoznat jako koně i další exempláře, které nikdy předtím neviděli (i bez ohledu na různé zbarvení, vzrůst či úhel pohledu). Právě fenomén rozpoznávání nás vede k tomu, abychom mluvili o *typu* jako o parametru, s kterým porovnáváme výskyty. Tento typ nejspíš nemá nic společného s „esencí“ scholasticko-aristotelské proveniencí a nejde nám o to, vědět, co Aztékové na koni viděli (možná zcela povrchní rysy, které by ho ještě neodlišily od mezka či osla). Je ale jisté, že když takto o typu mluvíme, vyvoláváme tím přízrak lockovských „obecných idejí“, a někdo by mohl namítnout, že je k tomu, abychom vysvětlili fenomén rozpoznávání, vůbec nepotřebujeme.¹¹ Stačilo by říci, že Aztékové používají stejné jméno pro různá individua, protože jim připadají mezi sebou podobná. Avšak toto pojetí podobnosti není o nic méně problematické než to, které klademe mezi typ a výskyt. Abychom mohli vyslovit soud, podle něhož je nějaký výskyt X podobný jinému výskytu Y, musíme už předem mít kritéria podobnosti (dvě věci se vzájemně podobají na základě některých rysů a liší se na základě jiných rysů), a tak tu opět máme typ jakožto parametr, k němuž se odkazuje.

Na druhou stranu nám některé současné kognitivní teorie říkají, že rozpoznávání probíhá na základě *prototypů*, a to tak, že se v paměti usazuje předmět povýšený na vzor a ostatní předměty jsou rozpoznávány srovnáním s tímto vzorem. Abychom však mohli říci, že orel je pták, protože je podobný prototypu, jímž je vrabec, musíme už předem z vrabce dostat některé rysy, které jsou důležitější než jiné (a nechat tak stranou například rozměry). Kdyby tomu tak bylo, pak by se náš prototyp rázem stal typem.

Kdybychom chtěli znovu použít kantovský pojem schématu, KT by spíše než multimediálním obrázkem byl pravidlem či postupem, jak sestavit obraz koně. Rozhodně ať už je tento KT čímkoli, je to něco, co toto rozpoznávání umožňuje. Zároveň tím, že jsme postulovali, že (kdesi) existuje takový typ (ať už je schématem či multimediálním obrázkem), alespoň jsme se zbavili úctyhodné entity, která ještě obývala kantovské univerzum: pokud totiž postulujeme KT, už nepotřebujeme uvádět na

scénu *pojmy*. Zvláště pro naše Aztéky není KT prostředníkem mezi pojmem koně (který nemohli přece nikde mít, ledaže bychom chtěli šířit opravdu velmi transkulturní platonismus) a rozmanitostí názoru. KT je tím, co Aztékům umožnilo sjednotit tuto rozmanitost názoru, a jestliže to stačilo jim, mělo by to stačit i nám.

3.3.1.2. Pojmenování a zdařilá reference

To, že by někdo mohl říci, že pojem koně je daleko bohatší než to, co Aztékové věděli, nic nedokazuje. Okolo nás jsou lidé, kteří nemají o moc vypracovanější KT koně, než měli Aztékové, a přesto vědí, co kuň je, neboť jsou schopni ho rozpoznat. V této fázi našeho příběhu Aztékové ještě mnoho věcí o koních nevědí (odkud pocházejí, čím se živí, jak se rozmnožují, jak krmí svá mláďata, kolik existuje na světě plemen, a nevědí ještě ani to, zda jde o zvíře, anebo o rozumnou bytost), avšak na základě toho, co vědí, jsou už schopni ho nejen rozpoznat, ale shodnout se i na slově, jímž ho budou označovat, a tak zjišťují, že každý z nich reaguje na toto slovo tak, že je aplikuje na tatáž zvířata, na která je aplikují i všichni ostatní. Pojmenování je prvním sociálním aktem, který je přesvědčuje o tom, že všichni společně rozpoznávají v různých chvílích různá individua jakožto výskyty téhož typu.

Pro rozpoznání nebylo úplně nutné předmět-koně pojmenovat, podobně jako já můžu jednoho dne pocítit něco nepříjemného, ale nedefinovatelného, a rozpoznat v tomto pocitu to, co jsem cítil už den předtím. Avšak už ono „to, co jsem pocítoval i včera“ je jménem pro pocit, který zakouším, a takovým jménem by to bylo tím spíš, kdybych o tomto jinak velmi soukromém pocitu měl mluvit s někým jiným. Přechod k obecnému termínu se rodí ze společenské potřeby, rodí se proto, abychom mohli vyvázat jméno z momentálního *hic et nunc* a ukotvit je právě v nějakém typu.

Jak ale mohli Aztékové vědět, že zrovna aplikují jméno *maçatl* na tenýž KT? Někaký španělský pozorovatel (řikejme mu José Gavagai) by si mohl položit otázku, jestli Azték, když se vztahuje k nějakému obecnému bodu v čase a v prostoru, oním jménem míní totéž zvíře, které

každý Španěl ihned pozná; anebo zda tím míní onu prozatím neoddělitelnou jednotu koně a jezdce, třpytivý postroj zvířete či to, že se k němu nějaká neznámá věc rychle blíží; anebo zda tím chce vyjádřit propozici „pohled, jak z moře přicházejí božské bytosti, jež nám naši proroci přislíbili a jež Gulliver jednoho dne nazve Hvajninimy!“.

Jistotu, že všichni sdílíme společný KT odpovídající onomu jménu, získáváme pouze v případě *úspěšné reference* (neboli v případě úspěšně završené reference). V kapitole 5 pojednám o tom, jak je pojem reference problematický, nicméně zkušenost nám říká, že v mnoha případech k něčemu odkazujeme a ostatní dávají jasně najevo, že velmi dobře pochopili, k čemu jsme chtěli odkazovat: například když někoho požádáme, aby nám podal knihu, která leží na stole, a ten někdo nám pak podá opravdu knihu, a ne pero. Španělé se velmi rychle spojili s některými kmeny místního obyvatelstva, a tak kdyby někdo přikázal nějakému domorodci, aby mu přivedl koně, a ten by se pak vrátil skutečně s koněm (a nikoli s košem, s rostlinou, s ptákem nebo s nějakou porcí koně), měli bychom důkaz, že s oním jménem oba ztotožňují výskyty téhož KT.

Na základě těchto zkušeností je možné předpokládat existenci KT, aniž bychom měli povinnost položit si otázku, co kognitivní typy přesně jsou a kde se nacházejí. Jestliže v dobách zapáleného antimentalismu bylo téměř zakázáno předpokládat existenci nějakých mentálních událostí, v době, kdy kvete výzkum lidského poznání, je legitimní ptát se, zda KT koně sestával v „myslích“ Aztéků z mentálních obrázků, diagramů, určitých popisů, vyjádřených ve formě propozic, anebo zda byl souborem sémantických rysů a abstraktních vztahů, který vytvářel vrozenou abecedu jejich „jazyka myslí“ a díky němuž zpracovávali sekvence jednotlivých signálů čistě booleovským způsobem. To všechno jsou velmi aktuální otázky v rámci kognitivních věd, ale jsou podle mě zcela podružné z hlediska, které mě zajímá a které se drží pouze dat získaných z *folk psychology* či získaných ze *zdravého rozumu*, abych tu vzkřísil pamětihodný filozofický pojem, jenž je v mých očích stále více než užitečný. Právě na základě zdravého rozumu se ozřejmuje význam obou fenoménů, totiž rozpoznávání a *zdařilé reference*.¹²

3.3.1.3. KT a černá skříňka

Kognitivní vědy se otázkou, co se děje v naší „černé skříňce“, když něco vnímáme, intenzivně zabývají a diskutují například o tom, zda (i) nám okolní svět poskytuje veškeré nutné informace bez konstruktivní intervence našeho mentálního a nervového aparátu, či zda naopak dochází k selekci, interpretaci a reorganizaci stimulačního pole; o tom, zda (ii) v naší černé skříňce je něco, co by bylo možné nazvat „myslí“ nebo jen čistými nervovými procesy, anebo zda je možné tvrdit, jak se s tím setkáváme v neokonekcionistických kruzích, že pravidla a data jsou totožná; o tom, zda (iii) existují a kde se nacházejí typy či různá kognitivní schémata a také (iv) jak se v mozku či obecně mentálně konfigurují. Všechny tyto otázky jsou problémy, kterými se zde zabývat *nehodlám*.

KT mohou být v myslí, v mozku, v játrech či v nadvěsku mozkovém (kdyby už neměl na práci produkci melatoninu); a mohly by se nacházet i v jakémsi neosobním skladišti, uhnížděné v nějakém univerzálním činném rozumu, z něhož je lakomé božstvo odebírá a lidem propůjčuje, a to jen příležitostně, když je jich zapotřebí (a ti, kdo zkoumají lidské poznání a tráví život výzkumem osob, které nedokážou odlišit skleničku od talíře, budou muset přijít na to, proč některé mozkové oblasti těchto osob nejsou naladěny na správnou vlnovou délku tohoto božstva). Je však nutné vyjít z toho, že pokud tu opravdu jsou případy zdařilé reference, ať už jde o rozpoznání něčeho, co jsem už předtím vnímal, anebo o rozhodnutí, že předmět A i předmět B vyhovují popisu skleničky, koně, budovy, popř. o to, že dvě formy lze definovat jako pravoúhlé trojúhelníky, pak je tomu tak proto, že srovnáváme *výskyty* s nějakým *typem* (ať už je tento typ psychickým fenoménem, fyzicky existujícím prototypem, anebo jednou z oněch entit Třetího světa, který se filozofie neustále snaží postihnout od Platóna po Fregu či od Peirce po Poppera).

To, že postulujeme KT, nás nezavazuje ani k tomu, abychom předem stanovili, jestli mají úplnou nebo jen částečnou konfiguraci nějakého mentálního obrázku, anebo jestli je lze zpracovat jako diskrétní symboly. Je známo, že tato debata mezi *ikonofily* a *ikonofoby* hýbe dnes kognitivní psychologií. Mohli bychom snad jen shrnout polemiku Kosslyna a Pylyshyna.¹³ Na jedné straně se zdá, že ikonické formy mentální

reprezentace jsou nezbytné, abychom vysvětlili celou řadu kognitivních procesů, pro které by čistě propoziční vysvětlení bylo nedostačivé, a tento předpoklad snad prokazují i počítačové simulace; na straně druhé se zdá, že mentální imaginace je jen *epifenomémem*, který lze vysvětlit jako zpracování informace, jež je dostupná jen v digitální podobě. Mentální obrazy by tak nebyly součástí našeho *hardwaru*, ale pouhými sekundárními *outputy*.

Tak bychom mohli také říci, že v rovině nervového systému neexistuje žádná láska a že zamilovanost je jen epifenomémem, založeným v hloubi složitých fyziologických interakcí, které budeme schopni jednoho dne vyjádřit pomocí algoritmů. To ale nic nemění na tom, že epifenomémem „zamilovanost“ hraje ústřední roli v našem osobním i společenském životě, v umění a literatuře, v morálce a často i v politice. Sémiotika vášní se tak neptá, co se v našem *hardwaru* odehrává, když pocítujeme nenávisť či strach, zlobu nebo lásku (i když něco, co lze zkoumat, se určitě děje), ale ptá se spíše na to, jak dochází k tomu, že tyto vášně rozpoznáváme, vyjadřujeme a interpretujeme – a tak moc dobře rozumíme tomu, co znamená, když řekneme, že Roland je spíše zuřivý než zamilovaný.

Sémiozická zkušenost nám říká, že máme dojem, že pracujeme s mentálními obrazy (i kdyby žádná mysl neexistovala), a hlavně nám říká, že veřejně a intersubjektivně interpretujeme mnoho termínů prostřednictvím vizuálních reprezentací. Takže i nějaká ikonická součást poznání by měla být postulována společně s existencí KT, abychom nějak postihli to, co nám nabízí zdravý rozum. Obrazy představují systémy instrukcí stejně jako verbální dispozice: pokud mám někomu vysvětlit, jak se dostane na Piazza Garibaldi, můžu ho slovy nasměrovat do všech ulic, kterými se musí vydat, anebo mu můžu ukázat mapu (jež není obrázkem Piazza Garibaldi, ale diagramatickým postupem, jak náměstí najít). To, který z těchto dvou postupů je lepší, závisí na schopnostech a vrozených vlohách toho, s kým hovořím.¹⁴

Rozhodnutí nestrkat nos do naší černé skříňky by mohlo být vnímáno jako přiznání toho, že filozofie (a konkrétně obecná sémiotika jakožto filozofie) představuje oproti vědě jednu z „nižších“ forem poznání. Tak tomu ale není. Můžeme předpokládat, že v černé skříňce KT existují právě proto, že můžeme mít intersubjektivní kontrolu nad tím, co je jejich *outputem*. A k tomu, abychom o tomto *outputu* mohli hovořit, máme nástroje – a právě tím může sémiotika přispět k výzkumu kognitivních věd, tedy tím, co je na kognitivních procesech sémiotického.

3.3.2. KT na cestě k Jádrovému obsahu (JO)

Jakmile si Aztékové začali vzájemně poukazovat na tatáž zvířata a používat slovo *maçatl*, a jestliže si předtím mohli myslet, že jejich KT je zcela privátní, pak si uvědomili, že naopak tento KT se stabilizoval v oblasti konsensu. Zpočátku jsme mohli tuto oblast konsensu postulovat, jen abychom vysvětlili to, že si Aztékové rozumějí, když používají stejné slovo. Postupně se však museli pouštět do *kolektivních interpretací* toho, co tímto slovem mínili. Přisoudili výrazu *maçatl* nějaký „obsah“. Tyto interpretace byly tak blízké běžné definici, jak jen si můžeme myslet, ale určitě se nelze domnívat, že naši Aztékové si řekli, že slovem *maçatl* míní: „Kůň je savec patřící mezi lichokopytníky čeledi koňovitých (equidae), je nepřežvýkavý býložravec, jeho střední prst je velmi vyvinutý a pokrytý nehtem (kopytem)“ (definice převzatá z Enciclopedia Zanichelli 1995).

Zpočátku musela tato dohoda probíhat jako výměna neuspořádaných zkušeností (někdo uváděl, že zvíře má na krku vlasy, někdo poznamenal, že tyto vlasy vlají, když zvíře běží, někdo si zas jako první uvědomil, že koňská výstroj je něco, co ke koni inherentně nepatří, a tak dále). Zkrátka Aztékové začali krok za krokem interpretovat rysy svých KT, aby je co nejvíce homologovali. Jestliže jejich Kognitivní typ (či typy) byly ještě privátní, tyto interpretace už byly *veřejné*: kdyby je zapsali či zaznamenali jako piktogramy nebo kdyby někdo nahrál na diktafon jejich rozhovor, dostali bychom kontrolovatelnou řadu *interpretantů*. Ve skutečnosti takovou řadu interpretantů máme, alespoň do té míry, v jaké se nám dochovala svědectví domorodců, a pokud nevíme s jistotou, nač první Aztékové mysleli, když poprvé spatřili koně, je tomu tak proto, že máme dobrý důvod věřit, že jde o svědectví příliš vzdálená, a tedy o interpretace interpretací, kterými dobyvatelé vysvětlovali chování domorodců.

Avšak kdybychom takové interpretanty měli v integrální a neporušené podobě, podobně jako tomu je s vědeckými zprávami týkajícími se ptakopyska, ukázaly by nejen to, jaký byl jejich KT, ale také by stanovily význam, který výrazu *maçatl* Aztékové přisoudili.

Nazveme tento soubor interpretantů Jádrovým obsahem (JO).

Volím raději termín Obsah než Význam, neboť tradičně se s významem spojuje i nějaká mentální zkušenost. V některých jazycích je větší zmatek než v jiných, vzpomeňme na anglické *meaning*, které může znamenat „to, co existuje v mysli“, ale také záměr, co je zamýšleno, co je označováno nebo pochopeno, smysl, význam a tak dále. A nelze rovněž zapomínat, že *meaning* může vystupovat také jako tvar slovesa *to mean*, které může znamenat mít na mysli, zamýšlet, vyjádřit, a jen v některých případech označuje společensky registrovanou synonymii (příklad z Websterova slovníku zní: „the German word ‚ja‘ means ‚yes‘“). Kromě toho se podobná polysémie objevuje i v německém *meinen*. A pokud jde o italštinu, i když je termín *význam* (*significato*) často používán ve smyslu „pojem vyjádřený znakem“, dvojice *význam* a *znamenat* (*significato* a *significare*) může být použita i pro vyjádření myšlenek či pocitů, pro emoce, které nějaký výraz může vzbudit, pro důležitost či hodnotu, kterou něčemu připisujeme, a tak dále.

Naopak termín *obsah* – v hjelmslevovském slova smyslu jakožto korelát nějakého výrazu – je o něco jednoznačnější a umožňuje, abychom ho používali ve veřejném slova smyslu, a nikoli v tom mentálním. Pokud to přece jen diskuse nějaké současné teorie bude vyžadovat, použijí termínu *význam*, ale vždycky a jen jako synonyma termínu *obsah*.

V některých případech se mohou KT a JO v zásadě překrývat, a to v tom smyslu, že KT může cele určovat interpretanty vyjádřené v JO, a JO umožňuje vytvořit si adekvátní KT. Rád bych však ještě jednou zopakoval, že *KT je soukromý, zatímco JO je veřejný*. Nemluvíme o tomtéž fenoménu (který by někteří označili obecně jako „znalosti, jež Aztékové měli o koních“): na jedné straně totiž mluvíme o percepční semióze (KT), na straně druhé o komunikační shodě (JO). KT – který není vidět a na který si nelze sáhnout – je možné postulovat jen na základě rozpoznávání, identifikace a zdařilé reference; JO naproti tomu představuje

způsob, jakým se intersubjektivně snažíme vyjasnit, které rysy KT obsahuje. JO, který vystupuje ve formě interpretantů, je vidět a lze si na něj sáhnout – a nejde tu jen o metaforu, neboť mezi interpretanty slova *kůň* patří i mnoho bronzových či kamenných soch koňů.

Kdyby Montezuma shromáždil všechny piktogramy, které poslové vytvořili, kdyby natočil jejich gestikulaci, nahrál jejich slova a kdyby všechna tato *materiální* svědectví uzavřel do nějaké truhly, kdyby nakonec všechny posly zabil a posléze spáchal sebevraždu, pak to, co by v oné truhle zůstalo, by byl právě aztécký obsah výrazu *maçatl*. Pak už by bylo jen na archeologovi, aby onu truhlu objevil a aby dokázal interpretanty dešifrovat, a jen interpretací tohoto obsahu by pak archeolog byl schopen dohadovat se, jaký KT koně Aztékové měli.

KT nemusí nutně pocházet ze smyslové zkušenosti, ale může být přenesen kulturně (jako JO) a může vést k úspěchu teprve budoucí smyslové zkušenosti. Poslové Montezumovi prostřednictvím gest, obrázků, slov i zvuků předkládají právě JO termínu *maçatl*. Montezuma se na základě těchto interpretací pokoušel vytvořit si nějakou „představu“ koně. Tato „představa“ je jádrem KT, který si Montezuma provizorně vytvořil na základě JO, s nímž se seznámil prostřednictvím interpretací.¹⁵

Způsob, jakým jsou KT vyjadřovány, nám může také pomoci vyřešit otázku, zda máme nebo nemáme mentální obrázky.¹⁶ KT můžeme někdy vyjádřit pomocí slov, jindy pomocí gest nebo právě obrázků a diagramů. V podstatě i Marrův 3D model je jakožto veřejný jedním z prvků JO, a je tak interpretací jednoho z postupů, jak si vytvořit KT. Co v našem mozku odpovídá onomu předpokládanému obrázku? Řekněme, že to jsou nervové aktivace. I kdyby však *pattern* těchto aktivací neodpovídal tomu, čemu říkáme obrázek, tyto fenomény by představovaly příčinu či realizaci naší schopnosti pojmát stejně tak jako interpretovat náš typ koně. Postulujeme KT jakožto dispozici k produkci JO a považujeme JO za důkaz toho, že kdesi takový KT existuje.

3.3.2.1. Návod k identifikaci

KT poskytuje také kritéria či návod k identifikaci výskytů nějakého typu (neboli, jak se obvykle říká, k identifikaci referentu).¹⁷ Používám termínu „identifikace“ místo „rozpoznávání“, protože bych rád o rozpoznávání hovořil jen v případě kognitivních fenoménů spojených výhradně s nějakou předchozí smyslovou zkušeností, zatímco o identifikaci budu hovořit jako o schopnosti percepčně něco rozpoznat bez předchozí přímé zkušenosti. Když jsem poprvé na břehu Mississippi zahlédl aligátora, identifikoval jsem ho, protože se mi předtím dostalo instrukcí prostřednictvím slov i obrázků, tedy na základě JO slova *aligátor*.

Tím, že JO poskytuje návod, jak identifikovat výskytů nějakého typu, napomáhá tvorbě pokusného KT. Pokud poslové poskytl Montezumovi dobré interpretace, jeho pokusný KT byl natolik bohatý a přesný, že mu umožnil okamžitou identifikaci a jen málo úprav na základě přímé smyslové zkušenosti. Někdy však instrukce k identifikaci nemusí být dostačující. Poslové by byli mohli natolik zdůraznit podobnost s jelenem, že by si Montezuma vytvořil tak nedokonalý KT, který by mu při prvním setkání nedovolil tak snadno koně identifikovat, a mohl by je zaměnit se stádem volů, které se za družinou dobyvatelů táhlo.¹⁸

3.3.2.2. Návod k lokalizaci

Je tu ještě jedna možnost, totiž že by poslové nedokázali Montezumovi vlastnosti koně dobře popsat. V takovém případě by mu mohli jen říci, že před několika dny se na nějakém místě pobřeží objevila podivná a hrůzná zvířata, a že když se na to místo sám vydá, bude schopen identifikovat bílé muže v železném brnění, kteří rozkročmo sedí na čemsi pohybujícím se, a toto cosi je právě tím, k čemu odkazují. Tímto způsobem by Montezumovi neposkytl instrukce k identifikaci, ale spíše návod k nalezení či *lokalizaci*.

Uvedu teď dva případy, které se týkají KT individuí a ke kterým se budu muset vrátit v podkapitole 3.7.6, ale v každém případě nám už teď poslouží k tomu, abychom odlišili identifikaci od lokalizace. *První případ*. Každé ráno se v baru vždycky potkávám s jedním chlápem, pokaždé

ho poznám, ale nevím, jak se jmenuje, a kdybych měl spojit s obecným výrazem *chlápek* nějaký JO, popis by jednoduše zněl „ten, koho každé ráno vídám v baru“. Jednoho dne uvidím tohoto chlápka, jak vykrádá nedalekou banku. Když mě pak policie vyslyší, pomáhám slovními instrukcemi policejnímu portrétistovi, aby se mu podařilo zachytit jeho podobiznu. Poskytl jsem instrukce k identifikaci toho chlápka, podle kterých si policie může vytvořit KT (jakkoli vágní – může se totiž také stát, že se v identifikaci spletou). *Druhý případ*. Každé ráno v baru rozpoznávám jednoho chlápka, a i když jsem ho nijak zvlášť nepozoroval, zaslechl jsem, jak říká do telefonu, že se jmenuje Giorgio Rossi a že bydlí ve via Roma č. 15. Jednoho dne se tento chlápek pohádá s barmanem, rozbije mu láhev o hlavu a zabije ho. Pak uteče. Policie mě vyslyší jako svědka a já jsem úplně neschopen portrétistovi poskytnout nutné instrukce (nanejvýš řeknu, že onen chlápek je vysoký, má nevýrazný obličej a nepřátelský pohled), ale můžu sdělit jeho jméno a adresu. Na základě svého privátního KT nedokážu podat návod k identifikaci, ale díky JO, který jsem spojoval se jménem Giorgio Rossi (bytosť mužského pohlaví bydlící ve via Roma č. 15), jsem s to poskytnout policii instrukce k jeho nalezení.

3.3.3. Molární obsah (MO)

Když Montezuma na vlastní oči koně spatří a promluví se Španěly, dozví se o koních další informace a může o nich nakonec získat takové znalosti, jaké měli Španělé (i když ne zrovna takové, jaké dnes mají zoologové). Získal by tak o koních *komplexní* poznání. Upozorňuji, že tu nemluvím o „encyklopedické“ znalosti ve smyslu rozdílu mezi Slovníkem a Encyklopedií (ke kterému se vrátím v 4.1), ale spíše ve smyslu „širší znalosti“, jež zahrnuje i rysy, které nejsou nezbytné nutné k rozpoznání (například to, jakým způsobem probíhá jejich chov, nebo to, že jsou to savci). Tuto rozšířenou kompetenci nazvu Molárním obsahem (MO). Formát Montezumova MO se mohl lišit od MO, který měli jeho poslové či kněží, a neustále se mohl dál rozvíjet,

ačkoli nevíme, jakým přesně směrem – stačí pomyslet na to, že součástí dnešního MO *koně* (ale určitě ne součástí MO za časů Montezuma) je i informace, že tomuto zvířeti se nejlépe daří na americkém kontinentě. MO bych ani neztotožňoval s poznáním, které lze vyjádřit výlučně ve formě propozic, protože by mohl obsahovat i obrázky koní různých plemen a různého věku.

Zoolog a žokej mají určitě velký MO koně, i když se obě oblasti těchto znalostí zcela nepřekrývají. Ona dělba jazykové práce, o níž mluví Putnam, se odehrává právě v rovině MO, a proto bych ji nazval spíše dělbou kulturní práce. V rovině JO by tu naopak měla panovat obecná shoda, byť tu a tam mírně rozostřená a různě odstíněná (srov. 3.5.2). A vzhledem k tomu, že ve středu mého zájmu je právě tato oblast konsensu, nechám už stranou MO, který může nabývat různých forem v závislosti na jednotlivých lidech, a představuje tak oblasti sektoriální kompetence. Řekněme, že souhrn těchto MO je totožný s Encyklopedií, jež představuje jakýsi regulativní faktor a sémiotický postulát, o němž byla řeč v Eco, 1984, 5.2.

3.3.4. JO, MO a pojmy

Kdosi se mě při četbě první verze této práce zeptal, jaký je rozdíl mezi JO, MO a pojmem. Nedokážu na tuto otázku odpovědět, aniž bych si předtím udělal jasno ve dvou případech: (i) Jaký je rozdíl mezi kognitivním typem ptakopyska, který si vytvořil jeho první objevitel, a mezi pojmem ptakopysk, jež první objevitel nemohl předem mít, a to ani v případě přelidněného platónského univerza? (ii) Jaký je rozdíl mezi pojmem *kůň*, který měli první Aztékové, a pojmem *kůň*, jež mají dnes zoologové?

Pokud jde o první otázku, zdá se mi evidentní, že bylo jasné už počínaje kantovskou představou schématu empirických pojmů, že pokud nějaký pojem existuje, měl by být zprostředkován schématem, avšak jestliže zavedeme schéma, nepotřebujeme už pojem – důkazem toho je skutečnost, že si můžeme vytvořit schéma pro pojmy, které nemáme,

jako je tomu s ptakopyskem. Takže představa pojmu se stává nepohodlným vedlejším produktem.

Pokud jde o druhou otázku, pak jestliže „pojmem“ míníme nějakou mentální koncepci, jak napovídá etymologie, odpovědi mohou být dvě: buď pojem předchází percepčnímu rozpoznávání, a pak je totožný s KT a lze ho vyjádřit nikoli klasickou definicí, ale pomocí JO; anebo jde o rigorózní vědeckou definici předmětu, a pak je totožný s konkrétním MO, spadajícím do příslušné vědní oblasti.

3.3.5. Reference

V našem příběhu Aztékové po celou dobu připisují termínu *maçatl* nějaký JO, ale když mezi sebou hovoří o tom, co viděli, *odkazují, referují* k individuálním koňům. O tomto složitém jevu, jímž je reference, budu mluvit v kapitole 5. Na tomto místě je jen zapotřebí od sebe dobře oddělit nejen obsah od reference, ale také instrukce k nalezení *referentu* od konkrétních mluvních aktů reference. Někomu se mohlo dostat instrukcí k identifikaci pásovice, a přitom za celý svůj život nikdy k pásovcovi neodkazoval (nikdy tedy neřekl *tohle je pásovec* nebo *v kuchyni je pásovec*).

KT poskytuje instrukce k identifikaci referentu a tyto instrukce bezpochyby představují formu kompetence. Referovat k něčemu je naopak formou činnosti, *performance*. Ta je samozřejmě založena na referenční kompetenci, ale nejen na ní, jak uvidíme v kapitole 5. Referentem slova *kůň* je něco. Referovat ke koňům je aktem, ne věcí.

Když Montezuma vyslechl zprávy svých posílů, získal zárodek této kompetence, ale vzhledem k tomu, že se na nějaký čas uzavřel do sebe, nevykonal hned žádný akt reference, jímž by odkazoval ke koním. Ke koním odkazovali i jeho poslové, aniž by poskytovali instrukce k identifikaci, když Montezumovi řekli, že mu hodlají povědět o věcech, které se báli popsat. Jakmile by se Montezuma rozhodl promluvit, mohl by k těmto doposud neznámým věcem také odkazovat, například tím, že by se zeptal, jak vypadají a co jsou zač, a to ještě předtím, než by se mu dostalo instrukcí k jejich identifikaci. Dokázal by tak, že je možné pochopit

referenci k entitám i k nim přímo referovat, aniž bychom měli jejich KT či JO. Montezuma chápal, že poslové vykonávají akt reference, ale přesto nebyl schopen přijít na to, jaký je přesný referent onoho aktu.

3.4. Sémiozické prvotiny

3.4.1. Sémiozické prvotiny a interpretace

Představme si bytost v nějakém elementárním prostředí ještě předtím, než se dostane do kontaktu s jinými podobnými bytostmi. Tato bytost si musí osvojit nějaké základní „pojmy“, ať už se je rozhodne pojmenovat jakkoli (a následně zorganizovat v kategoričké systémy či v obsahové jednotky): měla by mít nějaký pojem vysokého a nízkého (jenž je nezbytný pro její tělesnou rovnováhu), toho, co znamená být na nohou nebo ležet, měla by mít také nějaký pojem některých základních fyziologických procesů, jako jsou příjem potravy a vyměšování, chůze, spánek, zrak, sluch, čich, chuť, vnímání změn teploty, bolesti a úlevy, měla by mít též pojem toho, co znamená plácát rukama, strkat prst do něčeho měkkého, tlouct, sbírat, odřít, poškrábat se.¹⁹ Jakmile vstoupí do kontaktu s jinými bytostmi či obecně do kontaktu s okolním prostředím, měl by získat i pojmy, které se týkají přítomnosti něčeho, co jeho vlastnímu tělu klade odpor, které se týkají milostného aktu, boje, vlastnictví, nebo naopak ztráty nějakého chtěného předmětu, pravděpodobně i pojem smrti... Jakýmkoli způsobem tyto zkušenosti pojmenovává, jde zcela jistě o zkušenosti primární.

To znamená, že jakmile „vstoupíme do jazyka“, nacházíme už nějaké významové predispozice, které jsou předjazykové povahy, jinými slovy tu jsou „určité třídy významů, na nichž se lidské bytosti shodnou na základě vrozené predispozice“.²⁰ Patřilo by sem například přisuzování životnosti některým předmětům. Je možné, že se pak toto přisuzování ukáže jako chybné, jak by tomu bylo v případě archaických společností, které v mracích spatřovaly zvířata, ale jde určitě o jeden z prvních způsobů, jakým reagujeme na to, co se k nám blíží či se proti nám staví, ale

ještě to nemá nic společného s „kategoriemi“, jako je Živočich: životnost, o níž mluvím, je jistě prekategoriální.

V podkapitole 3.4.2 řeknu, proč považuju za nevhodný tento úzus termínů *katégorie*, *kategoriální* a *prekategoriální*; v každém případě pojmy jako Živočich, Nerost, Artefakt (které jsou v mnoha sémantických založených na sémické analýze považovány za sémantické prvotiny, jež jsou pravděpodobně vrozené, dále nerozložitelné a občas organizované v konečných hierarchických systémech hyponym a hyperonym) mohou dávat smysl jakožto prvky nějakého MO. O tom, zda jsou to opravdu nerozložitelné a hierarchizované prvotiny, *primitives*, a o tom, zda si lze představit jejich konečný inventář, jsem diskutoval v Eco, 1984, kapitola 2. Tyto prvotiny ale určitě nezávisí na smyslové zkušenosti, nýbrž na segmentaci a organizaci *kontinua* obsahu, který předpokládá uspořádaný systém premis. Takovou povahu však nemají sémiozické prvotiny, o nichž mluvím já, neboť závisí na preklasifikační percepci něčeho živého a pohyblivého, či naopak neživého.

Když pocítíme na paži nebo na ruce přítomnost nějakého cizího, jakkoli miniaturního tělesa, někdy aniž bychom se sotva podívali (a někdy je interval mezi percepční hypotézou a motorickou odezvou naprosto nepostřehnutelný), buď se druhou rukou na dotyčném místě pláceme, anebo cizí těleso smeteme. Obvykle se pláceme, když předpokládáme (ještě dříve, než jsme se pevně rozhodli, neboť náš život závisí na rychlosti reflexu), že jde o komára nebo o nějaký jiný dotěrný hmyz, a naopak z ruky cizí těleso smeteme, když jsme se přesvědčili o tom, že jde jen o stéblo trávy či zrnko písku. Pokud se rozhodneme, že musíme „zabít“, je tomu tak proto, že jsme cizímu tělesu přisoudili rys „životnosti“. Jedná se o primární, prekonceptuální (a samozřejmě předvědecké) rozpoznání, které souvisí jen s percepcí, nikoli s kategoriálním poznáním (případně mu toto poznání udává směr a nabízí se mu jako interpretační východisko ve vyšších kognitivních rovinách).

3.4.2. Pár slov ke kategoriím

Kognitivní psychologie často hovoří o našem myšlení jako o schopnosti založené na kategoriální organizaci. Jde o to, že svět, který zakoušíme, je složen z takového množství předmětů a událostí, že kdybychom je měli všechny odlišit a jednotlivě pojmenovat, složitost okolního světa by nás přemohla; takže jediný způsob, jak se nestát „otroky jednotlivin“, spočívá v naší schopnosti „kategorizovat“, tedy považovat za ekvivalentní různé věci, a to tak, že předměty a události rozdělujeme do tříd (např. Bruner et al., 1956).

Myšlenka je to sama o sobě nenapadnutelná. Ne že bychom chtěli za každou cenu tvrdit, že starověk a středověk už toto všechno promyslel, avšak kdybychom nahradili „kategorizaci“ termínem „konceptualizace“, všimli bychom si, že je znovu řeč o tom, jak nás jazyk (a s ním i náš kognitivní aparát) vede k tomu, abychom mluvili a mysleli *per generalia*, jinými slovy je řeč o tom, jak umísťujeme jednotliviny do vyšších celků.

Subsumovat různé výskyty pod jediný typ je způsob, jakým funguje jazyk (jenž, jak se říkalo ve středověku, trpí *penuria nominum*). Jedna věc je však říci, že dokážeme myslet mnoho individuí jako „kočku“, a druhá věc je tvrdit, že jsme schopni myslet všechny kočky jako zvířata (nebo jako kočkovité). Jak je vidět, jde o dva různé problémy. Vědět, že kočka patří do kočkovitých, je záležitostí kompetence spojené s MO spíše než s JO, zatímco téměř bezprostřední percepce kočky se nám zdála jako něco pre-kategoriálního.

Problém je také v tom, že v současné odborné literatuře se termínu „kategorie“ užívá odlišným způsobem, než je tomu jak u Aristotela, tak u Kanta, i když se stává, že narazíme na autory, kteří se odvolávají – bez jakékoli citace a téměř rétoricky, aby své premisy opodstatnili – na dědictví klasické filozofie.

Aristotelských kategorií je deset: substance a devět predikátů, které o ní bylo možné predikovat, jako například to, že něco se děje v nějakém čase, na nějakém místě, že to má nějaké vlastnosti, že to něco podstupuje nebo vykonává něco jiného, a tak dále. Pro Aristotela nebyl problém rozhodnout, co nějaký subjekt je (člověk, pes, strom). Ně-

jaká substance je vnímána, a hned je jasné, jaká je její esence (Aristotelés měl tedy za to, že jakmile vidíme konkrétní výskyt člověka, hned jej propojujeme s typem „člověk“). V aristotelském slova smyslu aplikovat kategorie znamená pouze říci, že vnímáme kočku, která je bílá, která běhá po Lyceu, a tak dále. Z hlediska současné kognitivní psychologie by toto všechno náleželo pre-kategoriálnímu, popřípadě by vstupovalo do hry to, co se nazývá „bázové kategorie“, jako „kočka“, plus nějaká neurčená aktivita, která by spočívala v tom, že nějakému předmětu přisuzujeme aktivní či pasivní vlastnosti.

Pro Kanta jsou kategorie něčím daleko abstraktnějším, než jsou kategorie aristotelské (jde o jednotu, mnohost, realitu, negaci, substanci a akcident, kauzalitu atd.), a už jsme viděli v 2.3, jak je pro něho obtížné říci, co mají společného s empirickými pojmy, jako jsou pes, židle, vlaštovka či vrabec.

Vraťme se ale k Aristotelovi. Fakt, že když člověk vidí kočku, jak běží po Lyceu, pak i vnímá kočku běžící po Lyceu, byl pro Aristotela naprosto přirozený a spontánní. Samozřejmě šlo pak o to, *definovat*, co substance „kočky“ přesně je. Vzhledem k tomu, že šlo o definici založenou na druhu a druhovém rozdílu, aristotelská tradice musela identifikovat *predikábilie*. Tyto predikábilie jsou už velmi podobné kategoriím tak, jak je pojímají moderní taxonomie: jsou nástroji definice (dle aristotelské tradice je kočka smrtelné nerozumné zvíře, a připouštím, že to je poněkud chudé, dle moderních taxonomií je kočka druh *Felis Catus*, rod *Felis*, čeleď kočkovitých, a tak dále až po třídu savců).

Je tento typ klasifikace – a mohli bychom mluvit dál o kategorizaci, kdybychom chtěli aristotelské predikábilie považovat za podkategorie – nějak zásadní pro rozpoznávání něčeho? Ani v nejmenším. Určitě ne pro Aristotela, jemuž se nepodařilo uspokojivě definovat velblouda (srov. Eco, 1983, 4.2.1.1), aniž by ho však přestal správně identifikovat a pojmenovávat; a ani pro kognitivní psychologii, neboť nikdo nikdy nepopřel, že jsme schopni vnímat a rozpoznávat ptakopyska, aniž bychom věděli, zda je to savec, pták či obojživelník.

V jistém smyslu by v této situaci byl ve větších rozpacích Aristotelés než Kant a současní kognitivisté. Kognitivisté by se z toho v krajním

případě dostali tím, že by předpokládali, že v percepci je nějaké pre-kategoriální; Kantovi se podařilo přesunout psy a kočky mezi empirické pojmy a jejich klasifikaci do rodů a druhů svěřil reflektující soudnosti; avšak Aristotelés nám říká, že v kontaktu s individuální substancí chápeme, jaká je její esence (člověk, nebo kočka), ale určitě by rád připustil, že nějaký otrok je schopen rozpoznat kočku, aniž by dokázal podat její definici, a přesto když Aristotelés musí říci, jaká je to substance, nemůže to udělat jinak než tak, že podá definici podle rodu a druhového rozdílu. Jako by Aristotelés připouštěl, že nějakým způsobem máme KT, ale že je můžeme interpretovat pouze a jen v rovině MO (neboť znalost klasifikace náleží právě MO).

Ledaže by chtěl říci přesně to, co říkáme i my, totiž že vnímat (aplikací kategorií – těch aristotelských) znamená pohybovat se v tom, čemu se dnes říká pre-kategoriální, a pre-kategoriální je i přisouzení životnosti, a dokonce i rozumnosti. Alespoň tak se to pokoušel vysvětlit Tomáš Akvinský:²¹ my vůbec nevnímáme diference, jako je rozumnost, ale inferujeme je z vnímatelných akcidentů; takže to, že člověk je rozumný, inferujeme z jeho vnějších projevů, např. z toho, že člověk mluví nebo že je dvounohý. Takže součástí percepční zkušenosti by byla bezprostřední percepce těchto akcidentů a zbytek by byl záležitostí pokročilého zpracování.

To, co současný kognitivismus nazývá kategoriemi (a to, co by pro Aristotela byly predikábilie), je spíše to, čemu přírodní vědy říkají *taxonomy*, jež vytvářejí hierarchii od druhů po rody (nebo od řádů po třídy, od tříd po říše). To, co kognitivismus nazývá bazové kategorie, jsou jistě KT, zatímco to, čemu říká nadřazené kategorie (jako Nástroj vzhledem k bazové kategorii kladivo), jsou *taxonomy*, neboť náleží už složitější fázi kulturního zpracování a jsou uloženy v MO některých erudovaných mluvčích (a závisí na koherentním systému propozic neboli na daném kulturním paradigmatu).

Jen letmo poznamenám, že tento rozdíl byl zcela jasný i Johnu Sturtu Millovi, když zkoumal různé přírodovědné klasifikace, jež byly v jeho době ještě předmětem ostré diskuse:

„Existuje (...) klasifikace věcí, jež je neoddělitelná od toho, jakým způsobem těmto věcem dáváme jejich obecná jména. Každé jméno, které označuje nějaký atribut, rozděluje z této prosté skutečnosti věci do dvou tříd, do třídy věcí, které tento atribut mají, a do třídy věcí, které jej nemají... Klasifikace, o níž musíme pojednat jakožto o odděleném aktu myslí, je naprosto odlišná. V první klasifikaci je rozdělení věcí do skupin a tříd pouze náhodným výsledkem pramenícím z toho, jak užíváme jmen daných z jiných důvodů, zejména z toho důvodu, že prostě vyjadřujeme některé z jejich vlastností. Ve druhé klasifikaci je rozdělení a rozřídění hlavním cílem, pojmenování je pak podružné a podléhá této hlavní činnosti, spíše než by ji řídilo“ (*A System of Logic*, kniha IV, kap. VII).

Jelikož nelze bojovat proti setrvačnosti jazyka, podvolím se i já a budu tyto klasifikační termíny nazývat kategoriemi, ale necht' je zřejmé, že tyto kategorie nám nijak neříkají, co která věc je, nýbrž jen to, jak je která věc hierarchicky uspořádána v systému bazových, nadřazených a podřazených pojmů.²²

Dalším problémem je, že pokud jsou kategorie (v moderním slova smyslu) spíše *taxonomy*, nemají nic společného s prvotinami, jak je vydělují a definují sémantiky založené na popisu „rysů“ – a které shodou okolností mají stejný název jako mnoho kategorií či *taxonů*, jako jsou ŽIVOČICH, ČLOVĚK, ŽIVÝ, DOSPĚLÝ a tak dále. Lze diskutovat o tom, zda jsou tyto prvotiny co do počtu konečné, zda fungují na základě slučování nebo křížení, ale ne vždy je lze hierarchizovat jako *taxonomy*, i když mnoho autorů je třídí na základě vztahů hyponymie/hyperonymie (srov. k tomu Violi, 1997, 2.1 a 4.1). Často jsou tyto sémantické prvotiny dokonce podobné tomu, co jsem nazval sémiozickými prvotinami (a které by někteří označili spíše za pre-kategoriální).

Pokud mezi sémiozické prvotiny patří to, že něco pociťujeme jako těleso, jako něco, co létá ve vzduchu, jako živočicha, jako něco těžkého, pak tyto *taxonomy* vznikají jako výsledek zpracování takových pre-kategoriálních zkušeností; alespoň v tom smyslu, v jakém jsem si řekl, že jim tu budu rozumět.

3.4.3. Sémiozické prvotiny a verbalizace

Wierzbicka (1996) přichází s vlastními hypotézami, založenými na rozsáhlém vzorku různých jazyků, a přesvědčivě tvrdí, že existují jakési *primes* společné všem kulturám. Jsou to prý pojmy jako Já, Někdo, Něco, Tento, Druhý, Jeden, Dva, Početný, Mnoho, Myslím, Chci, Cítím, Říkám, Dělat, Dít se, Dobrý, Zlý, Malý, Velký, Kdy, Předtím, Potom, Kde, Pod, Ne, Nějaký, Živý, Vzdálený, Blízký, Jestliže a Takže (můj seznam není úplný). Zajímavým aspektem této koncepce je, že se pokouší pomocí těchto prvotin zachytit jakoukoli další možnou definici.

Ještě než použiji některé z nápadů, s kterými Wierzbicka přišla, rád bych řekl, že tyto *primes* přijímám jen s veškerou nutnou opatrností. Považovat tyto pojmy za prvotiny neznamená nutně připustit, (i) že jsou to prvotiny i z fylogenetického hlediska, tedy vrozené: mohou to být prvotiny jen pro jednoho jediného člověka, zatímco ostatní lidé vycházejí z jiných a rozdílných zkušeností (například pro nevidomého člověka nebude „vidět“ jednou z primárních zkušeností); (ii) že jsou univerzální (i když nevidím žádný zřejmý důvod, proč to popírat; je ale třeba oddělit teoretickou hypotézu jejich univerzálnosti od empirické verifikace toho, zda existují přesné termíny pro každou z prvotin ve všech známých jazycích); (iii) že jakožto prvotiny nejsou interpretovatelné.

Bod (iii) představuje slabinu v její argumentaci. Tento omyl pochází z toho, že tradičně byly za neinterpretovatelné považovány sémantické prvotiny, o kterých jsem se zmínil v předcházejícím oddíle, tedy ony domnělé rysy jako LIDSKÝ či DOSPĚLÝ, které by v sémantikách založených na popisu „rysů“ měly vystupovat jako atomy, jež nelze dále ve významu rozložit. To, co Wierzbicka nazývá *primes*, však této povahy není – i když má autorka tendenci občas s tím nakládat, jako by bylo. Nejde o významové postuláty, ale o prvky počáteční zkušenosti. Říci, že dítě má nějakou počáteční zkušenost s mlékem (takže se předpokládá, že až vyroste, bude schopno přesně říci, co mléko je), vůbec ještě neznamená, že by nebylo s to na požádání interpretovat obsah *mléka* (k tomu, co dítě dělá, když je požádáno, aby interpretovalo slovo *voda*, viz 3.7.2). Je možné, že to, co vyjadřují slova *vidět* a *slyšet*,

je tímto druhem počáteční zkušenosti, ale i dítě je schopno je interpretovat (odkazem na různé orgány).

Právě proto, že Wierzbicka nepřipouští tento problém, reaguje s důrazem na Goodmanovo (1951, s. 57) tvrzení, podle něhož „nějaký termín není zvolen jako prvotina proto, že by byl nedefinovatelný; je tomu spíše tak, že nějaký termín je nedefinovatelný proto, že byl zvolen jako prvotina v nějakém systému... Obecně platí, že termíny považované za prvotiny v daném systému jsou snadno definovatelné v nějakém jiném systému.“ Již Wilkins nám ukázal, jak je možné prostřednictvím prostorového, a nikoli propozičního kognitivního schématu interpretovat a definovat jak vysoké, tak nízké, jak *k*, tak *pod* či *uvnitř* (srov. Eco, 1993, 2.8.3).²³

Když jsme tuto výhradu vyjasnili, můžeme se souhlasně podívat na kritiku, kterou Wierzbicka adresuje běžným slovníkovým i encyklopedickým definicím. Vezměme jako příklad *myš* (1996, s. 340 a násl.). Pokud má definice termínu *myš* umožnit i identifikaci referentu nebo umožnit to, abychom si vytvořili mentální obrázek myši (podobně jako si Montezuma musel představit koně), je zřejmé, že ryze slovníková definice typu „savec, myšovitý, hlodavec“ (založená na *taxonech* přírodovědných klasifikací) není dostatečná. Jako nedostatečná se však jeví i definice, již podává Encyclopædia Britannica a která vychází ze zoologické klasifikace, upřesňuje oblasti, ve kterých myši žijí, obšírně pojednává o rozmnožování, o způsobu života, o vztahu k člověku a k domácímu prostředí a tak dále. Kdo však nikdy *myš* neviděl, nebude přesto nikdy schopen ji na základě této rozsáhlé a uspořádané charakteristiky rozpoznat.

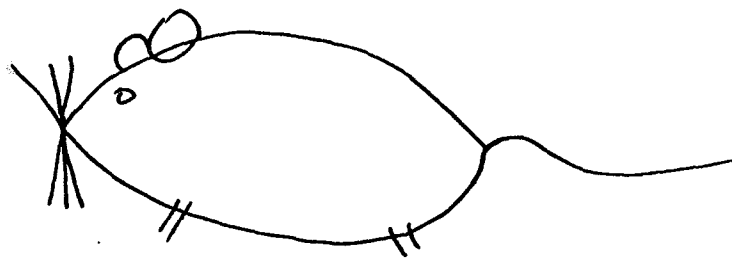
Wierzbicka proti těmto dvěma definicím klade svou vlastní *lidovou* (folk) definici, která je poskládána výlučně z prvotin. Zabírá dvě stránky a obsahuje takovéto *items*:

Lidé jim říkají Myši – Lidé věří, že jsou všechny stejného druhu – Protože pocházejí z bytostí téhož druhu – Lidé si myslí, že žijí tam, kde žijí i lidé – Protože chtějí jíst věci, které mají k jídlu lidé – Lidé nechtějí, aby mezi nimi myši žily (...)

Člověk může myši držet v ruce – (dost lidí je v ruce držet nechce). Jsou šedivé nebo nahnědlé – Jsou dobře vidět – (některá stvoření tohoto druhu jsou bílá) (...) Mají krátké nožičky – Proto když běží, nejsou nožičky vidět, a vypadá to, jako by se celé jejich tělo dotýkalo země (...)

Vypadá to, jako by jejich hlava nebyla oddělená od těla – Celé jejich tělo vypadá jako malá věc bez srsti s dlouhým tenkým ocasem – Přední část jejich hlavy je zašpičatělá – A na ní je po obou stranách pár dlouhých chlupů – Mají na hlavě dvě kulaté uši – Mají malé špičaté zuby, kterými koušou.

Tato *lidová* definice připomíná kantovskou představu, podle které schéma psa musí obsahovat instrukce k tomu, abychom si mohli představit figuru či postavu psa. Kdybychom si zahráli jednu z oněch společenských her, při které někdo verbálně popisuje nějaký obrázek a někdo jiný ho musí věrně reprodukovat (zjišťuje se tím zároveň verbální schopnost jednoho člověka a schopnost vizualizace toho druhého), možná by tato hra fungovala a druhý člověk by na stimul-popis, který právě přednesla Wierzbicka, mohl reagovat kresbou obrázku, jenž by mohl vypadat zhruba jako obr. 3.1.

Obr. 3.1.

Je však tento obrázek pouze interpretačním *outputem* verbální definice, anebo je jejím primárním a konstitutivním prvkem? Jinými slovy: je součástí našeho JO myši i toto morfologické schéma? Dobrá encyklopedie by měla k dlouhé a dostatečné vědecké definici přiložit i obrázek či fotografii myši. Wierzbicka si nedělá starosti s tím, zda encyklope-

die, z níž čerpala, takovou fotografii obsahuje, anebo s tím, zda je eventuálně chyba, že ji encyklopedie nenabízí. Tato nepozornost není náhodná: vysvětlení se nám dostane na s. 322, kde autorka tvrdí, že jazyk nemůže zachycovat neuronální reprezentaci barvy, neboť je soukromá, privátní, zatímco jazyk „zachycuje konceptualizaci“. Zatímco se tedy Wierzbicka snaží zblízka postihnout pojem sémiozické prvotiny, nakonec je zachycuje jen potud, pokud je lze vyjádřit verbálně (a obecně), a tak není náhodou, že sémiozická prvotina „něco“ je graficky znázorněna jako NĚCO, jako by tedy šlo o sémantickou prvotinu, jež je pevně zakořeněna ve způsobu, jakým používáme jazyk.²⁴

3.4.4. „Qualia“ a interpretace

Kdyby existovaly neinterpretovatelné *primes*, museli bychom se vrátit k problému *qualií*, o kterém jsem si myslel, že jsem se s ním vypořádal v předcházející kapitole odkazem na Pierce. Položme si tuto otázku v její nejbezohlednější a nejprovokativnější podobě: máme KT pro *qualia*? Pokud odpovíme, že ne, pak jsou *qualia* jednotlivými „cihličkami“, z nichž se KT budují, ale v takovém případě nedokážeme říci, ani proč je predikujeme (tato věc je červená nebo vroucí), ani proč se obvykle na těchto predikacích, byť za cenu jistého vyjednávání, shodneme. Peirce nám to řekl: prvotní počitek něčeho bílého, který mám, je čistou možností, ale když pak přistoupím ke srovnání dvou kvalit bílé, spouštím sérii inferencí, a tedy interpretací; vjemový soud tuto kvalitu *desingularizuje* (CP 7.633). Tento přechod k *Thirdness* je přechodem k obecnému.

Vedly se nekonečné diskuse o tom, zda můj počitek červené je identický s počitkem, který má někdo jiný, avšak když někomu řeknu, aby mi podal červené pero, pak vyloučíme-li barvoslepost, nastane případ zdařilé reference, a já dostanu červené, a ne černé pero. Vzhledem k tomu, že jsme postulovali zdařilou referenci jako důkaz toho, že existují (v černé skřínce) KT, pak tu existují KT i pro tato *qualia*.

Znovu se omezují jen na tvrzení, že tu KT *musejí* být, ale vůbec bych si nedovolil tvrdit, z čeho přesně sestávají. Dobrým důkazem toho, že

tu je nějaký KT, je to, že může být interpretován. Mohou být *qualia* interpretována? Mohou, a to v tom smyslu, že můžu definovat červenou nejen prostřednictvím její vlnové délky, ale také tak, že řeknu, že je to barva třešně, barva uniform kanadské jízdní policie či mnoha národních vlajek; můžu také porovnávat různé odstíny červené; kromě toho nám experimenty týkající se kategoriální percepcce (srov. Petitot, 1983) naznačují, že existují „kritické hranice“, za kterými lidé nevnímají už červenou, ale jinou barvu – a pokud se tyto kritické hranice mírně posouvají v závislosti na intenzitě stimulu, posouvají se tak konstantním způsobem pro všechny lidi.

Počítky sladkého či hořkého jsou určitě privátní události, a přesto enologové používají výstižných metafor, aby odlišili chuť a konsistenci vína, a pokud by nebyli schopni rozpoznat *qualia* na základě KT, nemohli by ani rozeznat pinot od tokajského, ani určit jejich ročník.²⁵

Jeden z obvyklých argumentů proti interpretovatelnosti barev říká, že barvy nelze interpretovat pro nevidomé. Stačí se domluvit na tom, co budeme mínit interpretací: podle Peirce je interpretant tím, co mi o slovem vyjádřeném předmětu sděluje *něco víc*, ale ne nutně *všechno* to, co mi sdělují jiné interpretanty. Je jasné, že je-li někdo nevidomý od narození, nemůže mít žádný počitek červené jakožto sémiozické prvotiny, kterou lze získat jen prostřednictvím smyslové zkušenosti. Předpokládejme však (a není to úplný sci-fi experiment – srov. Dennet 1991, 11.4), že by nevidomý byl vybaven kamerou ukrytou v brýlích, která by byla schopna rozlišovat barvy a sdělovat je prostřednictvím impulsů vysílaných do některých částí těla: tento slepec, naučený rozpoznávat různé impulsy, by před semaforem věděl, zda je na něm červená, anebo zelená. Byl by vybaven *protézou*, jež by mu poskytovala příslušné informace a suplovala by tak chybějící smyslový orgán. Vůbec neříkám, zda by „viděl“ či neviděl ve svém mozku něco podobného červené, říkám jen, že jeho mozek by zaznamenával *interpretaci* červené. Abychom mohli tuto interpretaci charakterizovat, není třeba, aby se jevila jako dokonalá, každá interpretace je přece částečná. Říci slepci, že červená je barva rozžhavených látek, je sice nepřesné, ale není to neméně uspokojivé než říci, že infarkt je to, co možná máš, když pocítuješ silnou bolest

na prsou a v levé ruce. Když pocítujeme bolest na prsou a v levé ruce a řekneme, že *jde asi o infarkt*, je to stejně oprávněné tvrzení, jako když nevidomý před nějakým rozpáleným předmětem řekne, že *tato látka je asi červené barvy*. Nevidomý jednoduše pocítuje červenou barvu jako nějakou „skrytou kvalitu“, podobně jako my pocítujeme jako „skrytou kvalitu“ něco, co se projevuje prostřednictvím nějakého symptomu.²⁶

3.4.5. KT a obrázek jakožto „schéma“

Pokud se nám na kantovském pojmu schématu zdálo něco zajímavé, nebylo to tehdy, když se schéma ukazovalo jako něco zcela abstraktního jako „číslo“, „stupeň“ nebo „přetrvávání rozmanitého“, ale právě tehdy, když (a právě zde se první *Kritika* ocitla v krizi) mělo umožnit konstituci empirického pojmu, jako je pojem pes (či myš). Tam jsme viděli, že je třeba nějakým způsobem zavést do percepčního procesu *návod k tvorbě nějakého obrazu*. Obrázek myši na obr. 3.1 nelze vidět jako *obraz nějaké myši* (ani kdyby šlo o fotografii, která by samozřejmě mohla být jen fotografií nějaké konkrétní myši). A také když vidíme takové obrázky v encyklopedii, nemyslíme si přece vůbec, že nám mají poskytnout vizuální návod k tomu, abychom identifikovali zvíře, které bude „na chlup stejné“ jako to na obrázku. Naopak tyto obrázky bereme jako obecná vypočtení myši.

Jak ale dochází k tomu, že vyjdeme z nějaké „kresby“ (jež je vždycky a nevyhnutelně reprezentací nějaké jednotliviny, i kdyby to měl být obrázek trojúhelníku, který bude obrázkem jen a pouze nějakého určitého trojúhelníku) a použijeme ji jako obecné schéma k tomu, abychom rozlišovali a rozpoznávali výskyty nějakého typu? Přitom ji samozřejmě stále považujeme za schematickou (2D či 3D) nápovědu k tomu, jak vytvořit podobné obrázky navzdory viditelným rozdílům v jednotlivostech. A zároveň ji považujeme za kantovské schéma, které není (schematickým) obrázkem psa, nýbrž systémem instrukcí, jak obrázek psa vytvořit. Myš na obr. 3.1 není obrazem nějaké konkrétní myši a nepředstavuje ani Myšovost. Je jakýmsi náčrtem, skicou, jež nám říká,

jaké výrazné rysy musíme rozlišovat u čehokoli, co bychom chtěli nazvat myši, podobně jako schematický obrázek dórského sloupu (v příručce o architektonických stylech) by nás měl naučit rozeznat dórské sloupy od sloupů iónských a korintských nezávisle na jednotlivých detailech a velikosti.

Už sama skutečnost, že jsme, řečeno běžným jazykem, nadáni k tomu, abychom definovali obrázek 3.1 jako „schematický“, nám říká, že takový obrázek může být poskytnut jakožto interpretant a může být mentálně uchován jakožto „model“ myši různého zbarvení, různých velikostí a (pokud bychom je dokázali odlišit) i různých fyziognomických rysů. A všimněme si, že by tomu tak bylo, i kdyby v Encyklopedii místo schematického obrázku byla fotografie: vyšli bychom z této fotografie a prostřednictvím něčeho, co bychom nazvali solarizací nebo nadměrným zvětšením snímku až na hranici dobrého rozlišení, při kterém už mizí individuální rysy, se dostaneme k pravidlu, jak vytvořit obrázek jakékoli myši. A bylo by tomu tak, i kdybychom z různých psychologických důvodů, které mají co dělat s naší černou skříňkou, reagovali na slovo *myš* tím, že bychom si vybavili obrázek *oné* myši, který jsme viděli poprvé. Mentální reprezentace individua by nám posloužila jako kalk či odlitek, model (právě jako schéma) a byli bychom zcela schopni přetvořit zkušenost s individuální myši v obecné pravidlo, jak rozpoznat a zkonstruovat myši.

My však dokážeme rozpoznat a identifikovat nejen přírodní předměty nebo artefakty, ale také výskyty geometrických objektů, jako je trojúhelník, a hlavně také výskyty činností nebo situací (jako chůze či návštěva restaurace). Pokud pro takové typy, jako je trojúhelník, můžeme předpokládat prototypy či pravidla pro vytvoření a identifikaci obrazce (což by se nemuselo příliš lišit od toho, jak rozpoznáváme a identifikujeme myši a skleničky) a pokud i pojmy jako místnost nebo restaurace mohou vyžadovat nějakou výchozí vizuální strukturu, podobnou tomu, co Minsky nazývá *frames*, pak rozpoznávání a identifikování činností, jako jsou návštěva restaurace, hádka, křik, nebo situací jako polní bitva, volební kampaň, mše, vyžaduje skutečné *scénáře* (ve smyslu *scripts*, jak je navrhuje Umělá Inteligence, nebo ve smyslu reprezentací založe-

ných na aktantech a jejich rolích, popř. ve smyslu složitých narativních sekvencí, jako je např. greimasovské schéma zloby).²⁷

Nejen to. Mám za to, že součástí KT jsou i dvojice protikladů: nejenže je obtížné definovat *manžela*, aniž bychom měli i pojem *manželka* (o kognitivních typech funkčních entit pohovoříme však později), ale svým způsobem je součástí naší představy psa i to, že toto zvíře štěká a vrčí, nikoli že mňouká a přede (což jsou rysy dostatečné k tomu, abychom v noci poznali, které zvíře škrábe na dveře).

V takových případech máme nepochybně KT, které nijak zvláštním či nutným způsobem neberou v potaz morfologické rysy. Podobně můžeme mít KT založené na časovém sledu nebo na logických vztazích, které lze sice vyjádřit prostřednictvím nějakého diagramu (ten v rovině výrazu pak vypadá jako vizuální konfigurace), ale netýkají se přesto vizuálních zkušeností.

Je-li tu nějaký „silný“ prvek v Peirceově teorii interpretantů, pak je to tvrzení, že série interpretací nějakého znaku může také nabývat „ikonických“ forem. „Ikonický“ však ještě nutně neznamená „vizuální“. Občas KT obsahuje percepční prvotiny či přímo (nesnadno interpretovatelná) *qualia*, která však musí objasnit: součástí KT tchoře – i pro někoho, kdo žádného nikdy neviděl – by měl určitě být i jeho silný zápach a v JO by se měla objevit instrukce, podle níž je tchoř identifikovatelný právě kvůli svému zápachu (kdyby tu bylo kantovské schéma tchoře tak, jak ho Kant formuloval pro psa, mělo by mít podobu vývojového diagramu, který hned v počátečním větvení obsahuje instrukci, abychom přistoupili k čichové verifikaci).

Jsmo si opravdu jisti tím, že náš KT komára je převážně složen z morfologických rysů, a ne (prioritně) z kožních reakcí na jeho bodnutí? O stavbě těla komára toho víme velmi málo (pokud jsme ho nepozorovali pod mikroskopem nebo ho neviděli v encyklopedii) a vnímáme ho především pomocí sluchu jako létající hmyz, který vydává charakteristický bzukot, a proto ho rozpoznáváme i v noci – a je také pravda, že bychom poukázali na tyto rysy, kdybychom někomu poskytovali instrukce k jeho identifikaci.

Tvrdím, že součástí KT (a také JO) myši jsou také prvky „afektivní“ (srov. Greimas a Courtés, 1979, s. 369). Už jsme viděli, že myš (obvykle)

vnímáme jako odporné zvířátko. Na druhou stranu je součástí KT myši kromě morfologických rysů i *frame*, sekvence činností: vyjma případů, kdy někdo pozoroval pouze laboratorní myši, je představa myši (a schopnosti rozpoznat ji) založena i na tom, že se nám obvykle ukáže jako nerozlišitelná, rychle se pohybující věc, která vyrazí z jednoho skrytého koutu místnosti do druhého.

Proto se jeví jako zvláště přesvědčivá Brunerova (1986, 1990) představa, podle níž používáme k organizaci vlastní zkušenosti narativní schémata. Myslím, že součástí našeho KT (a JO) stromu je i (narativní) sekvence, která říká, že strom vyrůstá ze semen, prochází různými vývojovými stadii, proměňuje se během ročních období atd. Malé dítě se velmi rychle naučí, že židle nikde nerostou, ale že se vyrábějí a že květiny se nevyrobějí, ale zasazují. Součástí našeho KT tygra je nejen to, že jde o velkou žlutou kočku s pruhovaným kožichem, ale také to, že pokud bychom nějakého tygra potkali v pralese, choval by se k nám určitým způsobem (srov. k tomu také Eco, 1990, 4.3.3 [v českém překladu *Meze interpretace*, kap. XIII, 3, s. 236–238]).

Můžeme opravdu říci, že pro výrazy *včera* a *zítra* máme JO, které lze vyjádřit pouze propozičně, a nikoli také jakési diagramy s vektorovými ukazateli, které si (i přes nějaké kulturní rozdíly) mentálně konfigurujeme v prvním případě jako obrázek „šipky namířené vzad“ a v druhém případě jako obrázek „šipky namířené vpřed“?

Volně přizpůsobím Bickertonův (1981) pěkný myšlenkový experiment: představme si, že už rok žiju uprostřed velmi primitivního kmene, jehož jazyk znám jen rudimentárně (jména předmětů a elementárních činností, slovesa v infinitivu, vlastní jména, žádná zájmena atd.). Jsem na lovu s Ogem a Ugem a právě jsme poranili medvěda, který se celý zakrvácený schoval ve své jeskyni. Ug chce medvěda pronásledovat až do jeho jeskyně, aby ho mohl zabít. Já si ale vzpomenu, že před pár měsíci také Ig takto poranil medvěda, pronásledoval ho až do jeskyně, ale tam měl medvěd ještě dostatek síly k tomu, aby Iga roztrhal. Rád bych Ugovi tuto událost připomněl, ale abych to mohl udělat, musel bych umět říci, že si vybavuju nějakou minulou událost, jenže neznám žádné časy ani žádné doxastické operátory jako

vzpomínat si. A tak řeknu jen *Umberto vidí medvěd*. Ug a Og si samozřejmě myslí, že jsem zahlédl dalšího medvěda, a leknou se. Snažím se je uklidnit: *Medvěd ne taďy*. Ti dva z toho ale usoudí, že jen hloupě žertuji v nevhodnou chvíli. Trvám na svém: *Medvěd zabíjí Ig*. Ti dva mi ale odpoví: *Ne, Ig je mrtvý*. Musel bych se zkrátka vzdát, a Ug by přišel o život. Použiju tedy nejazykové interpretanty. Při vyslovení *Ig a medvěd* si poklepu prstem na hlavu nebo na srdce, popř. na břicho (podle toho, kde podle nich sídlí paměť). Pak na zem nakreslím dvě postavy a označím je jako *Ig a medvěd*; za postavu *Iga* nakreslím fáze měsíce v naději, že oba správně pochopí, že chci říci „před mnoha měsíci“, a nakonec znovu nakreslím *medvěda*, jak zabíjí *Iga*. Snažím se tolik proto, že si myslím, že oba mají nějaký pojem paměti, a hlavně nějaký KT (který lze interpretovat nikoli propozičně, ale pomocí diagramu) pro činnosti „směřující“ k jiným časovým bodům, než je přítomnost. Vycházím tedy z toho, že pokud jsem schopen porozumět výpovědím, v nichž se mluví o tom, že něco se přihodilo včera nebo se něco přihodí zítra, měl bych tedy mít pro tyto temporální entity nějaký KT. V tomto experimentu bych se snažil vizuálně (vektorově) *interpretovat* svůj KT, jakkoli je možné, že by se moje interpretace ukázala jako nesrozumitelná. Náročnost této operace však neznamená, že bychom ji neměli nějakým způsobem postulovat jako možnou.

Určitě máme kognitivní typy zvukových sekvencí, pokud jsme schopni rozeznat barvu a rytmus telefonního vyzvánění od zvonku u hlavních dveří, vojenský signál pro minutu ticha od zvuku budíku, a často také rozeznáme dvě melodie dobře známých písniček.

Pokud připustíme, že existují sémiozické prvotiny, jsou to jistě ty, které se týkají základních motorických zkušeností jako chození, skákání a běhání. Když skáče, uvědomujeme si (nebo bychom si to mohli uvědomit, kdybychom tomu, co děláme, věnovali pozornost), zda používáme dvakrát za sebou pravou nohu a dvakrát za sebou levou nohu, anebo zda skáče stále po jedné noze. Tyto dvě aktivity jsou však označovány dvěma různými slovy v angličtině, ale ne v italštině, jak je jasné vidět z následující tabulky na obr. 3.2 (Nida 1975, s. 75), která ukazuje obsah některých anglických sloves pro pohybové aktivity.

	run	walk	hop	skip	jump	dance	crawl
Jedna nebo více končetin v kontaktu versus žádná končetina v kontaktu	-	+	-	-	-	+/-	+
Pořadí kontaktu	1,2,1,2	1,2,1,2	1,1,1,1	1,1,2,2	nepodstatné	variabilní rytmické	1,3,2,4
Počet zapojených končetin	2	2	1	2	2	2	4

Obr. 3.2.

Kdokoli by tedy chtěl překládat z angličtiny do italštiny text, jenž by popisoval tyto pohybové aktivity, musí interpretovat termíny podle této tabulky, která – i když vyjádřená jazykovými prostředky – poskytuje pohybové instrukce (mohli bychom si snadno představit nějaký film nebo sérii diagramů, která by použila znaky, jež nesprávně označujeme za „ikonické“).²⁸

3.4.6. „Affordances“

Součástí KT by mělo být i to, čemu Gibson říká „affordances“ (a co Prieto nazve *pertinenze*):²⁹ rozpoznáváme různé výskyty typu, jímž je „židle“, protože jde o předměty, které nám umožňují posadit se na ně, a rozpoznáváme různé výskyty typu, jímž je „láhev“, protože jde o předměty, které umožňují, abychom v nich měli různé kapaliny a nalévali z nich. Instinktivně můžeme považovat za možnou sedačku kmen stromu, ne nějaký sloup (pokud nejsme stylité), a to vzhledem k délce našich nohou a také vzhledem k tomu, že obvykle se nám sedí pohodlně s nohama na zemi. Abychom však kategorizovali nůž, lžíci a vidličku jako Příbor, nebo židli a skříň jako Nábytek, musíme odhlédnout od těchto výrazných morfologických vlastností a zaměřit se spíše na obecnější funkce, jako je např. manipulace s jídlem nebo zařizování obytného prostoru.

Naše schopnost rozpoznávat tyto *afordance* je takřkajíc vtisknuta do způsobu, jakým používáme jazyk. Violiová (1991, s. 73) si klade otázku, proč když vidíme stůl, na kterém je váza, inklinujeme k tomu, že verbálně interpretujeme to, co vidíme, jako *váza je na stole*, a nikoli jako *stůl je pod vázou*. Jakmile si vyjasníme, že jak *pod*, tak i *na/nad* jsou termíny ze stejného významového pole, které mohou nabývat v různých kontextech různých sémantických reprezentací (vztah *pod* – *na/nad* může implikovat jak kontakt, tak i prostorové vztahy, které bychom nazvali architektonickými, a v takových případech může být stůl pod nějakým přístřeškem), všimneme si, že i bez patřičného kontextu bychom druhý výraz posoudili jako jazykově vadný. Violiová tvrdí, že „výběr jazykových výrazů je nejspíš řízen složitými konfiguracemi intencionálních vztahů, které panují mezi mluvčím, jenž se pohybuje v prostoru, a předměty, které ho obklopují“. To ale znamená, že součástí našeho KT obvyčejné vázy (ponechme stranou velké zahradní vázy) je také sekvence činností, které umožňuje, takže víme, že takovou vázu lze snadno přenášet a že ji obvykle na něco pokládáme. Naopak součástí KT stolu jsou nejen jeho morfologické charakteristiky, ale i fakt (a řekl bych, že patří k základním), že stůl používáme k tomu, abychom na něj něco položili (a nikoli abychom ho pod něco vkládali).³⁰

Na druhou stranu nás Arnheim (1969, s. 13) upozorňuje, že jazyk může někdy naše rozpoznávání *afordancí* blokovat: připomíná jeden Braqueův postřeh a připouští, že kávová lžička nabývá různé percepční *afordance* podle toho, zda se nachází vedle šálku kávy, anebo zda je vložena mezi botu a patu jako obuvnická lžice. Často však zvýrazňuje některé *afordance* na úkor jiných právě jméno, kterým je předmět označován.

Na závěr bych řekl, že máme stále ještě nepřesné představy o rozličných způsobech, jakými jsou naše KT organizovány – a také o tom, jak se vyjadřují v JO. Souhlasil bych s názorem Johnson–Lairda (1983, s. 7), podle něhož se nám postupně nabízejí různé typy reprezentací jako možnosti kódování různých typů informace, a tak se obvykle pohybujeme mezi skutečnými obrazy, mentálními „modely“ (jako jsou Marrovy 3D reprezentace) a skutečnými propozicemi.³¹ Spíše než abych hovořil, jak tomu je v těchto případech, o dvojím kódování, myslím, že by se mělo

hovořit o *vícenásobném kódování* naší schopnosti manipulovat s týmž KT v různých situacích, a tedy schopnosti klást v těchto složitých situacích důraz buď na ikonickou součást, nebo na propoziční součást, nebo také na narativní aspekt, díky němuž můžeme pracovat se složitějšími jádrovými obsahy a informacemi.³²

Toto všechno nás vede k tomu, abychom s jistotou shovívavostí přehodnotili ony rigidní sémantické reprezentace (modely založené na definicích, komponenciální (kompoziční) modely, pádové gramatiky a modely kontextové a okolnostní selekce, viz *Teorie sémiotiky*, 2.10–2.12), které zpochybňuje tato reinterpretace komplexního způsobu (nikoli lineárního, ale strukturovaného spíše jako síť), jakým jsou organizovány naše kognitivní typy, a způsobu, jakým je organizujeme prostřednictvím jádrových obsahů. Ony schematické modely jsou samozřejmě stenografickými formami, které postihují naše KT z nějakého úhlu pohledu, podle toho, co chceme zvýraznit v rámci určitého teoretického diskursu, nebo podle toho, jaké chceme naznačit cesty, které povedou ke kontextové disambiguaci termínů. Pomocí těchto modelů postupně interpretujeme jen tu část JO, kterou potřebujeme. Tyto modely jsou metajazykovými (či metasémiotickými) interpretacemi, jež jsou zakoreněné v naší percepční zkušenosti.

3.5. Empirické případy a kulturní případy

Doposud jsem se zabýval KT, které se týkají „přírodních druhů“, jako jsou myši, kočky, stromy. Řekli jsme však, že nepochybně existují také KT pro činnosti jako chodit, nastupovat, poskakovat. Výraz „přírodní druhy“ není dostatečný: jistě existují KT i pro umělé druhy či artefakty, jako je židle, loďka či dům. Řekněme tedy, že jsme uvažovali o KT všech předmětů nebo událostí, o nichž se můžeme něco dozvědět prostřednictvím přímé smyslové zkušenosti. Nedaří se mi přijít na vhodný termín, kterým bych tyto předměty smyslové zkušenosti označoval, a tak volím výraz „empirické případy“ (po vzoru Kantových empirických pojmů): v tom smyslu, že *případem* rozumím skutečnost, že vnímám nebo roz-

poznávám kočku, židli nebo to, že někdo spí či chodí, nebo také to, že nějaké místo je spíše kostelem než vlakovým nádražím.

Něco jiného jsou „kulturní případy“, mezi které bych zařadil rozmanité zkušenosti, o nichž můžeme samozřejmě diskutovat a přít se, zda způsob, jakým je pojmenovávám, je správný, a zda rozpoznávám shodně to, co rozpoznávají také ostatní; definice těchto „případů“, stejně tak jako instrukce k jejich rozpoznávání, závisí na souboru kulturních předpokladů. Mezi tyto kulturní případy bych zařadil různé funkční role (jako bratranec, prezident, arcibiskup), celou řadu abstraktních entit, jako je např. druhá odmocnina (které sice mohou objektivně „existovat“ v nějakém platónském Třetím světě, ale které rozhodně nepatří mezi smysly vnímatelné objekty), události, činnosti, vztahy jako smlouva, podvod, emfyteuze, přátelství. Všechny tyto případy spojuje to, že abychom je mohli jako takové rozpoznat, vyžadují odkaz k nějakému rámci kulturních pravidel.

Tento rozdíl by mohl odpovídat tomu, co Quine míní *příležitostnými pozorovacími větami* (jako *tohle je myš*) a *příležitostnými ne- pozorovacími větami* (jako *tohle je starý mládenec*). S tím by se dalo souhlasit. Až na to, že – jak uvidíme – *tohle je starý mládenec* není věta zcela ne- pozorovací.

V případě starého mládence by Lakoff (1987) hovořil o Idealizovaném Kognitivním Modelu (IKM): je sice obtížné říci, kdy lze tento termín aplikovat, ale ideálně vzato dává smysl. Lakoff vychází z poslední etapy diskuse o starých mládencích, která má dlouhou historii a v níž se střídaly velmi rozumné návrhy s obyčejnými vtipnými replikami.³³ Říkalo se, že je sporné, zda definice „dospělý neženatý muž“ může opravdu postihnout všechny staré mládence, neboť dospělými neženatými muži jsou i katoličtí kněží, homosexuálové, eunuchové, a dokonce i Tarzan (alespoň v románové verzi, kde nepotkává Jane), a ty bychom za staré mládence neoznačovali, leda žertem či metaforicky. Smysluplnou odpovědí bylo, že staří mládenci jsou definovatelní nejen jako dospělí neženatí muži, ale i jako dospělí muži, kteří si zvolili tento stav (na dobu neurčitou), *přestože měli fyzickou nebo sociální možnost se oženit*; a tak starým mláďencem není ani eunuch (doživotně zbavený této možnosti), ani Tarzan (jemuž je prozatím

bráněno v tom, aby si partnerku našel), ani kněz (svobodný z povinnosti) či homosexuál (který není ženatý kvůli přirozené touze po jiném svazku). V situaci, kdy i homosexuálové mohou uzavírat manželství s osobami téhož pohlaví, by bylo možné odlišovat homosexuály jako staré mládence, kteří nežijí v žádném svazku, od homosexuálů, kteří v takovém svazku naopak žijí. Je jasné, že bychom mohli o starých mládencích hovořit, je zapotřebí kromě těchto právě zmíněných specifikací i dále vyjednávat o různých okolnostech. Mohli bychom tak například říci, že homosexuál *by se mohl oženit* s osobou opačného pohlaví ze společenských důvodů (kdyby byl dejme tomu korunným princem), aniž by přestal být homosexuálem, zatímco kněz by manželství uzavřít nemohl, aniž by se tím zároveň nenavrátil do laického stavu, čímž by samozřejmě přestal být knězem, a mohli bychom tak říci – kdybychom opravdu chtěli –, že starý mládenec gay je víc starým mládenkem než nějaký kněz. Jelikož však kněz, který není převeden do laického stavu, ale jen suspendován *a divinis*, může uzavřít civilní sňatek na úřadě v Renu, mohli bychom pak říci, že kněz suspendovaný *a divinis*, který se neožení, je víc starým mládenkem než homosexuál, který s nikým nežije? Jak je vidět, taková vyjednávání mohou pokračovat donekonečna a dnes, když se poněkud změnilo zvyky, se také slovo *starý mládenec* už nepoužívá (mimo jiné i proto, že s sebou nese zvláštní konotace svobodného a bezstarostného života a evokuje komplementární a stejně tak zastaralý pojem slečny či přímo „staré panny“). Proto se staří mládenci stali obyvateli onoho členitého souostroví těch, kterým se říká *single* a mezi kterými se objevují svobodní dospělí obou pohlaví, jak homosexuálové, tak heterosexuálové, rozvedení, vdovy i vdovci, manželé v krizi či manželé stále ještě zamilovaní jeden do druhého a nucení pracovat v New Yorku, zatímco ten druhý získal místo v Kalifornii. Lakoffův pojem IKM zůstává v platnosti v tom smyslu, že pokud idealizovaná definice *starého mládence* nedovoluje říci vždycky a za jakýchkoli okolností, zda někdo starým mládenkem je, zcela jistě dovoluje říci, že starým mládenkem není šťastně ženatý (a s rodinou v jedné domácnosti žijící) otec pěti dětí.³⁴

Nicméně to, že takové pojmy vyžadují vyjednávání na základě různých konvencí a vzorců chování, nám nedovoluje, abychom vyloučili, že příležitostné věty s nimi spojené mají nějakou pozorovací bázi.

Vezměme si rozdíl mezi zabitím a vraždou. To, že někdo někoho zabije, lze vnímat zcela přímo: máme nějaký KT zabití, a to ve formě poměrně elementárního scénáře, takže rozpoznáme takovou situaci, když někdo zasáhne nějakou jinou živou bytost a tímto zásahem jí způsobí smrt. Myslím, že zkušenost zabití je společná mnoha kulturám. Jiný případ je vražda: zabití může být definováno jako zabití v sebeobraně, jako neúmyslné zabití či jako zabití z nedbalosti, také jako rituální oběť, jako válečný akt zakončený v mezinárodních konvencích, anebo právě jako vražda, a to vždy jen v závislosti na zákonech a zvyklostech dané kultury.

V tomto rozdílu mezi empirickým případem a kulturním případem je problematické to, že v tom prvním vycházíme ze svědectví smyslu, ale zároveň nelze říci, že by v tom druhém tento zkušenostní základ neměl žádnou váhu. Stačí jen na úvod říci, že nelze rozpoznat něco jako vraždu, aniž bychom měli (přímou nebo zprostředkovanou) zkušenost s tím, co je zabití.

Připustíme-li tedy tento rozdíl mezi kulturními a empirickými případy, můžeme pak tvrdit, že máme KT i pro kulturní případy, když existují KT empirických případů?

Abychom se této otázce vyhnuli, stačilo by jen říci, že KT se týkají smyslové zkušenosti a žádné jiné. Pro jiné pojmy vyjádřené jazykovými výrazy neexistují KT, nýbrž jen JO. Což by bylo totéž jako říci, že některé věci poznáváme na základě smyslové zkušenosti a jiné věci poznáváme jen prostřednictvím definic, o nichž nutně vyjednáваме v rámci dané kultury. Tím bychom byli zpět u russellovského rozdílu mezi slovy-předměty a slovy ve slovníku (srov. Russell, 1940), jen bychom museli rozšířit pojem slovo-předmět tak, aby zahrnoval kromě přírodních druhů a *qualií* také zkušenosti jiného druhu.

Avšak jestliže jsme definovali KT jako něco, co „je v hlavě“ a co nám umožňuje něco rozpoznat a jako takové to pojmenovat, i když to ještě zatím nebylo veřejně interpretováno ve formě JO, pak bychom snad mohli říci, že když vyslovujeme slovo *bratranec* či *prezident*, nemáme v hlavě

nic, a už vůbec ne něco podobného kantovskému schématu? Všímněme si, že tato otázka se vnučuje, i když připustíme, že myšlení není založeno na obrázcích, ale na zpracovávání abstraktních symbolů. V tomto druhém případě by se dala otázka přeformulovat takto: je možné, že když tvrdíme, že něco je kočka, zpracováváme něco „v hlavě“, zatímco když tvrdíme, že X je bratrance Y, nezpracováváme vůbec nic?

Když porozumím významu slov *bratranec* či *prezident*, evokuji v jistém smyslu příbuzenské schéma nebo organizační schéma, peirceovský graf. Co se ale děje, když pochopím, že pro italské *nipote* [vnuk i synovec zároveň] existují v příbuzenském schématu dvě různé pozice, které francouzština vyjadřuje slovy *neveu* a *petit-fils*? Je sice pravda, že tento rozdíl můžu vyjádřit i slovy (a jsme už u JO) a říci, že někdo je synem mé sestry či bratra, a někdo naopak synem mého syna či dcery, ale otázka – na niž si netroufám odpovědět, neboť jsem si předsevzal, že do černé skříňky strkat nos nebudu – je, zda tento JO vyjádřený slovy je vším tím, v čem spočívá moje znalost tohoto rozdílu, anebo zda spíš nepředstavuje verbální interpretaci rozdílu, který nazírám a chápu na základě nějakého diagramu.

Zastánce výlučně vizuální povahy lidského myšlení, jako je Arnhem, jako by se vzdával před jedním Bühlerovým příkladem: několika dotazovaným byla položena otázka „Mělo by být povoleno vzít si sestru vlastní vdovy?“, a ti pak tvrdili, že její nesmyslnost odhalili bez pomoci jakýchkoli obrázků (1969, s. 6). Samozřejmě, že k odpovědi na takový dotaz může člověk, zvláště je-li k tomu vycvičen, dospět i poziční cestou. Když jsem ale tento experiment opakoval, narazil jsem i na někoho (a jakkoli ne zcela normálního, přece jen šlo o lidskou bytost), kdo dokázal kontradiktornost této otázky rozpoznat teprve tak, že si představil vdovu, jak s vlastní sestrou po boku truchlí nad manželovým hrobem (a zcela názorně pak pochopil, že manžel v hrobě nemůže uzavřít žádné manželství).

Totéž platí i pro *prezidenta*, a to tím spíš, když se mám rozhodnout, zda je přesným překladem zdánlivě synonymního anglického *president*. Americký prezident totiž není (z ústavního hlediska) totéž co italský prezident (jejich pravomoci jsou definovány v rámci dvou různých organi-

začních schémat); a pokud jde o firmy či společnosti, tomu, čemu my říkáme prezident společnosti, odpovídá v angličtině spíš *Chairman of the Board*, a naopak prezident nějaké americké společnosti se blíží italskému *Direttore Generale* (generální ředitel). I v tomto případě se rozdíl jasně ukáže, když se podíváme na pozici prezidenta v organizačním schématu společnosti. Takové schéma může samozřejmě být interpretováno verbálně, když řekneme, že prezident je ten, kdo je nadřízeným X a Y, ale ne K (který je naopak nadřízeným prezidenta), ale to by bylo totéž jako říci, že výrazy *nad* a *pod* mohou být interpretovány jen verbálně (jako JO), přestože moc dobře víme, že si je mentálně překládáme jako KT. A na to, že je někdo *šéfem* nějaké skupiny lidí, můžeme přijít na základě smyslové zkušenosti. Existuje tedy nějaký KT *šéfa*, zatímco neexistuje žádný KT *prezidenta*?

Jsou lidé, kteří by nebyli schopni interpretovat pomocí slov či jiných znaků JO slova *vražda*, a přesto kdyby viděli někoho, jak nějaké stařence rozbíjí hlavu, zmocňuje se její kabelky a dává se na útěk, rozpoznali by vraždu právě v této situaci. Neexistuje tedy i pro vraždu nějaký KT (či *frame* nebo narativní sekvence)?

Bylo by problematické, kdybychom řekli, že pro rozpoznání trojúhelníku nebo přepony, popřípadě toho, že jsou před námi dva, a ne tři přihlízející, vycházíme ze smyslové zkušenosti (a že tedy existuje KT pro tyto empirické případy), zatímco pro rozpoznání toho, že 5677 je liché číslo, z žádného KT nevycházíme. Rozpoznávání lichých čísel, třeba i velmi vysokých, je založeno na pravidle, a toto pravidlo je určité instrukčním schématem. Jestliže existuje systém instrukcí pro rozpoznávání psů, proč by neměl existovat takový systém i pro rozpoznání lichosti čísla 5677?

Jestliže ale existuje systém instrukcí pro rozpoznání lichosti čísla 5677, proč by neměl existovat takový systém instrukcí pro rozpoznání toho, zda nějaká dohoda je smlouvou, kontraktem? Existuje KT smlouvy?

Samozřejmě, že instrukce pro rozpoznávání lichosti čísel jsou odlišného druhu než ty, které jsme předpokládali pro rozpoznávání psů. Avšak když jsme v 2.5 hovořili o schematismu, připustili jsme, že k tomu, abychom charakterizovali schéma jako systém instrukcí, není třeba, aby tyto

instrukce byly morfologické povahy. Už jsme se přece vzdali představy, že by KT měly výlučně formu vizuálních obrázků, a přiklonili jsme se k tomu, že KT mohou odpovídat také scénářům či vývojovým diagramům, na základě kterých rozpoznáváme sekvence činností.

To, že je někdo starým mládencem, nelze nejspíš poznat na základě zkušenosti; a jak je to s fotbalovým rozhodčím? Být rozhodčím samozřejmě neznamená být příslušníkem nějakého přírodního druhu, neboť velbloud bude vždycky velbloudem, kdežto rozhodčí je rozhodčím jenom po nějaký čas či období svého života. Samozřejmě, že funkce rozhodčího jsou vyjadřovány verbálními interpretacemi. Předpokládejme však, že jsme se rázem ocitli na fotbalovém stadionu, kde zrovna probíhá zápas, a že nikdo, ani hráči, na sobě nemají dresy, které by je umožnily od sebe rozeznat. Po chvilce bychom určitě byli s to říci, a to na základě inferencí o chování jednotlivých účastníků, kdo z oněch třiadvaceti postav je rozhodčí, podobně jako bychom byli schopni rozeznat někoho, kdo skáče, od někoho, kdo běží.

Jakkoli rozsáhlá je kompetence, již je zapotřebí, abychom odlišili rozhodčího od brankáře (mimochodem asi ne o moc rozsáhlejší než kompetence, již je zapotřebí, abychom rozeznali ptakopyska od ježury), získáváme tuto kompetenci tím, že si osvojujeme instrukce pro rozpoznávání rozhodčích. Některé z těchto instrukcí mohou být morfologické povahy (rozhodčí má na sobě určitý typ dresu – a z téhož důvodu lze poznat, kdo je při náboženském obřadu biskup), ale ty nejsou přísně vzato tak nutné. Během obřadu svěcení a během fotbalového zápasu lze biskupa a rozhodčího poznat podle toho, co *dělají*, ne podle toho, jak vypadají. I toto rozpoznávání je tedy založeno na smyslové zkušenosti.

Nicméně tato smyslová zkušenost musí být řízena nějakým souborem kulturních instrukcí: kdo neví, co je fotbalový zápas, vidí před sebou jen pána, který místo aby kopal do míče jako ostatních dvaadvacet pánů, stojí mezi nimi a dělá nesrozumitelné věci. Avšak i ten, kdo poprvé spatřil ptakopyska, viděl před sebou něco nesrozumitelného: jako onen neznalý fotbalu, který vidí na trávníku několik lidí a neví, co vlastně dělají, tak i ten, kdo spatřil ptakopyska, viděl zvíře s některými unikátními vlastnostmi a netušil, co je to za zvíře ani zda dýchá pod vodou či nad vodou. A po-

dobně jako se tento člověk postupně naučil rozeznávat další výskyty ptakopyska, aniž by ho dokázal nějak rozumně klasifikovat, tak můžeme říci, že onen neznalý fotbalu, poté co shlédl několik zápasů, dokáže už předpokládat, že jde pravděpodobně o hru, při níž se soupeři snaží vpravit míč do brány, zatímco třiadvacátý pán tu a tam intervenuje a jejich činnost pozastavuje nebo usměrňuje. A tak tedy pokud připouštíme, že už od začátku si objevitel ptakopyska vytvořil KT zvířete, které pojmenoval zatím jen provizorně, proč by si náš neznalý fotbalu nemohl vytvořit (bůhví jaký, ale koneckonců fungující) KT rozhodčího, na jehož základě rozpoznává jeho jednotlivé výskyty?

Zdá se tedy, že rozhodčí je percepčně lépe rozpoznatelný než bratranec nebo starý mládenec, a je to také empiricky vzato pravda. Avšak i pokud jde o přírodní druhy, některé z nich rozeznáváme na základě jejich stavby těla (třeba kočku nebo ptakopyska), jiné zas na základě definic či výčtu jejich možných projevů, a pomysleme nakonec i na to, jaký máme pojem některých chemických prvků či nerostů, s kterými jsme nikdy neměli percepční zkušenost. Toto ale není důvod, proč říkáme, že máme KT kočky, ale ne uranu: Marconi (1997) říká, že běžná znalost uranu, kterou můžeme získat ze slovníku, by nám určitě umožnila percepčně rozeznat vzorek uranu od jablka či motýla. Nestačí však říci, že rozpoznáme jako uran to, co zjevně není motýlem nebo jablkem: už totiž samotná informace, že uran vypadá jako nerost, nás vede k tomu, abychom rozpoznávali jednu věc spíše než jinou věc.

Já si nemyslím, že by rozdíl mezi naší kompetencí týkající se koček a kompetencí týkající se starých mládců byl rozdílem, který podle Greimase a Courtése (1979, s. 332) spočívá v dualitě *figurativních sémů* (exteroceptivních, odkazujících ke smyslově vnímatelných vlastnostem světa) a *abstraktních sémů* (interoceptivních, které jsou výseky obsahu sloužícími ke kategorizaci světa). Abstraktní sémy jsou typu „objekt *versus* proces“, nikoli „ženatý *versus* starý mládenec“. Kde jsou podle Greimase staří mládenci? Jeho abstraktní sémy jsou příliš obecnými kategoriemi a mezi ně a figurativní sémy bychom stejně museli vložit onoho prostředníka, kterého Kant viděl ve schématech, jež zprostředkovávají přechod od rozmanitosti smyslového názoru k abstraktnímu kategoriálnímu aparátu.

Nemyslím si ani, že by v tomto případě platil rozdíl, který Marconi (1997) dělá mezi *referenční kompetencí* a *inferenční kompetencí*. Kdo ví, ideálně vzato, co je to *luskoun*, je vybaven referenční kompetencí (má k dispozici instrukce k rozpoznání výskytů), zatímco ten, kdo ví, co je *starý mládenec*, je vybaven jenom inferenční kompetencí (ví, že staří mládenci jsou dospělí neženatí muži). Předpokládejme však, že jednou dokážeme naučit počítač našemu jazyku: jeho kompetence týkající se slova *luskoun* by se nelišila od té, která by se týkala slova *starý mládenec*, a v obou případech by počítač přistupoval k inferencím jako „jestliže *luskoun*, pak zvíře“ a „jestliže *starý mládenec*, pak neženatý“. Mohl bych mít o luskounech pouze znalosti založené na inferenční, a nikoli na referenční kompetenci, takže kdyby se nějaký *luskoun* objevil na mém stole, zrovna když píšu, nedokázal bych říci, o jakou věc jde. Lze namítnout, že za ideálních podmínek by se mi mohlo dostat všech nutných instrukcí k tomu, abych *luskouna* dokázal rozpoznat. Měl bych zároveň vyloučit, že za ideálních podmínek se mi nikdy nemůže dostat všech nutných instrukcí k rozpoznání starých mláďenců? Dejme tomu, že jsem detektiv a že sleduju hodinu po hodině a den po dni chování nějakého člověka. Vidím, jak se večer vrací zpět do svého bytu, kde žije sám, a pozoruju, že s osobami opačného pohlaví udržuje jen přechodné styky a že mění partnera každý den. Samozřejmě by mohlo jít o falešného starého mládence, o manžela, který nežije s manželkou, anebo o notorického cizoložníka. Nemohl bych se ale stejně tak splést, kdybych označil za *luskouna* umělohmotný hyperrealistický model nebo robota-*luskouna*, který se ve všech ohledech chová jako *luskoun*, a tedy se svine do klubka, když se cítí ohrožen, a má rohovité šupiny a lepkavý jazyk?

Námítka: *luskoun* je *luskounem* z boží vůle (či z vůle přírody), zatímco *starý mládenec* je *starým mláďencem* jen z vůle společnosti či díky jazykové konvenci. Dobře, stačilo by si jen představit společnost, která nezná instituci manželství, a to, čemu říkáme *staří mládenci*, by rázem neexistovalo. Avšak nám tu teď nejde o to, zda existuje rozdíl mezi přírodními druhy, funkčními entitami a kdoví jakými dalšími typy předmětů, anebo zda neexistuje rozdíl mezi empirickými a kulturními případy (jako např. mezi kočkou a tím, čemu se odborně říká *emphyteusis*).

Otázkou je, zda můžeme mluvit o KT jako o systémech instrukcí, které nám umožňují rozpoznávat výskyty také kulturních druhů.

3.5.1. Příběh archanděla Gabriela

Následující příběh je inspirován kanonickými evangelií, ale v některých ohledech se od nich odklání. Řekněme, že tento příběh vychází z jednoho apokryfního evangelia, které bych byl mohl jako apokryf sepsat i já sám.

Bůh se rozhodne, že skutečný plán Vtělení. Už předem Marii vyvolil k Neposkvrněnému početí, k tomu, že bude jedinou lidskou bytostí schopnou takový úkol vykonat, a předpokládejme také, že se už postaral nebo se právě chystá postarat o to, aby k Neposkvrněnému početí došlo. Musí však Marii o události informovat a musí také sdělit Josefovi, jaký úkol ho čeká. Povolá si tedy k sobě archanděla Gabriela a dá mu některé instrukce, které bychom mohli shrnout takto: „Sestoupíš na zem, do Nazareta, a vyhledáš dívku jménem Marie, dceru Anny a Jáchyma, a povíš jí to a to. Pak musíš najít muže ctnostného a cudného jménem Josef, z rodu Davidova, a řekneš mu, co se po něm žádá.“

To by bylo docela snadné, jen kdyby anděl byl člověkem. Avšak andělé nemluví, neboť se mezi sebou dorozumívají jazykem beze slov a to, co vědí, vidí v blaženém zření; mimoto se v tomto zření nedozvídají úplně všechno, co ví Bůh, jinak by sami byli Bohem, ale jen to, co jim Bůh vědět dovoluje, podle stupňů v nebeském řádu, do něhož patří. Bůh tedy musí Gabriela uschopnit k tomuto úkolu tím, že jej vybaví jistou kompetencí, do níž bude patřit především ryze lidská schopnost vnímat a rozpoznávat předměty, znalost aramejštiny, jakož i další kulturní pojmy, bez nichž by, jak uvidíme, tato mise nedošla zdárného konce.

Gabriel tedy sestoupí do Nazareta. Identifikovat Marii není nijak obtížné: vyptá se, kde najde Jáchymův dům, vstoupí do jemného, vkusného sloupořadí, spatří cosi, co je nade vši pochybnost mladou ženou, osloví ji jménem, aby se ujistil, že si ji neplete s žádnou jinou (Marie

na jeho oslovení reaguje bázlivým pohledem), a co se týče Zvěstování, je vyhráno.

Vážné potíže nastanou až teď. Jak identifikovat Josefa? Jde o bytost mužského pohlaví a Gabriel je schopen bezpečně rozeznat na základě oděvu a rysů tváře muže od ženy. Avšak jak dál? Po úspěšné zkušenosti s tím, jak oslovil Marii, začne po celé vesnici nahlas volat Josefovo jméno, ale žádný užitek mu z toho nevzejde, neboť na jeho volání se ozvou mnozí, a Gabriel si uvědomí, že vlastní jména jsou možná rigidními designátory v některých situacích (v božské mysli si něco přečetl o modální logice), ale určitě ne v reálném životě společnosti, v níž je Josefu víc, než by bylo třeba.

Gabriel přirozeně ví, že Josef má být ctnostný muž, a je také možné, že získal některé typologické instrukce ohledně toho, jak rozpoznat ctnostné muže podle jejich klidného a jasného výrazu ve tváři, podle jejich štědrého chování vůči chudým a nemocným, podle zbožných úkonů, které vykonávají v Chrámu; avšak mužů dobrých mravů je v Nazaretu přece jen víc.

Mezi těmito ctnostnými muži musí vybrat jednoho svobodného, a vzhledem k tomu, že se mu dostalo instrukcí týkajících se židovského jazyka a společnosti té doby, ví tedy, že to musí být dospělý muž, který není ženatý, přestože má možnost ženatý být. Proto Gabriela vůbec nenapadne, aby šel hledat mezi homosexuály, eunuchy či kněze, kteří vyznávají náboženství, jež přikazují kněžský celibát.

Stačilo by navštívit nazaretskou matriku. Bohužel ale, jak všichni dobře víme, Augustus nařídí slavné sčítání lidu až o devět měsíců později a v té době žádné veřejné záznamy neexistují anebo jsou v neskutečném nepořádku. Aby Gabriel zjistil, zda různí Josefové, které si vyhlídl, jsou svobodní, musí tento status inferovat z jejich chování. Svobodný by mohl být ten Josef, který žije sám ve své tesařské dílně (ale mohl by být i vdovec).

Nakonec si Gabriel vzpomene, že Josef má být z rodu Davidova, a předpokládá, že v Chrámu budou uchovány staré rodové soupisy; vyžádá si je a pak srovnáním s dalšími ústními svědectvími se mu konečně podaří identifikovat Josefa, kterého hledá. Gabrielova mise tím končí a on se vrací do nebe, kde na něho čekají jeho kolegové andělé s gratulacemi

k dosaženému úspěchu. Těmto andělům by pak byl Gabriel schopen interpretovat, a tedy popsat krok za krokem postup, který sledoval, aby se ujistil, že Josef je svobodný; poskytl by tím svým spoluandělům JO výrazu *svobodný*, který by bezpochyby obsahoval i kulturní pravidlo, podle něhož jde o dospělého muže, který je neženatý, ačkoli měl či má možnost se oženit, a poskytl by jim zároveň i onu směs obrázků a scénářů, které se týkají typického chování, i směs procedur pro sběr relevantních dat.³⁵

Teď však náš příběh trochu zkomplikujeme. Lucifer, protivící se ze své povahy božím příkázáním, se chce pokusit Vtělení zamezit. Nedokáže už sice zabránit zázraku Neposkvřněného početí, ale může zasáhnout do běhu událostí – jak mimochodem později udělá, když přiměje Heroda k vraždění nevinátek. Pokusí se tedy alespoň zmařit setkání mezi Marií a Josefem tak, aby celá Palestina považovala narozené dítě za nemanželské. A tak pověří Belfagora (jehož zlá a lživá povaha je dobře známa), aby Gabriela v Nazaretu předešel a Josefa dýkou zabil.

Naštěstí se Pán temnot přepočítal. Zapomněl, že Belfagor – jenž po celá tisíciletí vykonával svou misijní činnost u primitivního obyvatelstva v *Terra Incognita* – přivykl způsobům těchto obyvatel, kteří projevovali svou ctnost válečnými krutostmi a na (okázalé) znamení těchto krutostí si nechávali hyzdit tvář různými tetováním či jizvami: takže náš ubohý ďábel se snaží rozpoznat ctnostného Josefa a pochopitelným omylem se zaměří na otce budoucího Barabáše. Belfagor neví, co znamená *svobodný*, protože přichází od kmene vousatých lidí, kde se mladíci musí spojovat s chlípnými starci, aby pak po iniciačním rituálu žili v nespoutané, ale zákonné polygamii. Pokud jde o Marii, je na tom Belfagor ještě hůř, protože neví, co to znamená, když je dívka svobodná a cudná, neboť tam, odkud náš ďábel přichází, jsou dívky postupovány v útlém věku mužům z jiných klanů. Neví ani, co to znamená, když svobodný muž či svobodná žena žijí sami nebo s rodiči, neboť v končinách, z nichž přichází, všichni obývali rozsáhlé chatrče, v kterých žily celé rodiny – a v izolaci žili jen ti, kteří nesli božské poslání. Jelikož je společnost, z níž Belfagor přichází, založena na avunkulárním principu, neví ani, co znamená být z rodu Davidova. Proto se Belfagorovi nepodaří Josefa a Marii rozpoznat a jeho mise končí neúspěchem.

Končí neúspěchem, protože Belfagor nevěděl některé věci, které Gabriel naopak věděl. Něco však Belfagor věděl. Dokázal stejně jako Gabriel rozeznat muže a ženy, noc a den, malou vesnici Nazaret od velkého města Jeruzaléma. Kdyby šel okolo Josefovy tesařské dílny, viděl by, že hobluje dřevo, že nelisuje olivy; kdyby prošel okolo Marie, asi by si řekl, že jde o mladou ženu. Gabriel i Belfagor by zkrátka sdíleli kognitivní typy týkající se empirických případů, ale nikoli případů kulturních, které závisejí na kulturním systému Palestiny (na sklonku) 1. století př. Kr.

Ve světle tohoto příběhu by bylo snadné dojít k závěru, (i) že existují empirické případy, které poznáváme a rozpoznáváme prostřednictvím smyslové zkušenosti; (ii) že se může stát, že pro předměty, s kterými jsme doposud neměli žádnou přímou zkušenost, získáváme nejdříve interpretačně JO a teprve na základě tohoto JO si vytváříme KT, jakkoli pokusný; (iii) že tedy pokud jde o empirické případy, vycházíme ze zkušenostně založeného KT a jdeme směrem k JO, zatímco pokud jde o kulturní případy, je tomu právě naopak.

Zas tak jednoduché to ale není. Viděli jsme, že abychom rozpoznali činnost, které se anglicky říká *to hop*, od činnosti, které se říká *to skip*, musíme samozřejmě vzít v úvahu data smyslové zkušenosti, ale potřebujeme také další, takřikajíc „choreografické“ znalosti, bez nichž dokonce nejsme schopni určit pořadí kontaktu končetin se zemí (a nebyli bychom schopni poznat, že určité tanečnickovy křečovitě pohyby jsou dokonalým *entrechât*). Podobně i být profesorem je samozřejmě kulturní případ, ale kdokoli vstoupí do nějaké (tradiční) učebny, ihned pozná, kdo je vyučující a kdo jsou žáci, a to podle jejich prostorové pozice – a rozezná je od sebe lépe, než obyčejní lidé rozeznají lasičku od kuny nebo i rosničku od ropuchy. Dokážeme pochopit různé kognitivní operace, které jsou ve hře, když rozpoznáváme kočku a když rozpoznáváme druhou odmocninu, ale mezi těmito dvěma extrémy je celá řada „předmětů“, jejichž kognitivní status je poměrně proměnlivý.

Závěrem bych se odvážil tvrdit, že musíme připustit existenci KT i pro kulturní případy, a proto bude-li třeba, vezmu je v úvahu, aniž bych je jakkoli zpochybňoval a aniž bych se pokoušel sestavit jejich vyčér-

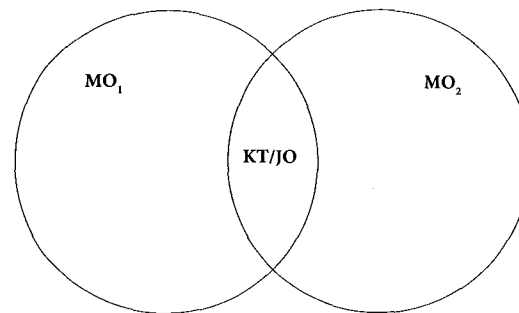
pávající typologii. Ve skutečnosti se v této kapitole zabývám kognitivními typy empirických případů a v tom také hodlám přímo pokračovat.

Samozřejmě, že toto rozhodnutí nás nezabavuje dalšího problému, totiž zda existují pozorovací věty, které by byly nezávislé na „rozvětveném“ systému předpokladů, nebo zda naopak sám rozdíl mezi mužem a ženou není nějaký způsobem umožněn pouze v rámci určitého systému „opodstatněných tvrzení“. O tom však budu ještě mluvit v kapitole 4.

3.5.2. KT a JO jako oblasti sdílené kompetence

Já samozřejmě mám nějaký pojem myši a jsem schopen myš rozpoznat ve zvířátku, které mi na chatě znenadání přeběhne přes obývací. Zoolog o myších ví mnoho věcí, možná i víc než to, co najdeme v *Encyclopædia Britannica*. Pokud by ale takový zoolog byl se mnou v onom mém venkovském obývacím a pokud bych ho upozornil na to, co zrovna vidím, pak by za normálních okolností se mnou souhlasil, že tamhle v rohu je myš.

Je-li tu pojmový systém, kterým jsem vybaven já (MO_1), do něhož budou patřit i osobní interpretace založené na mé předcházející zkušenosti nebo různá pojetí myši, která znám z literatury a z umění a která nejsou součástí zoologovy kompetence), a pojmový systém zoologův, MO_2 , vypadá to, jako bychom se oba shodovali v oblasti znalostí, které vzájemně sdílíme (obr. 3.3).

Obr. 3.3.

Tato sdílená oblast znalostí se shoduje s KT a JO, které mám jak já, tak zoolog, a umožňuje nám myši rozpoznávat, tvrdit o nich některé rozumné věci, pravděpodobně je i rozeznávat od potkanů (ačkoli to je diskutabilní) a reagovat na ně jistým společným způsobem.

Zoolog tedy reaguje nejen výpovědí *je tu myš!*, ale také prostřednictvím dynamických interpretantů, které jsem mohl předvídat; zároveň kdybych ho požádal, aby mi načrtl to, co viděl, nejspíš by mi předložil něco velmi podobného obrázku 3.1; také by byl určitě schopen vysvětlit malému dítěti, co myš je, a použil by k tomu pár deskripcí, jež by se příliš nelišily od těch, které navrhuje Wierzbicka. Všechny tyto skutečnosti mi napovídají, že zoolog někde musí mít pojem myši, který se příliš neliší od mého. Pádovým důkazem je i to, že kdybychom oba měli vyrobit nějakou pastičku na myši, měla by víceméně stejné rozměry, promysleli bychom i mezery mezi mřížkami tak, aby se myš standardního vzrůstu z pastičky nedostala, a oba bychom jako návnadu použili spíš sýr než salát nebo žvýkačku. Ani jeden z nás by nesestrojoval klíčku na cvrčky nebo obrovskou klec s ocelovými mřížemi, jako je ta, v níž byl držen Hannibal Lecter ve filmu *Mlčení jehňátek*.

Ve chvíli, kdy jsme se vzájemně shodli na tom, že před námi je myš, převedli jsme tím výskyt, jež nám nabízel stimulační pole, na stejný KT, který i zoolog dokáže interpretovat prostřednictvím JO. Máme tento JO ztotožnit s tím, čemu se obvykle říká *doslovný význam* nějakého výrazu? Je-li doslovný význam to, co nám nabízí slovník, pak určitě ne, protože jsme viděli, že součástí KT myši jsou i „afektivní konotace“ a schémata činností. Mírně-li doslovným významem naopak to, co většina lidí za obvyklých okolností spojuje se slovem *myš*, když tedy neočekáváme přenesené významy ani explicitní citově zabarvená užití (jako když mluvíme o *počítačové myši*), pak je odpověď kladná. Až na to, že součástí tohoto doslovného významu jsou i informace, které se normálně považují za „encyklopedické“, a které se tedy týkají zkušenosti ostatních lidí.

Což nás opět utvrzuje v tom, že kanonický protiklad definice slovníkové a definice encyklopedické je sice možná užitečný z některých teoretických důvodů, ale vůbec neodpovídá způsobu, jakým věci vnímáme a pojmenováváme.

Zatím jsem řekl, že já i zoolog „vlastníme“ nějakou oblast sdílené kompetence, a ztotožnil jsem tuto oblast s KT a s JO, který je z tohoto KT vytvořen. Vzhledem k tomu, že jak já, tak zoolog vlastníme tentýž KT, mohli bychom začít předpokládat, že je nám *dán*. To je oprávněný předpoklad, jelikož se zdá, že pochází ze smyslové zkušenosti, a to jak z mé vlastní (neboť jsem myši už viděl a umím je rozpoznávat), tak i ze zkušenosti toho, kdo mi ji předal (tím, že mě naučil myši rozpoznávat).

Jestliže je nám však tato oblast dána, přirozeně se musíme ptát, zda jde o entitu, která je někde uložena na způsob druhů, esencí či platónských idejí. Kdyby tomu tak bylo, tato entita by byla společná všem (a stejný je v podstatě i Kantův problém: jak sjednotit pro všechny schematický postup, který se – alespoň v třetí *Kritice* – stal postupem založeným na hypotézách); viděli jsme ale naopak, jak je tato oblast vázána na dispozice, zkušenosti a znalosti jednotlivých lidí, a to do té míry, že jsem dokonce zapochyboval, zda je součástí této sdílené oblasti i informace o tom, že myši se liší od potkanů. O této sdílené kompetenci se neustále *vyjednává* či *dohaduje* (zoolog přistoupí na to, že něco ze svých znalostí zamlčí tak, aby mohl přijmout jen to, co vím já, nebo naopak přispěje k mému KT tím, že mě upozorní na něco, co mi doposud unikalo). Takové vyjednávání je možné, protože kognitivní typ není žádnou entitou (i když zdánlivě hraje roli, kterou obvykle připisujeme pojům): je naopak postupem – právě v tom smyslu, v jakém je postupem i kantovské schéma.

3.6. Od typu k výskytu, anebo naopak?

Při rozpoznání či identifikaci něčeho jakožto myši je daný výskyt převeden na typ. Tím přecházíme od jednotlivého k obecnému. Jen za těchto podmínek můžu použít jazyk a hovořit o myších. Viděli jsme už, že v současné kognitivní psychologii je tento jev označován jako kategorizace, což je historicky vzato poněkud diskutabilní, ale rozhodl jsem se *pro bono communicationis* tohoto úzu přece jen držet.

Nicméně když se se zoologem shodujeme v tom, že vidíme myš, odkazujeme i slovy k *oné* myši. Jestliže jsem se pro pochopení onoho jednotlivého

výskytu musel vztáhnout k obecně, teď naopak znovu vztahují obecninu k jednotlivině. Jak uvedl Neisser (1976, s. 65) ve své diskusi o psychologických aspektech tohoto procesu, na jedné straně v této oscilaci generalizují předmět a na straně druhé partikularizují *schéma*.³⁶

Nevím, zda se máme těšit, nebo si zoufat z toho, že tímto vlastně jen znovu ožívujeme spor, který začal už kdysi dávno. Tomáš Akvinský by řekl, že když vidíme myš, zachycujeme jako *phantasma*, které nám nabízejí smysly, jakousi *quidditas*, tedy ne „onu myš“, ale „myšovost“ (samozřejmě bychom jako on museli připustit, že smysly nám nabízejí něco už organizovaného, jako by obraz na sítnici poskytoval plně definovaný předmět, který přirozeně a spontánně odkazuje na odpovídající typ, a to bez jakéhokoli interpretačního zprostředkování). Tomáš si však všiml, že takhle pak nelze vysvětlit, proč je možné dále mluvit o *oné* myši, kterou vidíme. A tak přišel s pojmem *reflexio ad phantasmata*; a všimněme si, že nejde o reflexi nad konkrétním typem, ale nad jeho obrazem. Což je řešení v podstatě neuspokojivé, zvláště pro realistu. Jako zcela přesvědčivé se nejeví ani návrhy Dunse Scota (různé *haecceitates* na prvním místě – pak je ale třeba říci, jak se formuje obecný pojem), ani návrhy Ockhamovy (jednotlivina na prvním místě a pojem jen jako znak – což je způsob, jak říci, že z jednotlivin získáváme KT, ale nevysvětluje to, jak vyřešit dialektiku obecné-jednotlivé, když se setkáme s dalšími jednotlivinami, které můžeme označit stejným pojmem).

V zásadě šlo vesměs o způsob, jak vyřešit problém černé skříňky. Abychom se od tohoto problému drželi stranou, zůstává nám jen jeden fakt, totiž že něco se děje. Když mluvíme o myši, zobecňujeme ji, ale poté co rozpoznáme nějaký výskyt jako výskyt daného typu, znovu se vracíme k výskytu: jinak bychom totiž nemohli například říci, že *ona konkrétní* myš má useknutý ocásek, zatímco ani o myšovosti, ani o KT myši tohle neplatí.

To vrací do hry kantovský problém schématu: kdyby obecné bylo příliš obecné, možná bychom dokázali zobecňovat rozmanitost smyslové zkušenosti (kdesi musí být ona myš jako *Maus an sich*), ale bylo by obtížné vracet se z obecného k rozmanitosti jednotlivého; schéma jakožto postup, jak si představit myš, je zprostředkovatelem, takže tu

musí být nějaká korespondence, a to ne-li *jedna-ku-jedné*, pak alespoň *mnoho-ku-mnohému*, mezi rysy typu a rysy, které nacházíme ve výskytu. Jinými slovy vztah, který vzniká mezi typem a výskytem, nebude vztahem, který je mezi pojmem zeměpisná mapa a nějakou konkrétní zeměpisnou mapou, ale bude spíš vztahem, který vznikne mezi nějakou konkrétní mapou a územím, jež má zobrazovat. Peirce by řekl, že ve fázi *Thirdness* se všechno generalizuje, ale neexistuje žádná *Thirdness*, která by už nebyla prostoupena oním *hic et nunc*, jež se ustanovilo ve *Firstness* a v *Secondness*.

Po celé dějiny filozofie se říkalo, že jednotlivina je *omnimode determinata*, určená ve všech ohledech, a proto jsou její vlastnosti nekonečné: o této myši, na niž se právě dívám, bych mohl predikovat počet jejích chlupů, polohu, ve které se nachází vzhledem k posvátnému městu Mekka, potravu, jíž se nasýtila právě včera. Kdybychom poznávali pouze a vždycky jen jednotliviny, pak by každá obecná propozice musela pocházet ze skutečné znalosti všech jednotlivin ve všech ohledech. Abych mohl říci, že myši jsou zvířata, musel bych říci nejen to, že pro všechna *x*, je-li *x* myš, platí, že *x* jsou zvířata, ale především to, že jsem našel všechna *x* a u všech jsem ověřil, že všechna do jednoho mají vlastnost, kterou můžu označit termínem *zvíře*. Anebo bych musel říci, že existují některá *x*, ta, která jsem našel, mající tu vlastnost, že *jsou zvířetem*, a nad ostatními *x*, s kterými jsem se nesetkal, bych žádný soud nevyslovoval. Avšak jestliže má KT a jemu odpovídající JO (nemluvě o MO) nějakou funkci, pak právě tu, že musí platit i pro *x*, která jsem doposud neviděl.

Nepouštějme se stále ještě do žádných spekulací ohledně toho, co se asi děje v černé skříňce. Zdravý rozum nás ujišťuje, že jak já, tak i zoolog rozpoznáváme *myš*, ale před sebou máme *onu konkrétní* myš, a kdybychom ji chytili a fixkou jí na hřbet namalovali nějaké znamení, při další příležitosti bychom v ní rozpoznali stejnou myš – a právě na základě těchto charakteristických rysů, které jsou obvykle složitější než obyčejná tečka vytvořená fixkou, rozpoznáváme každý den lidi, s kterými máme co dělat (a když už je rozpoznat nedokážeme, lékaři hovoří o Alzheimerově chorobě). Rozpoznáváme jednotliviny, protože je propojujeme s nějakým typem, ale jsme schopni vytvářet typy, protože máme zkušenost s jednotlivinami.

To, že jsme schopni jakési *reflexio ad phantasmata* (nebo *ad res*), je fakt, který musíme přijmout jako předmět, o němž je třeba přemýšlet, i když sám nemám žádné nástroje, jak tento fakt vysvětlit, a tak se jen zaštitím jednou větou, kterou Saul Kripke (1971) uzavíral svou přednášku o identitě a nutnosti: „Příštím tématem, kterým je třeba se zabývat, by mělo být moje řešení problému mysli a těla, jenže já toto řešení neznám.“

Něco však říci můžeme, totiž že máme zkušenost nejen s *tímto* člověkem (což je výskyt), když ho rozpoznáváme jakožto *člověka* (což je už typ), ale že i některým jednotlivinám dáváme vlastní jména a rozpoznáváme je jako určité jednotliviny, a nikoli jako obecniny. Takže pokud přistoupíme na to, že rozpoznáváme na základě KT, pak musíme přistoupit i na to, že existují KT pro lidi obecně (a takový KT by mohl klidně mít schematickou podobu 3D modelu) a zároveň odlišné KT pro vlastního otce, manželku a manžela, pro vlastní děti, přátele i sousedy. K tomu se ještě vrátím v podkapitole 3.7.6, ale než se k tomu dostaneme, musíme se předtím vydat do bažinaté oblasti, která se rozprostírá mezi obecným a jednotlivým.

3.7. Souostroví KT

3.7.1. Typy versus bázevé kategorie

Je určitě rozdíl v tom, jestli odkazujeme ke KT, abychom rozpoznali výskyt nějakého přírodního druhu, jako je třeba myš, nebo abychom naopak individuálně rozpoznali nějakou osobu. Neisser (1976, s. 55) připouští, že naše schémata mohou fungovat na různých úrovních obecnosti, takže můžeme rozpoznávat „cosí“, „myš“, „švagra Giorgia“, a dokonce i Giorgiův pošklebek (spíš než jeho sympatický úsměv). O tomto zvláštním jevu, kterým je eventuelní existence individuálních typů (a už sám oxymoron velí, abychom se tímto jevem zabývali), budu hovořit v 3.7.6. Prozatím je potřeba promluvit o rozdílu mezi generickými typy a specifickými typy, tedy o tom, že občas potřebujeme rozeznat perskou kočku od siamské, někdy jen kočku od psa, a někdy dokonce jen čtyř-

nohého tvora od dvounohého. Jde tedy zjevně o to, abychom postulovali KT *na různých úrovních obecnosti*, a okamžitě se nabízí otázka, zda lze uvažovat v případě těchto různých KT o nějakém „stromu“, anebo zda je třeba je považovat za souostroví, jež není nijak hierarchicky organizováno.³⁷

Široce se diskutovalo a stále diskutuje o tom, že pro různé přírodní druhy a artefakty projevujeme různé rozlišovací schopnosti. Já osobně jsem schopen rozeznat slepici od krůty, vlašťovku od orla, vrabce od kanárka (a dokonce i sovu pálenou od sýčka obecného), takže jsem vybaven KT těchto zvířat, ale nedokázal bych navzájem rozeznat takové ptáky, jako jsou strážník, rehek zahradní, pěnka, hýl, pěníce černo-
hlavá a pěníce vlašská, skřivan, stehlík, sýkora koňadra, špaček, sojka, bahňák či konipas. Poznal bych, že jde o ptáky, to je vše. Samozřejmě že nějaký lovec či *bird watcher* mají kompetenci jinou než já, ale o to tady teď nejde. Je-li skutečným kognitivním typem KT vlašťovky, co pak je KT ptáka obecně? I když přistoupíme na to, že poznáváme prostřednictvím kategoriální organizace, tato organizace se liší v závislosti na různých oblastech naší zkušenosti, v závislosti na skupinách lidí i jednotlivých osob.

Kdyby naše poznání bylo opravdu strukturováno podle homogenního systému tříd a podtříd, museli bychom pojmenovávat a rozpoznávat následující předměty podle tabulky na obrázku 3.4.

Nadřazené kategorie	Bázevé kategorie	Podřazené kategorie
NÁBYTEK	Židle	Kuchyňská židle, Kancelářská židle
	Stůl	Jídelní stůl, Pracovní stůl
STROMY	Javor	Javor stříbrný, Javor kanadský
	Bříza	Bříza bílá, Bříza černá
OVOCE	Jablko	Reneta, Rubín
	Vinná réva	Muškat, Modré odrůdy

Obr. 3.4.

Když se o takovém schématu uvažuje, předpokládá se zároveň, že *bázové kategorie* si osvojujeme jako první, a že tedy hrají zásadní roli nejen v komunikaci, ale i v procesech identifikace a rozpoznávání. Když se tedy po osobách, které takový test podstupují, chce, aby vyjmenovaly rysy a vlastnosti různých termínů (jako např. zvíře, nábytek, židle, pes, ovoce, jablko a hruška), zjišťuje se, že v případě nadřazených kategorií je těchto rysů či vlastností poměrně málo, zatímco v případě bázových a podřazených kategorií je těchto rysů daleko víc a v zásadě se mezi sebou neliší. Tyto osoby tak například přišly na pouhé dva rysy, kterými je možné definovat *oblečení* (je to něco, co si bereme na sebe a co nás hřeje), uvedly nespočet rysů pro kalhoty (nohy, kapsy, knoflíky, jsou z látky, oblékají se určitým způsobem, atd.), zatímco pro podřazenou kategorii, např. pro džíny, tyto osoby obvykle připojují jen jednu vlastnost týkající se barvy (jsou vždycky modré). Vzhledem k počtu těchto charakteristických rysů je zřejmé, že je jednodušší odlišit kalhoty od saka než dva různé druhy kalhot.³⁸

Všechny příslušné experimenty prokázaly, že naše poznání se této klasifikaci nepodvoluje. Situace se může měnit od osoby k osobě, ale je dost těch, kteří rozeznají slepici od krůty, zatímco pokud je ve hře bahňák či rehek zahradní, rozpoznají v nich pouze ptáka.

Roschová (1978, s. 169) hovoří o nečekaném výsledku, když se na základě předpokladu, že Strom a Nábytek jsou nadřazené kategorie, ukázalo, že dotazované osoby rozeznávaly daleko lépe židli od stolu než dub od javoru; dub a javor byly genericky rozpoznávány jen jako stromy. Mně se naopak tento výsledek vůbec nezdá překvapivý: vždyť už Putnam nás před časem upozorňoval, že nerozezná jilm od buku (a já taky ne), zatímco mám za to, že dokáže dobře rozeznat židli od stolu nebo banán od jablka. Problémy tu jsou dva.

Máme sklon vytvářet KT v závislosti na smyslových zkušenostech tam, kde morfologie a pertinence mají vzhledem k našim tělesným potřebám větší váhu než funkce, kterou bychom označili jako estetickou či sociální (a odkazují k tomu na podkapitulu 3.4.7. o *afordancích*). Abychom mohli rozhodnout, že knihovna a židle budou patřit k nadřazené kategorii nábytku, je třeba mít propracovanou představu, co je bydlení,

toho, co požadujeme po standardním bydlení, a také toho, kde se kupují předměty, které k zařízení takového standardního bydlení slouží. Kategorie nábytku tedy vyžaduje schopnost abstrakce. Řekl bych, že pes rozpoznává židli, pohovku a možná i stůl jakožto předměty, na kterých si může zdrímnout, zatímco knihovnu nebo (uzavřenou) skříň pocituje jednoduše jako překážky, podobně jako stěny v místnosti.³⁹

Naopak vlastnost být stromem je jednou z oněch sémiozických prvotin, které instinktivně rozpoznáváme v tom, co nás obklopuje, a proto rozlišujeme mezi stromy, zvířaty a jinými objekty (a myslím, že pes se chová podobně, když stromy používá k vlastním tělesným potřebám – vyjma případů, kdy ho od toho odrazuje nějaký zvláštní pachový stimul). Pokud nepatříme k primitivním kmenům žijícím v pralese, jejichž přežití závisí na znalosti různých druhů stromů, vytváříme si především obecný KT stromu (zatímco rozdíl mezi bukem a lípou spadá do propracovanějšího typu znalosti), protože se nám stromy jeví v okolním prostředí jako něco, co má vzhledem k našim potřebám stejnou funkci (vrhají stín, vytvářejí různé hranice, seskupují se v různě velkých lesích či pralesích apod.).⁴⁰

Na druhou stranu dokážeme dobře rozeznat banán od jablka, protože rozdíl mezi nimi je významný z hlediska našich potřeb a potravních preferencí, také proto, že si mezi nimi často vybíráme, nebo proto, že se liší v podmínkách, za jakých je obvykle konzumujeme. Zdá se tedy přirozené, že máme rozdílná KT pro banán a jablko, ale jen generický KT pro strom.⁴¹

Tato statisticky platná pravidla ale mají značné výjimky v závislosti na osobní zkušenosti. Nejsem sice schopen rozeznat jilm od lípy, ale dobře poznám jak fíkovník banyán, tak mangrovy, a to ze tří důvodů. První je ten, že banyán je strom, který živil mou dětskou představivost čtenáře dobrodružných románů (hlavně těch od Salgariho); druhý důvod, který na prvním závisí, je, že když jsem na cestách někdy zaslechl, že něco je banyán nebo že nějaký trs vegetace na břehu ostrova či v nějakém bažinatém kanálu jsou mangrovy, hned jsem zpozorněl a dobře jsem si je prohlédl, abych si zapamatoval jejich morfologii; třetí důvod pak je, že jak banyán, tak mangrovy mají unikátní a nevšední

rysy: kmen banyánu se směrem ke kořenům rozvětňuje do hvězdovitě uspořádané struktury; mangrovy jsou pak v hovorové angličtině záměrně označovány jako *walking trees*, protože z dálky vypadají jako hmyz, který chodí po vodě.

Na základě podobných životopisných náhod jsem samozřejmě schoopen už na první pohled poznat ptakopyska, rozpoznám i leguána, ale mám stále poměrně vágní představu o anakondách. To však neznamená, že kdybych měl ukázat na anakundu vedle jezevce a straky, dokázal bych to právě proto, že vím, že jde o hada; moje představa hada je ještě „primitivní“ a nemá nic společného s vědeckým pojmem, jakým je plaz.

3.7.2. Příběh malého Pinca

Dobře víme, že děti získávají klasifikační kompetenci až od jistého věku, což jim však nebrání v tom, aby bez problémů rozpoznávaly různé předměty. Následující rozhovor je přepisem dialogu, který jsem pořídil v roce 1968 na jedné dětské oslavě, a to bez jakýchkoli vědeckých cílů, jen proto, aby si děti pohrály s magnetofonem, a tak improvizovaně vyprávěly a nahrávaly různé historky a různé dialogy. Pokud si dobře vzpomínám, chlapci, jehož odpovědi tu uvádím a kterému budeme říkat Pinco, bylo něco mezi čtyřmi a pěti lety.

JÁ – Poslyš, Pinco, já jsem pán, který celý život žil na opuštěném ostrově, kde neexistovali ptáci, jenom psi, krávy, ryby, ale žádní ptáci. Konečně se chystám přestěhovat sem a chci tě poprosit, jestli bys mi mohl vysvětlit, co takový pták je, abych ho případně poznal, kdybych nějakého uviděl...
PINCO – No, má malý tělíčko, je malý tady vpředu, má malý nožičky i hlavičku, má taky křídla, malý, a trochu peří tady vpředu... a pak, pak s tím peřím lítá a...

[Jak je vidět, chlapec má vlastní představu ptáka, má nejspíš na mysli jediný typ ptáků, které viděl na balkoně svého domu, tedy vrabce, a to by nám

mohlo vnuknout jistou představu, pokud jde o prototypy, o nichž bude brzy řeč; vůbec ale nechce říci, že by pták byl létající dvouožeč.]

JÁ – Aha. Dobře. Teď poslouchej. Jsem pán, který odjakživa bydlel na vrcholku hory. Jedl jsem jen samé ovoce, i když jsem měl žízeň, ale nikdy jsem neviděl vodu. Dokázal bys mi říci, co je to voda, jaká je?

PINCO – Jako z čeho je?

JÁ – Ano.

PINCO – Já ale nevím, z čeho voda je, protože mi to nikdy nevysvětlili...

JÁ – A viděls ji někdy?

PINCO – Jo, když dáváš ruce pod vodu...

JÁ – Já ale nevím, jak vypadá voda, tak jak pod ni můžu dát ruce?

PINCO – Ale pod vodu, kterou se meješ... nejdřív dáš ruce do vody, pak vezmeš mýdlo a namydliš si ruce, pak je opláchněš pod vodou právě...

JÁ – Tys mi teď řekl, co s vodou můžu dělat, ale neřekl mi, co voda vlastně je. Třeba to je ta červená věc, co pálí a co je v kamnech?

PINCO – To nééé! S vodou můžeš prát prádlo!

JÁ – Aha, tak to je ten bílý prášek, který se jmenuje Persil nebo Palmex?

PINCO – Nééééé. Voda je... je...

JÁ – Co vidím, když vidím vodu? Jak poznám, že to je zrovna voda?

PINCO – Když do vody strčíš ruce, tak jsi mokrý!

JÁ – Co ale znamená být mokrý? Když nevím, co je voda, jak můžu vědět, co je to mokrý...

PINCO – Je průhledná...

JÁ – Aha, tak to je ta věc, která je v oknech, a proto člověk vidí skrz ně ven?

PINCO – Nééé!

JÁ – Říkals přece, že je průhledná...

PINCO – Není to sklo, sklo není mokrý!

JÁ – Co ale znamená mokrý?

(DO ROZHOVORU VSTUPUJE JINÝ DOSPĚLÝ) – Ten pán by to měl vědět, když na té hoře pořád jedl ovoce...

PINCO – Je vlhká!!

JÁ – Fajn. Je vlhká jako ovoce?

PINCO – Trošku.

JÁ – Trošku. A je jako ovoce, taky kulatá...

PINCO – Nééé! Voda je... je všude okolo, může projít přes kulatý i hranatý věci, všechny věci...

JÁ – Má všechny možné formy?

PINCO – Jó...

JÁ – Takže okolo jsou vody hranaté i kulaté...

PINCO – Ne všude okolo, jenom v řece, v potoku, v umyvadle nebo ve vaně.

JÁ – Takže to je průhledná, vlhká věc, která má formu všech věcí, ve kterých je?

PINCO – Ano.

JÁ – Takže to není něco tvrdého jako chleba...

PINCO – Ne!

JÁ – Když to není nic tvrdého, co to teda je?

PINCO – Nevím.

JÁ – Všechno, co není tvrdé, co je to?

PINCO – To je voda.

JÁ – Je to snad tekutina?

PINCO – Jo, tak je to, voda je průhledná tekutina, nedá se pít, protože v tý normální vodě jsou takový mušky, bacily, který nejsou vidět...

JÁ – Výborně. Průhledná tekutina.

[Jak je vidět, Pinco ví, co je tekutina, a po mnoha nápovědách dojde dokonce k definici, která by udělala radost někomu, kdo je zastáncem slovníkové sémantiky („průhledná tekutina“). Sám na to, jak se zdá, ale nepřijde a první definice, kterou podává, je funkční povahy (k čemu voda slouží: nejde mu ani tak o „slovníkové“ či morfologické charakteristiky předmětu, jako spíš o jeho afordance). Připomeňme si však, jak zněla otázka: byla v ní řeč o pánovi, který na ostrově zaháněl žízeň ovocem, aniž by znal vodu. Pinco pochopil, že pán pil šťávu z ovoce, a proto se mu představa tekutiny zdála implicitní. Snažil se přijít na další charakteristiky vody vzhledem

k ostatním tekutinám. To je typický případ, kdy způsob, jakým je otázka formulována, může vést k odpovědím, které se nám pak zdají zavádějící nebo nedostatečné.]

JÁ – Teď poslouchej, já jsem nikdy neviděl rádio. Jak ho poznám?

PINCO – [váhavé zabručení]

JÁ – Udělej to jako s tou vodou, když jsi mi nakonec řekl to nejdůležitější, totiž že to je průhledná tekutina.

PINCO – A na baterky, nebo na elektriku?

JÁ – Já ale nevím, co je rádio, a tak ani nevím, co je lepší.

PINCO – Hm, je to na elektriku a říká to všechno, co se na baterky [nesrozumitelné slovo]... a říká všechno, co se nám stalo...

JÁ – A to je tedy rádio?

PINCO – Dá se to do elektriky, jako tady tohle uvnitř [ukáže na magnetofon], a pak to jde.

JÁ – No ale co je rádio, je to zvíře, které když zapojím do elektriky, tak jde?

PINCO – Ne, je to krabička na elektriku, která...

JÁ – Krabička na elektriku?

PINCO – Ne, elektrika je jako uvnitř a taky baterky, s drátem... a mluví to a říká všechno, co se děje.

JÁ – Takže to je tamhle ta skříňka, která když do ní vložím desku, říká, co se stalo?

PINCO – Néé, to nemá desku.

JÁ – Aha, tak je to krabička na elektriku, s drátem, baterkami a bez desky, která říká, co se stalo.

PINCO – Ano.

[Ponecháme-li stranou, že i dospělý by měl potíže, kdyby měl podat vědeckou definici rádia, i to, že je naprosto zřejmé, že Pinco dokáže rádio poznat, všimněme si, že ho vůbec nenapadlo, že by mohl rádio odlišit od vody nebo od ptáka jakožto umělý druh či artefakt, ani když jsem se mu zmínil o protikladu ke zvířeti.]

JÁ – Teď si poslechni tohle. Jsem pán, který vždycky žil...

PINCO – Snad ne zas na opuštěném ostrově!!

JÁ – No, tentokrát v nemocnici, kde byli všichni nemocní a každému chyběl nějaký kus těla, někomu ruka, jinému noha. A nikdy jsem neviděl chodidlo. Víš, co je to chodidlo?

PINCO – Hm, ahá... To je tohle.

JÁ – Ne, to mi nesmíš ukazovat, musíš mi vysvětlit, co to je, abych když to uvidím, řekl jen ahá, tohle je chodidlo.

PINCO – Je z masa, má prsty, víš, jak vypadají prsty?

JÁ – Takže to je věc z masa a s prsty... Jako tohle? [ukážu mu ruku]

PINCO – Néé. Protože chodilo má loket tady, ale ruka ho má tady.

JÁ – Aha, takže to je nemocná ruka, takhle nemocná [naznačím polámanou končetinu]...

PINCO – Néééé! Je taková hranatá a má rovný prsty a zepředu je takováhle.

JÁ – Aha, takže dům, ve kterém teď jsme, je chodidlo: je taky hranatý a rovný...

PINCO – Ne, je menší, a pak má něco tady.

JÁ – Tak mi zkus říci, kde je, kde bych to našel...

PINCO – Je to tam, kde lidi chodí... Je to věc, kterou lidi dávají na zem, když chodí... To, co mají u boku, tam to začíná, pak to jde dolů a na konci nohy – a to je ta věc – je chodidlo.

JÁ – Ještě něco, jsem zase pán, který žil na opuštěném ostrově a nevím, co je to párek.

PINCO – Je kulatý.

JÁ – Jako míč?

PINCO – Ne, je takovýhle, má takhle hrany, je delší než míč a je z masa.

JÁ – Takže je to noha...

PINCO – Bez kostí, protože noha, ta má kosti.

JÁ – A jak poznám párek? Říkals, že je z masa...

PINCO – Je kulatý, je to jako půlka míče, ale okolo nemá nic, a uvnitř má... uprostřed... uvnitř je úplně tenký a je z masa a je růžový.

[Těmito dvěma otázkami naše sezení končí, protože Pinco už vypadá unaveně. Jak je vidět, vůbec ho nenapadlo, že by chodidlo bylo končetina a že párek je jídlo. Nejspíš souhlasí s Neisserem (1978, s. 4): kategorie nemohou být způsobem percepce.]

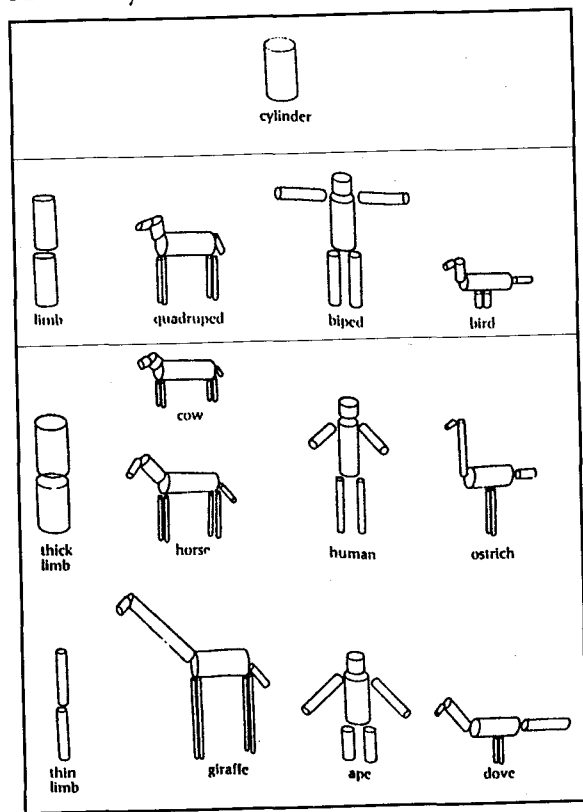
3.7.3. Čtyřnohé ústřice

V podkapitole 4.3 budu mluvit o tom, jakým způsobem je třeba odlišovat vědecké kategorie od těch „primitivních“, ale prozatím navrhuji, abychom předpokládali, že máme vedle sebe bez jakéhokoli dělení na obecniny a jednotliviny KT jablka, banánu, stromu, slepice, vrabce a ptáka. Jak je možné mít dva odlišné KT pro vrabce a pro slepici a jeden jediný pro sýkorku, kolihu a skřivana? Možné to je, a také se to běžně děje (a dle staré definice, cokoli se děje, je možné). KT pro ptáky je natolik „štědrý“ (nebo vágní či hrubý), že pojme jakékoli okřídlené zvíře, které létá nebo sedí na větvích či drátech elektrického vedení, takže když v dále zahlédneme vrabce, můžeme se rozhodnout, že ho budeme považovat obecně za ptáka a nic víc. Termín *pták* má širší *extenzi*, než mají termíny *slepice* nebo *vrabec*, ale neřekl bych, že to nutně znamená, že pociťujeme KT ptáka jako kategorii nadřazenou vzhledem ke kategorii slepice. Pojem „okřídlené zvíře létající na nebi“ (což je naivně pojatý pojem ptáka) je sémiozickou prvotinou. U některých zvířat rozpoznáváme pouze tuto vlastnost, a proto je zařazujeme pod hrubý KT ptáka. U jiných zvířat rozpoznáváme nějaké další vlastnosti, a proto si vytváříme jemněji strukturovaný KT.

Rozpoznáváme KT ptáka na základě rysů nebo procedur x , y , rozpoznáváme KT vrabce na základě rysů x , y , z a KT vlaštovky na základě rysů x , y , k , a zjišťujeme, že nejenže tu jsou společné rysy vrabce a vlaštovky, ale také vrabce a dalších zvířat, které rozpoznáváme jako ptáky. To však v zásadě nemusí mít nic společného s logickým kritériem, podle něhož řadíme vrabce do třídy ptáků, přestože samozřejmě vycházíme z těchto podobností, když pak vytváříme taxonomie. Jsme jednoduše schopni rozpoznávat vrabce, vlaštovky a ptáky, a pokud se někdo bude chtít věnovat pozorování volně žijících ptáků, vytvoří si jeden KT pro

kolihu a druhý pro skřivana. KT jsou štedré a neuspořádané entity, někdo má jen KT kočky, někdo má KT pro kočku angorskou i perskou, a samozřejmě rysy angorské kočky budou z velké části shodné s těmi, které jsou v KT kočky. Avšak i když se zdá natolik zřejmé, že právě na tomto základě bude možné tvrdit, že každá angorská kočka je kočka, trvám na tom, že v rovině percepčního procesu jde pouze o tušení, pouhý předpoklad toho, že je tu shoda vlastností, a že nejde ještě o zápis do kategoriálního stromu.

Je-li KT postupem, jak vytvořit podmínky rozpoznatelnosti a identifikace nějakého předmětu, podívejme se na obr. 3.5, kde jsou znázorněny různé 3D modely.

Obr. 3.5.

Existuje 3D model pro psa nebo pro koně. Nic ale nebrání tomu, abychom si pro větší přesnost vytvořili 3D model labradora nebo pointera nebo vranika či lipicána, podobně jako nic nebrání tomu, abychom se já i Putnam, kdybychom jednoho dne začali pracovat v zahradnictví, naučili rozlišovat buk od jilmu. Avšak v zásadě jsou KT buku, jilmu i stromu zcela rovnocenné a každý z nás používá jednoho či druhého v závislosti na vztahu k přírodě a je s tím více či méně spokojen. Faktuální soudy jako *viděl jsem pointera* a *viděl jsem psa* jsou stejně užitečné a relevantní podle okolností, a to ještě dříve, než jsme stanovili, že kategorie pointera je podřazena kategorii psa. Percepčně vzato je KT psa hrubší než KT pointera, ale v určitých situacích naprosto vyhovuje, nutí nás rozlišovat dogu od ovčáka, a o nic jiného nám nejde.

Diskuse o KT tedy zřejmě nemá ještě nic společného s diskusí o taxonomicko-kategoriálním systému. KT jsou jen *stavební kameny* určené ke konstrukci kategoriálních systémů.

Jsou tu nicméně možné i příklady opačné. Připouštím, že experiment, který se teď chystám uvést, by mohl být použit jak k identifikaci kategorií s KT, tak k popření takové identifikace. Humphreys a Riddoch (1995, s. 34) mluví o jednom pacientovi s poraněním mozku, který při pohledu na nějaký hmyz nakreslí tento hmyz s neuvěřitelným realismem a samozřejmě tak, že v obrázku rozpoznáváme něco velmi podobného hmyzu (obr. 3.6). Skutečnost, že hmyz nakreslil, svědčí o tom, že ho interpretoval, a že tedy měl k dispozici indikace k jeho identifikaci a budoucímu rozpoznání; zkrátka pokud žádný KT hmyzu předem neměl, vytvořil si ho. Když však hmyz schovali a pacienta požádali, aby ho nakreslil znovu, vyobrazil ho jako jakéhosi ptáka (obr. 3.7).

Obr. 3.6. a 3.7.

Když je tentýž pacient, jenž je schopen dobře nakreslit ústřici, požádán, aby ji nakreslil znovu, aniž by ji měl před sebou, zobrazí ji se čtyřma nohama. Autoři k tomu poznamenávají, že pro bezprostřední vizuální paměť je třeba předpokládat uložené mentální znalosti, jejichž postupné slábnutí ztěžuje rekonstrukci zapamatovaného předmětu. Bylo by možné tento případ interpretovat jako poruchu kategoriální kompetence? Pacient totiž nenakreslil místo hmyzu židli a místo ústřice pastelku. V jeho paměti se uchoval rys „životnosti“, a tak se třeba mohl z hmyzu a z ústřice dostat k nadřazené kategorii zvířat a odtud zas sestoupit k ptákům a k jiné zvířence. Pokud bychom považovali percepci životnosti za pre-kategoriální zkušenost, pak by onen pacient, který by si z viděného zapamatoval jen jeden vágní atribut, vylovil z paměti jakýkoli KT, který tento atribut obsahuje, a přeskakoval by z jednoho KT na druhý, jako by surfoval při souostroví KT, místo aby přecházel z druhu na rod.

Netvrdím, že do konstituce KT nevstupují předcházející kategoriální znalosti či předtuchy – a případ Marca Pola, zmiňovaný v 2.1, nám to potvrzuje. Jen předkládám hypotézu, že (i) KT se mohou utvářet nezávisle na nějaké organizované kategoriální kompetenci a že (ii) se mohou aktivovat i nezávisle, nebo dokonce v přímém konfliktu s takovou kompetencí (jak uvidíme, až projdeme historii týkající se ptakopyska v podkapitole 4.5).

3.7.4. KT a prototypy

3.7.4.1. Stereotypy a prototypy

Lze ztotožnit KT s tím, čemu Putnam (1975, s. 295) říká *stereotypy*? Když se podíváme na Putnamovu reprezentaci toho, co je obsahem termínu *voda*,

Syntaktické rysy	Sémantické rysy	Stereotyp	Extenze
Jméno	Přírodní druh	Bezbarvý	H ₂ O
Konkrétní	Tekutina	Průhledný Bez chuti	

mohli bychom říci, že součástí KT jsou jak sémantické rysy, tak i stereotypické informace (zatímco vlastnost H₂O je samozřejmě už součástí MO). V každém případě sdílí KT se stereotypem *lidový* charakter a nedbalé mísení slovníkových a encyklopedických prvků.

Možná že ještě zajímavější je vyjasnit, že stereotypy nejsou to, co kognitivistická literatura nazývá *prototypy*.

Jeden ze způsobů, jak jsou prototypy běžně chápány, říká, že prototyp je člen nějaké kategorie, který se stane jakýmsi vzorem, podle něhož se rozpoznávají další členové, kteří s ním sdílejí některé domněle výrazné vlastnosti. V tomto smyslu, když má Pinco definovat ptáka, má na mysli prototypického vrabce z prostého důvodu, že jde o ptáka, kterého zná nejlépe. Experimenty zaměřené na identifikaci prototypů naznačují, bereme-li je doslova, že obvykle se každý z nás dost často chová takto.

Jiní mají tendenci považovat prototyp spíše za schéma či za svazek rysů, a v tomto smyslu by byl bližší stereotypu. Když takto pomyslíme na psa (pokud ovšem nemáme doma nějakého konkrétního psa), nemyslíme na dalmatina ani na labradora, nýbrž na nějakého běžného kříženého *oříška*. Když myslíme na ptáka, vybavujeme si okřídlené dvounohé zvíře střední velikosti (řekněme tak mezi vrabcem a holubem), a zřídkakdy (pokud jsme zrovna nebyli začtení do pohádek *Tisíce a jedné noci*) bychom si představili obřího ptáka Rucha. Tato „křížená“ forma se liší v závislosti na kultuře (řekl bych, že obyvatelé nějakého ostrova v Tichém oceánu mohou mít KT ptáka, kterému bude dominovat barevná pestrost peří daleko víc, než jak je tomu u nás), avšak právě při vyjednávání tohoto prostoru sdílené shody se kognitivní typy šťastně kříží.⁴² Vezměme si zvíře, jako je dinosaurus, kterého neznáme z přímé zkušenosti, ale prostřednictvím opravdových prototypů, jež nám nabízí Encyklopedie. Dokonce i v takovém případě mám za to, že nejrozšířenější KT bude vypadat jako něco mezi dinosaurem, brontosaurom, *tyrannosaurom rexem* a dalšími velkými vyhynulými plazy: kdyby bylo možné promítnout jakýsi průměrný mentální obrázek, který každý z nás má, uviděli bychom spíše jakési zvíře *à la* Walt Disney než něco, co lze spatřit jako rekonstrukci v muzeu přírodních věd.⁴³

A konečně třetí verze vidí prototypy jako něco abstraktnějšího, jako soubor propozičně vyjádřitelných požadavků, které jsou nutné k tomu, abychom mohli predikovat náležitost k nějaké kategorii; a zde opět vstupuje do hry dvojnásobnost termínu „kategorie“, neboť v tomto posledním případě už uvažujeme zcela v rovině klasifikace.

3.7.4.2. Některá nedorozumění v souvislosti s prototypy

Prototypy se v psychologické literatuře těšily a stále ještě těší obrovské popularitě, avšak jejich historie je poměrně složitá, mimo jiné i proto, že Eleanor Roschová, která na nich pracovala nejvíce, postupně změnila názor na to, jaké jsou povahy. Celou záležitost nejpřesněji zrekonstruoval nejspíš Lakoff (1987), a proto se přidržím jeho syntézy.

Historie prototypů se rodí z určité řady otázek, které se od Wittgensteina po Roschovou týkaly rodinných podobností, centrality (představy, podle níž některé členy dané kategorie jsou jejími lepšími exempláři než jiné), odstupňovaného členství (slepici mnozí vidí jako něco, co je *méně ptákem* než vrabec), jazykové ekonomie (to, že jazyk používá kratší a lépe zapamatovatelná slova pro věci, které se jeví jako organické celky spíše než jako celky či třídy morfologicky různých entit). To však, jak jsme viděli už v předcházejících odstavcích, svědčí o tom, že existují báze kategorie, které závisejí na percepčním forem, na našich motorických aktech, na snadné zapamatovatelnosti, a že tedy na této úrovni mluvčí pojmenovávají věci rychleji, a také že mají „vlastní integritu“ a „lidské dimenze“ (Lakoff, 1987, s. 49, 51 [s. 59 a 61 v českém překladu]).

To ale nedokazuje, že tyto báze kategorie nabývají formy prototypů. Fakt, že slova jako *cat*, *Katz* nebo *chien* jsou snáze použitelná a lépe zapamatovatelná než slova jako *Kočkovití* a *Savci*, určitě potvrzuje, že v každodenní zkušenosti identifikujeme snadněji něco jako kočku spíše než jako savce, ale neříká nám, zda tu je nějaký prototyp kočky a jaký případně je. Problém prototypičnosti se nanejvýš týká jevů, jako je rozšiřitelnost kategoriálních hranic (*extendable boundaries*), a tak se diskutuje o tom, zda některé složité a nepravidelné mnohostěny jsou ještě mnohostěny, zatímco nepanují žádné pochybnosti o známých pravi-

delných mnohostěnech, anebo se diskutuje o tom, zda transfinitní čísla jsou ještě čísla či nikoli, zatímco nikdo nepochybuje o tom, že 2 nebo 100 000 000 jsou čísla.

Avšak existence báze kategorie se vyvozuje ze spontánních jazykových projevů, kdežto experimenty jako experiment týkající se mnohostěnu nebo čísel vyžadují, aby tazatel kladl svým respondentům otázky, které už samy o sobě vtahují do hry složité klasifikace. Problém tedy zní: vyvozuje se existence prototypů z každodenního chování (nejen jazykového, ale i v širším slova smyslu, jako je zdařilé rozpoznání), anebo z verbálních odpovědí na sofistikované otázky?

Vrátíme-li se k Eleanor Roschové, můžeme říci, že v první fázi jejích experimentů (mezi šedesátými a sedmdesátými léty) jsou prototypy záležitostí percepční výraznosti. Ve druhé fázi (v první polovině 70. let) se mělo za to, že experimentálně získané prototypové jevy poskytnou charakteristiku vnitřní organizace kategorií (a odtud pramení přesvědčení, že jde o mentální reprezentace). Ve třetí fázi (ke konci 70. let) prototypové jevy údajně jen částečně určují mentální reprezentace a neexistuje přímá korespondence mezi prototypovými jevy a mentálními reprezentacemi. Tyto jevy prý neodrážejí kategoriální strukturu. Proto jsou nám údajně dobře známé soudy o prototypičnosti, ale nic nám neříkají o našich kognitivních procesech, a prototypové jevy jsou prý jen povrchovými efekty.⁴⁴

Roschová (1978, s. 174 a násl.) totiž podotýká, že prototyp není ani členem nějaké kategorie, ani nějakou přesnou mentální strukturou, ale spíš výsledkem experimentu, jehož účelem je posbírat a kvantitativně vyhodnotit soudy o stupni prototypičnosti. Co znamená stupeň prototypičnosti? Nejvyšší stupeň prototypičnosti je údajně dosažen, když je nějakému členu kategorie přisouzen nejvyšší počet atributů, které sdílí s ostatními členy kategorie.

Ukázalo se, že respondenti, kteří přisoudili dopravním prostředkům pouhé dva atributy, totiž že se pohybují a že přepravují osoby, mají tendenci označit automobil za prototyp vozidla (se zhruba 25 charakteristickými rysy) a klást na nižší úroveň jízdní kolo nebo loďku; zároveň na poslední místa kladli horkovzdušný balon a na úplně posledním

místě uváděli výtah. Výtahu přisoudili právě pouhé dva atributy: pohyb a přepravu osob.⁴⁵ Kdyby tomu tak bylo, pak by opravdovým prototypem dopravních prostředků měl být právě výtah, když vykazuje zrovna ty vlastnosti, které jsou společné všem dopravním prostředkům; umožnil by tak připisovat dopravním prostředkům i druhy a různé výskyty. V jakémkoli kategoriálním uspořádání by nadřazený rod měl mít méně rysů než podřazený druh a druh by měl mít méně rysů než individuální výskyty, které umožňuje rozpoznávat. Kdyby KT psa poskytoval instrukce k tomu, abychom si „sestrojili“ jen pekingského palácového psíka a nic víc, dal by se obtížně aplikovat na ovčáka. Pokud by prototyp (tam, kde se už ustálil nějaký klasifikační systém) a KT měly mít něco společného, pak by to byla maximální extenze a minimální intenze. Prototyp má však naopak minimální extenzi a maximální intenzi.

Zdá se mi, že hodnota prototypu spočívá v tom, že ukazuje, kudy vedou „okraje“ či „kontury“ nějaké bázové kategorie: pokud jsme dospěli k přesvědčení, že výrazné rysy nadřazené kategorie ptáků jsou zobák, peří, křídla, dvě nohy a schopnost létat, je přirozené, že pocítujeme jisté rozpaky, máme-li definovat beze zbytku jako ptáka slepici, která nelétá, nanejvýš se popelí (a přesto ji z definice nevylučujeme, neboť připouštíme, že i ostatní ptáci nepřestávají být ptáky, i když zrovna nelétají). Daleko diskutabilnější se mi zdá pozitivní vymezení prototypu, protože si myslím, že závisí na zkušenostech s okolním prostředím a že soudy o prototypičnosti mají svůj význam pro výzkum kulturní antropologie spíše než pro určování obecných kognitivních mechanismů.⁴⁶

3.7.4.3. Tajemní Dyirbalové

V jakémkoli experimentu týkajícím se klasifikace navrhuje rozdělení do tříd podle určitého kulturního modelu vždycky experimentátor, jenž má tendenci nejen zastírat formy „primitivní“ klasifikace, ale nějakou klasifikaci předpokládat i tam, kde jsou pravděpodobně jen morfologické náhody, které postrádají významový protějšek.

Takový pozoruhodný případ nacházíme u Lakoffa (1987, kap. 6), kde je řeč (na základě dalších výzkumů) o (australském) jazyce dyirbal, v němž každý termín musí předcházet jeden z následujících výrazů:

- Bayi:** pro muže, klokany, netopýry, většinu hadů, většinu ryb, některé ptáky, většinu hmyzu, měsíc, bouře, duhy, bumerang, některá kopí atd.
- Balan:** pro ženy, psy, ptakopyska, ježuru, některé hady, některé ryby, většinu ptáků, škorpióny, cikády, cokoli spojené s vodou nebo ohněm, slunce a hvězdy, štítý, některá kopí, některé stromy atd.
- Balam:** pro veškeré jedlé ovoce a rostliny, na kterých roste, hlízy, med, cigarety, víno, koláče atd.
- Bala:** pro části těla, maso, včely, vítr, některá kopí, většinu stromů, trávu, bahno, zvuky a jazyk atd.

Lakoff se podivuje nad tím, že rodilí mluvčí používají těchto „kategorizačních“ automaticky a téměř nevědomky, a hledá pro ně sémantické a symbolické důvody. Přichází tak například na to, že ptáci spadají do stejné kategorie jako ženy, protože jsou považováni za duchy mrtvých žen, ale nedokáže si vysvětlit, proč je ptakopysk v jedné kategorii společně s ženami, ohněm a nebezpečnými věcmi – jak je vidět, neustálé starosti s tímto zvířetem nemám jenom já.

Poukazuje však také na to, že pro mluvčí posledních generací, kteří už jazyk svých otců téměř zapomněli, zůstaly jen výrazy *Bayi* pro muže a pro zvířata, *Balan* pro ženy a *Bala* pro všechno ostatní. Rozumně z toho usuzuje na vliv anglického pronominálního systému (*He-She-It*). To je dobrý postřeh, který by ho měl povzbudit, aby zašel dál – chci říci, aby překročil meze angličtiny. Předpokládejme například, že jeden středozemní poloostrov je osídlen zvláštním obyvatelstvem, které má ve svém jazyce podivný zvyk dávat před každé podstatné jméno dvě slova, IL (s variantou LO) a LA, a to podle následujícího „kategorizačního“ schématu:

IL se dává před muže, klokany, netopýry, většinu hadů (hroznýš, krajta, kobra), většinu ryb (okoun, štika, mečoun, žralok), většinu hmyzu (sršeň,

chroust), slunce, přeháňku, duhu, bumerang, pušku, samopal, slunce, ptakopyska, nosorožce.

LA se dává před ženy, tygry, některé hady (zmije, užovka), některé ryby (pražma zlatá, pstruh), většinu ptáků (vlaštovka, sýkorka), hmyz (vosa, moucha), vodu, měsíc, krunýř, pistoli, kopí, některé stromy (dub, palma), žirafa, tchoř atd.

Jak ale dobře víme, gramatický rod nemá vůbec nic společného nejen s rodem přirozeným, ale ani s žádnou klasifikací, která by konceptuálně kladla do jedné třídy *hlídku s lokomotivou a měsícem* a do jiné třídy *slunce, hlídače a vagon*. Mohli bychom dokonce předpokládat, že na sever od tohoto poloostrova žije za horami jiné (a poměrně barbarské) obyvatelstvo, které před svá podstatná jména klade podobně jako mladí Dyirbalové tři různá slova, DER, DIE a DAS (možná v důsledku procesu pidžinizace, vlivem anglického pronominálního systému). Avšak i tady fakt, že slunce je *die* stejně jako žena, měsíc *der* stejně jako leopard či tygr a že ptakopysk, ucho a zlato jsou *das*, nemá žádný kategoriální význam.

Vůbec si netroufám tvrdit, že v jazyce dyirbal dochází k něčemu podobnému jako v italštině, němčině, francouzštině a v mnoha dalších jazycích. Jen mám podezření, že dost často se diskutuje o gramatických jevech, jako by šlo o jevy kategorizační – což vrhá stín pochybnosti na mnohé výzkumy, v nichž se předpokládá výchozí klasifikace známá experimentátorovi, kterou však ti, na nichž je výzkum prováděn, nesdílejí. Anebo se experimentátor také marně snaží odvodit klasifikace tam, kde respondenti vůbec neklasifikují, ale řídí se jen gramatickými automatismy.⁴⁷

3.7.5. Další typy

Řekl jsem si, že se omezím jen na ty případy, v nichž jde o předměty či události, s kterými máme přímou smyslovou zkušenost, ať už skutečnou, nebo jen možnou, a nechtěl jsem se pouštět do diskuse o tom, co se děje, když hovoříme o *Italské národní bance, o vládě, o většinovém*

systému, o emfyteuzi, osudu, nepřátelství, metonymii, přesnosti, instinktu a tak dále. Avšak do jaké míry lze mluvit o předmětech možné smyslové zkušenosti?

Máme smyslovou zkušenost Apeninského poloostrova? Dnes už ano, stejně tak jako Měsíce; a nemusíme ho pozorovat z Měsíce, stačí pořídít satelitní snímky. A měli jsme smyslovou zkušenost našeho poloostrova předtím, než se objevily satelity? Určitě ano, jak ostatně dosvědčí každý italský školák, podobně jako každý francouzský školák měl KT Hexagonu. Přesto tehdy nikdo tato území *smyslově nevnímal přímo*. Nicméně prostřednictvím postupných aproximací a důkladného prozkoumávání jednotlivých pobřeží se dospělo k obrázku (samozřejmě proměnlivému v čase v závislosti na projekcích, na nedokonalém zakreslování, jak to vidíme na starých mapách), který nesl JO geografických výrazů *Itálie* a *Francie*.

Existují KT historických osobností? Některých, pro něž máme bohatou a populární ikonografii (jako je Garibaldi), určitě ano. Existuje KT Rogera Bacona? O tom pochybuji, řekl bych, že tu je jenom JO, který znají jen někteří („středověký filozof“), a MO, kterým disponují znalci. Myslím, že za jistou hranicí nastávají velmi spletité situace. Bezpochyby nemáme KT pro některé chemické látky, ale máme ho pro jiné, jako je třeba kyselina chlorovodíková, alespoň v té míře, v jaké ho máme pro tchoře (srov. Neubauer a Petöfi, 1981); a přece by nějaký chemik měl daleko propracovanější kompetenci. Nemáme kognitivní typ cukrovky (něco jiného je, když řekneme, že lékař má kognitivní typ jejích příznaků), ale máme dojem, že dokážeme ihned poznat, má-li někdo rýmu, a dokážeme také nachlazeného dobře napodobit či nakreslit jeho karikaturu.

To, jak málo je ještě souostroví KT probádáno, nám řekne jedna z nejběžnějších zkušeností.

3.7.6. Když jedné zimní noci řidič...

Jedu v noci po jedné venkovské silnici, která je navíc mírně zledovatělá. Najednou před sebou v dálce zahlédnu dvě bílá světla, postupně nabývající na intenzitě. Nejdřív se dostaví *Firstness*: dvě bílá světla. Pak, abych

mohl začít srovnávat sekvenci časově distribuovaných stimulů (světlo v čase₂ je větší než světlo v čase₁), musel jsem už spustit percepční inferenci. V tuto chvíli vstupuje do hry to, čemu Neisser (1976, kap. 4) říká „schémata“ a co je jakýmsi očekáváním a anticipací, které orientují výběr prvků stimulačního pole (aniž by se tím vylučovala možnost, že stimulační pole mi nabízí výrazné prvky, preferenční směry). Myslím, že bych nemohl aktivovat žádný systém očekávání, kdybych už neměl KT „automobilu“ včetně scénáře „automobil v noci“.

To, že vidím dvě bílá světla, a ne dvě světla červená, mi říká, že auto nejede přede mnou, ale proti mně. Kdybych byl zajíc, zůstal bych stát oslněn, aniž bych mohl takový jedinečný jev interpretovat, a auto by mě přejelo. Abych byl pánem situace, musím hned pochopit, že nejde o dvě zářivé oči, které se ke mně blíží, ale o těleso, jež má jisté morfológické vlastnosti, i když ty nejsou přímo v mém stimulačním poli. Ačkoli ona světla, která vidím, jsou právě oněmi světly (tedy konkrétním jednotlivým výskytem), ve chvíli, kdy přecházím k vjemovému soudu, jsem už vstoupil do světa obecnin: to, co vidím, je auto a je jedno, jaké je značky či kdo je za volantem.

To v jistém smyslu přináší odpověď na Gibsonovu „ekologickou“ teorii percepce, která je v zásadě realistická a ne-konstruktivistická. Lze s ním souhlasit, když tvrdí, že „funkce mozku není dekódovat signály, interpretovat zprávy či přijímat obrazy... Funkce mozku nespočívá ani v organizaci smyslového *inputu* nebo v *procesualizaci dat*... Percepční systémy, včetně nervových center od různých úrovní až po mozek, jsou způsoby, jak vyhledávat a získávat informace týkající se prostředí z proměnlivého pole okolní energie“ (1966, s. 5). Připusťme tedy, že percepční výraznosti mi nabízí samo stimulační pole, že dostatečnou informaci k vnímání dvou kulatých světelných zdrojů mi přináší něco, *co je tam*, a že jsou tím dobře rozlišeny „kontury“, kterými jsou tato světla oddělena od okolního prostředí. Řekl bych, že i zajíc vidí něco podobného a že jeho receptory reagují přednostně spíše na zdroj světla než na tmu, která je okolo. Pokud pouze tuto první fázi procesu nazveme „percepce“, jak to dělá Gibson, můžeme oprávněně říci, že je určena výraznostmi, které nabízí stimulační pole. Avšak pokud chci zůstat věrný svým vlast-

ním terminologickým premisám, musím říci, že vjemový soud je něco daleko složitějšího. Rozdíl mezi mnou a zajícem spočívá v tom, že já přecházím od oněch stimulů, ať už jsou jakkoli determinovány předmětem, k vjemovému soudu *to je auto* tím, že aplikuji nějaký KT, a tak propojuji to, co mě stimuluje, s tím, co jsem už věděl.

Teprve když jsem zformuloval vjemový soud, jsem schopen přistoupit k sérii dalších inferencí: především aplikuji typ na výskyt, pozice světel mi říká, zda se auto drží vpravo tak, jak má, anebo zda se nepřibližuje nebezpečně ke středu silnice, zda jede rychle či pomalu; podle toho, zda jsem v dálce zahlédl dvě téměř nepostřehnutelná světla, anebo zda světla předcházeli postupně se rozšiřující světelný kužel, poznám, jestli tam v dálce je zatáčka nebo kopeček. Vědomí toho, že na silnici může být náledí, mě nutí řídit se dalšími (naučenými) pravidly opatrnosti. Ocituju-li znovu Neissera (1976, s. 65), řeknu, že v této oscilaci na jedné straně generalizují výskyt a na straně druhé partikularizují schéma.

Je-li tomu tak, nemám ani zapotřebí se domnívat jako Kant, že na jedné straně tu je rozmanitost názoru a na straně druhé abstraktní aparát kategorií, který čeká na svou aplikaci, a nakonec ještě schéma jako zprostředkující prvek. Schéma by pak bylo zařízením či systémem instrukcí natolik flexibilním, že by takřkajíc zprostředkovalo sebe sama, obohacovalo se a korigovalo se také na základě konkrétní zkušenosti, kterou právě nabývám, a bylo by protkáno jak sémiozickými prvotinami (předmět, světlo), tak i kategoriálními prvky (auto, dopravní prostředek, pohybující se těleso).

Do vyhodnocení celé situace vstupuje také to, čemu Neisser říká „kognitivní mapy“: na situaci aplikuji to, co vím o *výchozích* či *standardních* charakteristikách nějaké venkovské silnice (mimoto ještě zledovatělé), a u té silnice, po níž právě jedu, vyhodnocuji například i její šířku, jinak bych nemohl posoudit, zda se to auto v dálce drží správně na své straně, anebo zda se náhodou neřítí přímo proti mně. Z toho, jak moje auto reaguje na slabé a tentativní přibrzdování, jsem schopen zhodnotit, jestli by povrch vozovky snesl i to, kdybych zabrzdl náhle a razantněji (a v takovém případě není moje smyslová zkušenost čistě vizuální,

neboť svěřuji percepci noze na brzdě a hýždím v sedačce, a tak interpretuji množství stimulů, které mi zprostředkovává propriocepce).

Zkrátka když procházím takovouto zkušeností, uplatňuji různé KT předmětů, situací, využívám specifické kompetence, která by náležela spíš MO, používám schémata příčinných vztahů a inference různého druhu a různé složitosti. To, co vidím, představuje jen část toho, co chápu, a v tom, co chápu, je také systém dopravních předpisů či pravidel, zvyklostí, které jsem si osvojil, zákonů i naučená kazuistika, díky níž vím, že v minulosti vedlo nerespektování těchto pravidel ke smrtelným nehodám...

To, že v každém případě je většina této kompetence veřejná, lze intersubjektivně ověřit tím, že kdybych nedával pozor nebo kdybych byl ospalý, můj spolujezdec by určitě byl schopen mě upozornit, že proti nám jede auto, a poradil by mi, abych se držel víc vpravo (a všimněme si, že můj spolujezdec dospěl ke stejnému vjemovému soudu, i když přijímal stimuly z mírně odlišného úhlu pohledu).

Možná že jsem v tomto procesu vyhodnocoval jen epifenomény. Kdybych ale tyto epifenomény nebral vážně, ocitl bych se v roli zajíce odsouzeného na smrt.

3.7.7. Fyziognomické typy pro individua

Vraťme se však k průzkumu dalších KT našeho dosud značně neprobádaného souostrovní. KT se totiž může týkat i individuí. Jackendoff (1987, s. 198–199) předpokládá, že i když využíváme tentýž 3D model pro rozpoznávání jak individuí, tak i druhů a rodů, jde o dva různé procesy. Když kategorizují Jirku jako lidskou bytost mužského pohlaví, dojdou k závěru, že výskyt_i je příkladem typu_x. Když ale rozpoznávám Jirku jakožto Jirku, stanovují, že výskyt_i je identický s výskytem_i. Jiní by řekli, že v prvním případě rozpoznávám Jirku jako někoho *podobného* jiným osobám, zatímco ve druhém případě ho rozpoznávám jako *tutéž* osobu. Mohli bychom i říci, že v případě individuí se typ a výskyt překrývají. Tak tomu ale není, když přijde na rozpoznávání, protože

výskyt_i (individuum, které v tuto chvíli vidím) je opravdovým výskytem, zatímco výskyt_j je přece jen vyloven z paměti, ať už je tento výskyt mentálním obrazem či jakoukoli jinou formou registrace, a proto je také KT, který bychom měli definovat jako „individuální typ“, ale který nazvu, abychom se vyhnuli termínu hraničícímu s oxymorónem, *fyziognomickým typem*.

Kdybychom fyziognomické typy nepostulovali, nedokázali bychom vysvětlit, jak jsme schopni rozpoznávat tutéž osobu v průběhu času. Rok od roku se lidé mění, tváře se propadají či zakulacují, objevují se vrásky, vlasy ubývají, člověk se začíná hrbít a chůze ztrácí pružnost. Je zázrak, že za normálních okolností jsme schopni poznat někoho i po dlouhých letech. A když někoho takto zpočátku nepoznáme, stačí pak jen tón hlasu či pohled, a rozpoznání se dostaví i s oním tradičním: „Ty ses ale změnil!“

To znamená, že jsme si vytvořili fyziognomický typ této konkrétní osoby, typ, jenž si z originálu zachovává jen některé výrazné rysy, které se někdy týkají spíš způsobu, jakým tato osoba poulí oči, než formy jejího nosu či hustoty a délky vlasů. Pamatujeme si jakýsi *Gestalt* tváře (či těla, někdy jen chůze), který odolává i proměně každé jednotlivé vlastnosti.

Nakolik je fyziognomický typ schematický, vědí moc dobře ti, kdo jsou zamilovaní, neboť se jich zmocňují dva zdánlivě protikladné pocity. Na jedné straně mají dojem, že v dále neustále vidí milovanou bytost, a nakonec se ukáže, že se pletli: to znamená, že touha je vedla k tomu, aby fyziognomický typ aplikovali s přílišnou štedrostí, když se snažili aplikovat ho na mnoho konkrétních výskytů. Na straně druhé se v nepřítomnosti milované osoby zoufale pokoušejí v paměti rekonstruovat celý její obraz a prožívají opakované zklamání, že nezakoušejí stejně intenzivní pocit, jako když ji vidí přímo. V takovém případě si uvědomují, jak fyziognomický typ slouží k rozpoznávání výskytů (výjimkou jsou lidé, kteří mají schopnost eidetické představivosti, jako jsou někteří umělci schopní nakreslit portrét jen po paměti). Jinými slovy si uvědomují onen významný rozdíl mezi „recognition“ a „recall“ (srov. Evans, 1982, kap. 8).

Fyziognomické typy však mají jednu vlastnost, jež je odlišuje od generických KT, které i přesto, že jsou privátní, mohou být obvykle zveřejněny ve formě interpretovaných JO. Určitě se může stát, že někdo bude schopen rozpoznat myši, ale nebude schopen nebo nebude mít nikdy příležitost vyjádřit morfologické rysy, na základě kterých je rozpoznává, a proto nebudeme mít záruku, že disponuje podobným typem, jakým disponují i ostatní (z nevysvětlitelných důvodů by myši mohl rozpoznávat jen díky jejich rychlému pohybu, aniž by měl ponětí o stavbě jejich těla). Kdybychom s takovým člověkem o myších promluvili, definoval by je nanejvýš jako „otravné hlodavce, kteří se uhnízďují v lidských příbytcích“, a jelikož je toto pojetí součástí společného JO, došli bychom k chybnému závěru, že KT tohoto člověka je stejného formátu jako náš KT, a že s námi tedy sdílí znalost všech morfologických rysů, které vytvářejí oblast společných znalostí. Avšak okolnosti společenského života činí tento případ velmi nepravděpodobným, a pokud se něco takového dnes může stát v případě myši (neboť většina lidí má málo příležitostí je vidat), spíše vzácností by bylo, kdyby k tomu došlo v případě krávy, a ještě méně, kdyby šlo o židli.

To ale neplatí o fyziognomických typech individuí. Všimněme si, že se tento jev týká nejen lidí, ale především zvířat, květin či individuálních artefaktů. Všichni se shodnou v tom, co je pes, jízdní kolo, dýmka, ale je nesmírně obtížné někomu vysvětlovat, jak poznat psa Toma, moje jízdní kolo a moji dýmku. U zvířat a předmětů obvykle převažují generické rysy, ale mezi obrovským množstvím aut stejné značky stojících na parkovišti někdy zaváháme, když máme poznat vlastní auto (pokud nenese nějaké jasné rozlišovací znaky). Problém však nabývá jiného významu, jde-li o lidská individua.

Poznal bych Gianniho mezi milionem dalších lidí a stejně tak by ho poznal i Marco, přestože důvody, na základě kterých ho poznávám já, se mohou značně lišit od toho, na základě čeho ho poznává Marco. Já s Markem bychom mohli celý život odkazovat k Gianniimu a poznávat ho, kdykoli bychom ho potkali, aniž bychom kdy měli příležitost zveřejnit rysy, díky nimž ho identifikujeme. Rozdíl mezi našimi KT bychom si mohli uvědomit jen tehdy, kdybychom měli společně sestavit jeho iden-

tikit: jen tehdy bych mohl zjistit nejen to, že Marco nikdy nevěnoval pozornost formě Gianniho nosu, ale že ani neví, jestli má husté, anebo už mírně prořídlé vlasy, a že mu připadá hubený, zatímco podle mě je spíš při těle. A kdyby se nás pak někdo zeptal, kdo je Gianni, zjistili bychom, že ve snaze interpretovat obsah vlastního jména se naše interpretace nejen neshodují, ale že i hranice mezi JO a MO se ukazují jako poměrně nepřesné. Možná bychom mohli oba říci, že jde o lidskou bytost mužského pohlaví, že je profesorem toho či onoho oboru na té či oné univerzitě, ale pro mě by byl jen Luigiho bratrem a autorem proslulé knihy o aspektualitě v jazyce nahuatl (kterým mluvil právě Montezuma), zatímco Marco by o těchto detailech nevěděl; a přesto jediný takový detail by mohl posloužit někomu třetímu, aby si s Gianniho jménem spojil nespočet dalších vlastností, nebo by ho dokonce mohl přimět k tomu, aby z vlastní paměti vylovil informace potřebné k jeho identifikaci. Na druhou stranu by Marco mohl být jediným, kdo ví, že Gianni je oním sériovým vrahem z Florencie, a nikdo by si netroufl tvrdit, že jde o bezvýznamnou vlastnost – i když se mi zdá, že je už spíš součástí MO, a nikoli JO.

Řekněme tedy, že v případě individuí jsou ve hře tři jevy: (i) častá idiosynkrázie KT, na základě kterých jsou ale přesto individua rozpoznávána, (ii) potíže spojené s veřejnou interpretací těchto KT, a tedy obtížně sdělitelné instrukce k identifikaci, (iii) pružnost a proměnlivost vlastností, které lze vyjádřit ve formě JO. Myslím, že tohle je jeden z důvodů, který snadno vede mnoho teoretiků k přesvědčení, že vlastní jména osob nemají obsah, ale že přímo označují svého nositele. Jde bezpochyby o předsudek, protože ve skutečnosti trávíme velkou část života tím, že definujeme (ostatním) různá individua, která pojmenováváme a spojujeme s jejich jménem někdy obrovské množství vlastností, vyjádřených prostřednictvím verbálních popisů i vizuálních reprezentací; je však pravda, že vyjadřují rysy, které jsou v určitých situacích a pro některé lidi výrazné, ale nejsou takové vždy a pro všechny, a může proto existovat citelný nesoulad mezi jednou či druhou interpretací.⁴⁸

V roce 1970 jsem si nechal narůst plnovous. O dvacet let později jsem si ho na pár měsíců oholil a zjistil jsem, že někteří přátelé mě na

potkání vůbec nepoznávají; jiní se mnou naopak hned navazovali normální kontakt, jako by si této změny vůbec nevšimli.⁴⁹

Pak mi došlo, že lidé z první skupiny mě znali jen těch posledních dvacet let, tedy pouze s plnovousem, zatímco ti druzí mě znali i předtím, než jsem si vousy nechal narůst. Každý z nás si vytváří KT lidí, s nimiž se setkává (téměř vždycky je to KT založený na prvním dojmu nebo ve výjimečných případech vychází z chvíle, kdy byl dojem nejživější), a toho se drží po zbytek života – v jistém smyslu tak postupně upravují spíše charakteristiky osoby, kterou vídají, v souladu se svým počátečním typem, než by při každém takovém setkání korigovali svůj KT.⁵⁰

To mě vede k myšlence, že podobně jako karikatury zvýrazňují rysy, které lze reálně nalézt v karikované tváři, a podobně jako studium hlouposti slouží často k tomu, abychom lépe porozuměli inteligenci, tak i mnoho případů deviantního chování vlastně objasňuje „normální“ tendence, jež jsou obvykle kontrolovány a absorbovány ve složitějších modelech chování. Mám na tu myslit studie o prosopagnózií a zvláště onu nádhernou Sacksovu analýzu (1985) muže, který si pletl manželku s kloboukem. Jelikož ani Sacks neví, co přesně se v černé skříňce dr. P. odehrálo, můžeme se spokojit jen s jeho verbálními interpretacemi.

Tak tedy dr. P. nerozpoznává lidské tváře a kromě toho netrpí jen prosopagnózií, ale obecnou vnitřní agnózií, a nerozpoznává ani krajiny, předměty či postavy: zaměřuje svou pozornost na specifické rysy, aniž by byl schopen je pospojovat v globální obraz. Dokáže do nejmenších podrobností popsat růži, ale nepozná ji, dokud neucítí její vůni; poskytne detailní popis rukavice, ale pozná ji jen tehdy, když ji má na ruce... Sacks říká (s odkazem na Kanta), že ztratil schopnost úsudku, ale já bych řekl, že neměl k dispozici *schémata* (a Sacks také v bibliografické poznámce připouští, že dr. P. musel trpět „Marrovými výpadky“, že nedisponoval jakousi *primární skicou* pro předměty).

Je tu však něco, co se nám ve způsobu, jakým P. s námahou rozpoznával osoby, zdá velmi blízké tomu, jak osoby rozpoznáváme i my – jen s tím rozdílem, že chování dr. P. je *karikaturou* našeho chování. Dr. P. zachycuje především detaily, poznává fotografii Einsteina jen díky jeho vlasům a knírku a svého bratra poznává jen díky jeho velkým zubům.

A tak tomu bylo i v případě jiného pacienta, o němž Sacks mluví v postskriptu: ten nepoznával vlastní ženu a děti, ale byl schopen poznat určité přátele díky některým relevantním charakteristikám: díky nějakému tiku, mateřskému znaménku či extrémní vyzáblosti.

Zdá se mi, že když si vytváříme fyziognomické typy, postupujeme obvykle tímto způsobem. My samozřejmě máme schopnost tvořit schémata a *primal sketches*, dokážeme abstrahovat od nekonečných zvláštností, držíme na uzdě sklon pozastavovat se nad sebemenším individuálním detailem: přesto přijímáme regulovanou nerovnováhu, dáváme přednost výrazným rysům a ty uchováváme v paměti s větší pečlivostí. Proto je můj individuální typ Gianniho odlišný od toho, jímž disponuje Marco, neboť každý z nás je tak trochu (v omezené a kontrolované míře) doktorem P. Koneckonců k tomu, abychom se jím nestali úplně, nás nutí neustálá sociální interakce, která je důkazem toho, že abychom byli definováni jako *normální*, stačí se (v dobrém i špatném smyslu) držet *norem*, které společnost krok za krokem stanovuje – a případně poopravuje.

3.7.8. KT pro formální individua

Gianni je tedy jedinečná a neopakovatelná individualita, ale já i Marco ho dokážeme poznat z odlišných důvodů. Položme si teď otázku, zda existuje také KT Manzoniho *Snoubenců* nebo Beethovenovy *Osudové*. Já bych řekl, že ano, protože kdokoli tato díla dobře zná, pozná je hned, když zmíněnou knihu otevře nebo když si onu skladbu pustí. Co však jsou tato díla lidského ducha (použiju tento výraz pro literární, malířská, architektonická či hudební díla, jakož i pro filozofické a vědecké texty)? Vraťme se k tomu, co se říká v Eco (1975, 3.4.6–8). Gianni je jednotlivina. Hláška, kterou vyslovuji, je *replikou* fonému jakožto typu (existuje variabilní výslovnost, která však zachovává distinktivní rysy, jimiž se foném vyznačuje). Kterékoli vydání *Snoubenců* je *duplikátem* kterékoli jiné knihy se stejným názvem vydané ve stejném nakladatelství (v tom smyslu, v jakém má alespoň v molární rovině každý výtisk

všechny vlastnosti jakéhokoli dalšího výtisku). Je však zároveň i naklonovaným „literárním“ archetypem: ediční typ se týká substance výrazu (papír, grafická úprava, vazba), zatímco literární archetyp se týká formy výrazu. V takovém případě můj výtisk *Snoubenců* (necháme-li stranou problémy s papírem a s typografií) je tímtež naklonovaným archetypem, jakým je i první exemplář vydání, jemuž se říká *Quarantana*. Je-li z antikvářského hlediska (v němž je v popředí substance výrazu, tedy papírový podklad) vzácnější kopie *Quarantany*, z jazykového a literárního hlediska (forma výrazu) má moje kopie všechny potřebné vlastnosti archetypu, jenž vzešel z autorova pera (a tak by nějaký herec mohl bez rozdílu přednést některé pasáže z jednoho či druhého vydání; vytvořil by tak tutéž zvukovou substanci výrazu a dosáhl by stejných estetických účinků).

Archetyp *Snoubenců* není generickým typem či něčím, jako je peirceovský *legisign*: vypadá, jako by byl ještě o něco více individuální než Gianni, protože Gianni by zůstal tím, kým je, i kdyby mu vypadaly zuby i vlasy, i kdyby přišel o ruce, zatímco kdyby někdo u *Snoubenců* pozměnil začátek a konec nebo tu a tam nějaké slovo, stalo by se z tohoto románu něco jiného, něco jako falsifikát či nepovedený plagiát.

Jsou *Snoubenci* jednotlivinou ve stejné míře, v jaké jí je *Mona Lisa*? Víme (Goodman, 1968, s. 99), že je tu rozdíl mezi uměním *autografickým*, které nepodléhá žádným možnostem zápisu, a je tedy nereplikovatelné, a uměním *allografickým*, jež je naopak replikovatelné – některá podléhají přísným kritériím, jako je kniha, a pro jiná je charakteristická interpretační flexibilita, jako je tomu v hudbě. Kdyby však jednoho dne bylo možné replikovat v každém barevném odstínu veškeré tahy štětcem, veškeré detaily plátna, na němž je *Mona Lisa*, pak by rozdíl mezi originálem a kopií nabyl jen antikvářské hodnoty (podobně jako je v bibliofilii mezi dvěma exempláři téhož vydání považováno za hodnotnější to, které nese autorův podpis), ale nikoli hodnoty sémiotické.

Zkrátka ať už se nám to líbí nebo ne, *Snoubenci* jsou jednotlivinou, individuem, i když mají tu vlastnost, že je lze reprodukovat (avšak jen tak, že každý jejich duplikát bude mít tytéž skvělé individuální charakteristiky archetypu).⁵¹ Proto mohu pro tento román disponovat negene-

rickým fyziognomickým typem. Jelikož dobře nevím, jak nazvat tento podivný typ, jímž jsou výtvoři lidského ducha, a vezmu-li v úvahu, že jejich individualita se týká jen formy výrazu a obsahu, nikoli substance, navrhuji termín *formální jednotlivina*. Jakmile bychom se na tuto cestu vydali, mohli bychom objevit další zajímavé formální jednotliviny, ale pro tuto chvíli se s touto definicí omezím jen na lidské výtvoři, s kterými lze mít přímou smyslovou zkušenost.

Mohlo by se mi samozřejmě stát, že otevřu knihu, kterou jsem už kdysi četl, ale nepoznám z úvodních stránek, že jde právě o ni, a na druhou stranu když jen letmo, v dálce či zezadu zahlédnu v davu Gianniho, mohl bych zpočátku zaváhat stejně. A právě o této nejistotě stojí za to pohovořit, protože by mohla zpochybnit naše myšlenky o rozpoznávání a identifikaci. Poněvadž je však hra se *Snoubenci* a s *Osudovou* příliš jednoduchá, pokusme se o myšlenkový experiment, který se bude týkat problematictější formální jednotliviny.

3.7.9. Jak poznat SV2

Všechna elektrická zařízení v mém domě jsou mimo provoz kvůli výpadku proudu, kromě rádia s integrovaným CD přehrávačem, které je na baterie. V naprosté tmě mi nezbyvá nic jiného než poslechnout si svoji oblíbenou skladbu, Bachovu *Druhou suitu pro violoncello* v přepisu pro altovou zobcovou flétnu (a skladbu budu od této chvíle označovat jako SV2). Jelikož je opravdu tma jako v pytli, nemůžu si přečíst názvy na krabičkách CD, a musím je tedy vyzkoušet všechny. Abych příběh ještě trochu zkomplikoval, řeknu, že mám nohu v sádře, a poprosím tedy svého přítele Roberta, který je u mě na návštěvě a který SV2 miluje stejně jako já, aby místo mě poslepu došel tam, kde je rádio a polička s cédéčky. Proto mu tedy řeknu *najdi mi prosím tě SV2*, jako kdybych mu říkal, aby vyzvedl našeho společného přítele Johanna Sebastiana na nádraží. Uskutečnil jsem tak proces reference, který předpokládá, že Roberto má schopnost identifikovat referent či designát mého mluvního aktu.⁵²

Pokud jde o hudební skladbu, zdá se že, pojem jednotliviny je ohrožován skutečností, že jednu a touž skladbu mohou různí interpreti hrát různými způsoby. A v takovém případě (dokáže-li někdo tyto rozdíly vnímat) by jednotlivinou nebyla SV2, nýbrž ona věc, které říkáme SV2/Brüggen a kterou odlišujeme od SV2/Rampal. V tomto experimentu se ale budeme chovat, jako by existovala pouze jedna jediná interpretace SV2, zaznamenaná na tisících CD. V takovém případě by rozpoznání SV2 probíhalo stejně, jako kdybychom listovali různými knihami a v jedné z nich pak rozpoznali *Snoubence*. Kromě toho většina posluchačů postupuje přesně tímto způsobem a SV2 poznávají v různých provedeních i přes rozdíly v interpretaci.

Jak vypadají Robertovy instrukce k identifikaci této jednotliviny a nakolik se překrývají s mými?

Wittgenstein (*Tractatus*, 4.014 [v českém překladu Jiřího Fialy, Praha, OIKOYMENH 1993, s. 47]) říká, že „gramofonová deska, hudební myšlenka, notace, zvukové vlny jsou všechny navzájem v tom zobrazovacím vnitřním vztahu, který existuje mezi jazykem a světem. Všem jim je společná logická výstavba“. Ponechme stranou silný požadavek Wittgensteinovy teorie *Abbildung*, podle něhož by věty jazyka měly být ikonami stavu věcí, ke kterým se vztahují (pozdní Wittgenstein bude v tomto ohledu daleko opatrnější). Když vezmeme v úvahu jenom hudební příklad, zdá se mi evidentní, že tu před sebou máme dva různé jevy.⁵³

Na jedné straně tu máme ikonický vztah mezi zvukovými vlnami a drážkami ve vinylové desce nebo sekvencemi diskretních signálů v případě CD. Jde bezpochyby o odlišný, o primární ikonismus, o němž byla řeč v podkapitole 2.8. Je to vztah, který by vznikl i v nepřítomnosti jakékoli myšlenky, jež by ho interpretovala, a který přetrvává, ať už jsou zvukové vlny zaznamenány analogicky, anebo digitálně.

Je totiž různý vztah mezi fyzickým jevem a jeho přepisem v notové osnově na straně jedné a hudební myšlenkou na straně druhé. Přepis do notové osnovy samozřejmě představuje (vysoce konvencionalizovaný) způsob, jak zveřejnit hudební myšlenku. To, že jde o konvenční (pevně kodifikovaný) postup, nezastírá fakt, že sled zapsaných not je motivován sledem zvuků, které si autor představuje nebo zkouší na ně-

jakém hudebním nástroji. Máme tu jeden z příkladů, které jsem v *Teorii sémiotiky* definoval jako *ratio difficilis*, v němž je forma výrazu motivována formou obsahu.

Problém nastane, když budeme chtít definovat formu obsahu, což je nejspíš to, čemu Wittgenstein říkal hudební myšlenka, a je oním ideálem „dobré formy“, do níž se interpret snaží vtisknout obsah během své interpretace not zapsaných v osnově. Co se míní hudební myšlenkou? Ať už se tím míní cokoli, je to určitě ona formální individualita, kterou musím rozlišit, abych poznal SV2 jako takovou. Je to však také ona sekvence not, kterou si Bach představoval, Dynamický Předmět, o němž nevíme, kde se (ontologicky vzato) nachází, alespoň tak, jako nevíme, kde se nachází čtyřhranný trojúhelník? Museli bychom pak říci, že Bezprostřední Předmět by měl být fyziognomickým typem tohoto Dynamického Předmětu, jak bychom ho totiž jinak mohli naklonovat intersubjektivně přijatelným způsobem a rozpoznat každou z jeho naklonovaných jednotlivin? V mém experimentu se však věc ještě komplikuje, protože Bach pojal svou suitu *pro violoncello* (a ne pro flétnu), takže jeho prvotní hudební myšlenka obsahovala také témbrové rysy, které přepis pro flétnu změnil. Takovou zatraceně složitou situaci jsem si nevymyslel náhodou. Kdokoli totiž SV2 zná jen v přepisu pro flétnu, upadá do rozpaků, když ji poprvé slyší v provedení pro violoncello, ale obvykle pak nakonec s jistým překvapením pozná, že se jedná o jednu a touž skladbu. Kromě toho i my poznáme nějakou písničku, ať už je hrána na kytaru anebo na klavír, a tak má tedy smysl, abychom se přidrželi natolik schematického fyziognomického typu, že nám umožní nebrat v úvahu témbrový parametr, jakkoli v žádném případě není vůbec bezvýznamný.⁵⁴

Je jasné, že je-li vztah mezi zvukovými vlnami a drážkami v desce případem primárního ikonismu – a pokud je vztah mezi Brüggerovou interpretací a notami v partituře již protkán početnými interpretačními inferencemi, volbami, důrazy na výrazné rysy –, s fyziognomickým typem jsme se už dostali k nesmírně složitému procesu, jež není snadné dobře vysvětlit. Co je onou hudební myšlenkou, jíž disponuji? Musí se shodovat s tou, kterou má i Brügger? Určitě ne. Můj fyziognomický typ

se může od Roberta lišit. Já s partiturou před očima SV2 na flétnu zahrát dokážu, a když se pokusím pokračovat z paměti, daří se mi to tak jednu nebo dvě minuty, a pak už nevím jak dál, zatímco Roberto, který hrát na zobcovou flétnu taky trochu umí, má SV2 v uchu, ale kdykoli ji pozná, z paměti by ji zahrát nedokázal.

Takže Brügger, já i Roberto dokážeme rozpoznat SV2, ale odkazujeme přitom k třem různým fyziognomickým typům (nebo alespoň k typům různé složitosti, detailnosti či definice) nebo je využíváme. Lze hovořit o třech „akustických obrazech“, které jsou navzájem pro potřeby rozpoznávání ekvivalentní? Co však je akustický obraz? Nestačí říci, že poznám Johanna Sebastiana na základě vizuálních rysů a SV2 na základě akustických rysů. Fyziognomické rysy Johanna Sebastiana se mi totiž ukazují všechny najednou (i když jejich zkoumání může zabrat nějaký čas), zatímco akustické rysy hudební skladby se ukazují jako něco, co se rozvíjí v čase. Náš problém v pokoji ve tmě není poznat SV2 poté, co si poslechneme celé CD. To by bylo, jako kdybychom poznali Johanna Sebastiana teprve poté, co by se před námi dlouze sem a tam procházel, smál se, mluvil, a poté, co bychom ho jako policie vyslyšeli ohledně jeho minulosti (k čemuž dochází jen zcela výjimečně). Avšak Roberto, aby vyslyšel mou prosbu, musí rozpoznat SV2 během poměrně krátkého časového úseku (třeba na základě náhodného výběru CD), a to je mimochodem problém, jemuž často čelíme, když si pustíme rádio a slyšíme skladbu, kterou velmi dobře známe, ale kterou hned na první poslech nepoznáme. Kdyby Roberto poznal skladbu teprve poté, co by si ji poslechl celou, nebylo by mi to k ničemu, pak by mi mohl klidně přinést i *Dobře temperovaný klavír*, a já budu stejně rád, protože nejsem vybíravý.

Můžeme říci, že fyziognomické schéma SV2 se neliší od toho, které máme pro *Monu Lisu*? Já myslím, že ne. Pokud dokážu poznat *Monu Lisu*, je to proto, že jsem ji už viděl, a když jsem ji už jednou viděl, uměl bych ji i verbálně interpretovat (portrét usmívající se ženy, na pozadí krajiny...), a dokonce i přesto, že jinak kreslit moc neumím, dokázal bych vytvořit její skicu, jakkoli hrubou, ale dostatečnou k tomu, aby ji kdokoli odlišil od Botticelliho *Venuše*. Ale SV2 dokážu rozpoznat i přesto,

že neumím načrtnout ani prvních pár not. A ať nikdo neříká, že to je jen kvůli mé či Robertově neschopnosti. Všichni, kdo známe *Traviatu*, dokážeme zanotovat „Sempre libera degg'io“ nebo „Libiam nei lieti calici“. A můžeme bláznivě milovat *Dona Giovanniho*, avšak vyzývám kohokoli, kdo není profesionální zpěvák, aby zazpíval „Non si pasce di cibo mortale“. Přesto jakmile tuto pasáž slyšíme, okamžitě víme, že promlouvá *Komtur*.

Byli bychom možná v pokušení říci, že poznáváme nějaký „styl“. Avšak kromě obtíží, které bychom pocítili, kdybychom se pokoušeli definovat stylistické schéma (muzikologové by nám dokázali snadno říci, jaké charakteristiky zachycujeme, když poznáváme něco, jako je Bach, a ne Beethoven, ale potíž je v tom, že my během tohoto poznávání nevíme, co přesně rozpoznáváme), spočívá náš problém v tom, jak odlišit druhou suitu tak, abychom si ji nespletli s první. A tady myslím, že ani muzikolog, jenž vyniká v analýze melodických, rytmických a harmonických řešení, jež jsou vlastní Bachově hudbě, by neudělal nic jiného, než že by nás odkázal na notovou osnovu: SV2 je jednotlivinou složenou z těch a těch not, a jsou-li tu noty jiné, jde také o jinou skladbu.

Roberto, když jsem se mu zmínil o SV2, by měl instinktivně hledat něco, pro co nemá složitý kognitivní typ (jako má naopak Brügger), ale částečný fyziognomický typ, jakousi náповědu, která ho povzbudí, aby v případě nutnosti zapojil složitější kombinaci „pattern-recognition skills“ (Ellis, 1995, s. 87), a to může kupodivu předpokládat i schopnost rozpoznat akustické rysy, jichž si nebyl vědom, když takový částečný typ spojoval se jménem.

Ellis (1995, s. 95 a násl.) k tomu říká, že si pamatujeme jen prostý melodicko-rytmický *pattern*, např. jen prvních pět not. Řekl bych, že kromě toho tu jsou i skladby, které poznáme nikoli podle jejich začátku, ale podle nějakého bodu či pasáže, a tak by těchto pět (či dvacet) not mohlo být všude, v závislosti na individuálním fyziognomickém typu každého z nás. V každém případě by vždycky šlo o „zprerhanou“ odpověď: těch pár not ve mně vzbuzuje „důvěru“ v to, že kdybych chtěl, mohl bych si v paměti vybavit zbytek celé hudební sekvence, i když to není pravda.⁵⁵

Co si však počít s těmi, kdo zpívají falešně? Pozor: nemám tu na mysli zcela klinický případ naprosté absence hudebního sluchu, stačí vzít jen v úvahu ty „umírněné“, kteří dokážou hudbu poznat, ale když se pokusí o zpěv, všichni ostatní je prosí, aby přestali. Taková osoba zpívající falešně by měla v hlavě (či v jakémkoli mnemotechnickém zařízení, které by hlavu zastupovalo) jakýmsi záhadným způsobem prvních pět či dvacet not, i když by nebyla s to je reprodukovat. Nebylo by to daleko od případu někoho, kdo je zamilovaný a kdo se ustavičně pokouší vybavit si obraz milované osoby: byl by naprosto neschopen nakreslit jeho či její portrét, ale jakmile by svou milovanou osobu potkal, ihned by ji poznal. Tváří v tvář nenasytosti vlastní touhy jako by všichni zamilovaní zpívali falešně.

Ten, kdo zpívá falešně, disponuje minimálním rozpoznávacím schématem, o něco matnějším, než je to, které by mnoha jiným umožnilo nakreslit *siluetu* myši či profil Apeninského poloostrova, a přesto když je takovému stimulu vystaven, danou konfiguraci hned pozná. Ten, kdo zpívá falešně, sice nemá tušení, co je kvinta, ani by ji nedokázal reprodukovat, ale mohl by tento interval při poslechu rozpoznat (aniž by ho uměl pojmenovat) jakožto známou konfiguraci.

Tak tedy poznáváme SV2 podle některých rysů, někdy melodických či rytmických, jindy témbrových, a na základě „přetrženého“ fyziognomického typu, v němž se třeba zvýraznily i rysy, které se vůbec neobjevují ve fyziognomickém typu, jímž disponují jiní lidé. Zatímco soubor bohatých encyklopedických vědomostí (jako znalost, že SV2 je skladbou strukturovanou tím či oním způsobem, skladbou, již napsal Bach ten či onen den atd.) může být úplně k ničemu pro účely rozpoznávání, zpřetrhané a často zcela idiosynkratické typy mohou někdy stačit.

To, že často postupujeme na základě zpřetrhaných kognitivních typů, nás přivádí zpět k Peirceově pragmatické maximě: „Abychom stanovili význam nějakého rozumového pojmu, bylo by třeba vzít v úvahu praktické důsledky, které by měly nutně z pravdivosti tohoto pojmu plynout; a souhrn těchto důsledků bude tvořit celý význam onoho pojmu“ (CP 5.9). Abych tedy věděl, zda mám souhlasit s cizím vjemovým soudem *tohle je nahrávka SV2*, anebo zda mám ověřovat svůj vjemový soud

(který jsem tentativně vyslovil po úvodních tónech Preludia), musel bych znát všechny jeho vzdálené důsledky: včetně toho, že skladba by měla pokračovat jistým způsobem a že ji poznám, když ji budu dál poslouchat. Je však také možné, že jsem u SV2 poslouchal vždycky jen věty *Allemande* a *Courante*, a že tedy nemám (a nebudu mít) tušení, jak zní závěrečná *Gigue*. Při rozpoznávání jednoduše předpokládáme, že závěr bude vypadat tak, jak má. Manipulujeme zkrátka s fyziognomickými typy, které jsou vágní a libovolné.

V těchto případech je jedinou zárukou konsensus Společenství – ještě v mém myšlenkovém experimentu sestávalo Společenství z pouhých dvou individuí. O zbytek se pak postará soubor dalších interpretantů: až zase půjde proud, budeme si oba moct přečíst tituly na krabičkách CD a teprve tehdy nám Společenství – prostřednictvím interpretantů veřejně zaznamenaných v encyklopedii – řekne, že jsme se nemýlili.

3.7.10. Některé otevřené otázky

Připustili jsme, že pro SV2 disponuji kognitivním typem, jakkoli zpřetrhaným. Je shodný s jádrovým obsahem? Neřekl bych, protože i když je jádrový obsah podobně hrubý, mělo by být možné ho interpretovat, zatímco v případě SV2 jsme zjistili, že někdo je schopen skladbu poznat, aniž by byl schopen zaspívat první tóny nebo je zapsat do notové osnovy. Takže jediný výklad SV2, který by takový člověk dokázal podat, by zněl „skladba, kterou kdysi Johann Sebastian Bach složil původně pro violoncello...“, a to bychom před sebou měli verbální interpretaci. Anebo by mohl ukázat příslušnou partituru, a to by byla ostenzivní interpretace grafické interpretace nějaké zvukové události. Zpřetrhané typy tedy mají tu vlastnost, že jsou zcela odtržené od obsahu, ať jádrového či jakéhokoli jiného.⁵⁶

Existují jiné „předměty“ poznání, které jsou podobně odtržené od svých obsahů?

Jeden případ, který se velmi blíží SV2, se týká KT míst, což jsou privátní KT, zcela dostatečné k subjektivnímu rozpoznání, avšak obtížné

interpretovatelné veřejně, a tedy zcela odtržené od svých JO. Kdyby mě s páskou na očích zavezli do mého rodného města a pak mě vysadili na rohu nějaké ulice, okamžitě – nebo dost rychle – bych poznal, kde zrovna jsem. Totéž bych mohl říci, i kdyby mě vysadili v Miláně, Bologna, Paříži, New Yorku, Chicagu, San Franciscu, Londýně, Jeruzalémě, Rio de Janeiru, což jsou všechno města, která bych poznal alespoň podle jejich *skyline* [panoramatu] (srov. Lynch, 1966). Tato moje čistě vizuální znalost je soukromá, neboť bych obtížně mohl někomu popsat svoje město tak, aby ho mohl rozpoznat za podobných okolností. Co bych asi tak řekl? Že je to město s obvykle souběžnými ulicemi, s vysokou zvonící ve formě tužky a s řekou, která je odděluje od citadel? To je dost málo, takový popis by k identifikaci nestačil. Tyto KT jsou obvykle velmi živé, dokážeme sami sobě říci, jaké naše město je, aniž bychom však o tom dokázali říci ostatním. Zdá se, že vizuální zkušenosti jsou snadněji verbalizovatelné než ty hudební, ale já (pokud ne Roberto) bych přece jen dokázal svým pohvizdováním prvních tónů interpretovat SV2, ale nedokázal bych interpretovat formu (podle mě zcela nezaměnitelnou) via Dante v Alessandrii (dokázal by to s velkým úsilím nějaký architekt, malíř, fotograf, ale to už by nebyla řeč o KT, nýbrž o MO).

Kromě toho by můj KT neměl nic společného s JO, který spojuji se jménem města (a který se zredukoval na pouhé „Alessandria je město v Piemontu“). Ani v případech, kdy je součástí JO nějaký zvláštní detail, jako např. to, že v Římě je částečně zachovaný velký amfiteátr nebo že New York je město mrakodrapů, by taková informace nestačila k odlišení Říma od Nîmes nebo New Yorku od Chicaga – a ani by mi neumožnila poznat, že jsem v Římě v nějaké ulici poblíž Piazza Navona (což ale poznám naopak velmi dobře).

V této typologii pochybných případů bychom mohli pokračovat. Já bez problémů poznám Sharon Stone, když ji vidím v nějakém filmu, ale nedokážu vysvětlit ostatním, jak ji poznat (řekl bych jen, že je to okouzující blondýna, a to je málo), přestože s jejím jménem spojuji jistý JO (lidská bytost ženského pohlaví, americká herečka, hrála v *Základním instinktu*). Já na dálnici dobře rozeznám lancii od volva, mám JO, který

s oběma jmény spojuji, ale nikomu bych nedokázal vysvětlit, leda jen velmi vágně, jak tato dvě auta od sebe rozeznat.

Je zřejmé, že ve způsobu, jakým se k předmětům okolního světa vztahujeme (a jakým o nich mluvíme s ostatními), není všechno zcela průzračné, transparentní, ne všechno probíhá vždy úplně hladce. Když něco nejde tak, jak má, nic se neděje, prostě tu je někdo, kdo něco neví, podobně jako neznáme významy mnoha slov nebo nedokážeme poznat předměty, které jsme nikdy neviděli. Problém vzniká jen tehdy, když něco by teoreticky fungovat *nemělo*, a přesto to nějak *funguje*, jako třeba když rozpoznáváme SV2.

Domnívám se, že bychom se měli držet poměrně liberálního hlediska: pro mnohé z našich zkušeností se KT a JO překrývají, pro mnohé další nikoli. Myslím, že když tohle připustíme, neznamená to, že rezignujeme. Jde jen o filozofický příspěvek do probíhající debaty. Spokojme se tedy prozatím s jednoznačnými případy (mysl, židle) a připišme ty nejednoznačné na seznam jevů, o kterých toho zatím víme velmi málo.

3.7.11. Mezi KT veřejným a uměleckým

KT je vždycky soukromou záležitostí, ale stává se veřejným, když je interpretován jakožto JO, zatímco veřejný JO může poskytovat instrukce k tomu, jak KT vytvořit. V jistém smyslu jsou tedy KT, byť soukromé, pod neustálou veřejnou kontrolou a Společenství nás postupně vychovává k tomu, abychom naše KT přizpůsobovali těm, jimiž disponují ostatní. Kontrola KT probíhá podobně jako kontrola unáhlených a nepodložených výpovědí. Řeknu-li, že prší, když moji pokožku pokryjí nepostřehnutelné částičky vlhka, ale ve skutečnosti voda z nebe nepadá, ostatní mi hned řeknou, že to, co jsem zrovna pocítil, nebyl déšť, ale slabé mžení, a poučí mě, jak oba jevy rozlišovat a jak správně používat oba termíny, když verbalizují svůj vjemový soud. Naše KT se stávají veřejnými, protože během vzdělávacího procesu jsou vštěpovány, revidovány, korigovány a obohacovány v souladu s daným stavem vědomostí, který Společenství stanovuje a stabilizuje. Se psem se seznamujeme už

s tím, že má čtyři nohy, a ne dvě jako slepice, jsme povzbuzováni k tomu, abychom si všimli jeho přátelskosti jako výrazné vlastnosti, jsme ujišťováni, že se ho nemusíme bát, že si ho můžeme pohladit, a jsme upozorňováni, že obvykle zavyje, když mu šlápneme na ocas. Velmi brzy jsme také informováni, že slunce je ve skutečnosti větší, než jak ho vidíme a než bychom si vůbec dokázali představit.

Řekli jsme, že fyziognomické typy individuí mohou být zcela soukromé. Přesto i tyto fyziognomické typy jsou v komunikaci společně sdíleny prostřednictvím řetězu interpretací: je sice možné, že já i Marco máme odlišné KT Gianniho, ale obvykle si s ostatními přáteli vyměňujeme Gianniho popisy, máme poznámky ke způsobu, jakým se směje, říkáme, že je silnější než Roberto, prohlížíme si některé jeho fotografie, které se nám zdají více či méně podobné... Zkrátka se tu stabilizují (alespoň v úzkém okruhu našich blízkých známých nebo v případě mnoha veřejně známých postav) jakési ikonografické konvence, a nakolik jsou tyto konvence významné právě pro veřejně známé osoby, nám potvrzuje skutečnost, že je rozpoznáváme i na karikaturách (a karikatura je uměním zvýraznit či přímo objevit typicky nejvýraznější rysy tváře).

Zcela privátními typy by mohli disponovat umělci. Malíři vnímají barevné rozdíly daleko zřetelněji než obyčejní lidé a Michelangelo měl bezpochyby KT lidského těla daleko propracovanější, než je 3D model. Z toho ale nutně nevyplývá, že jejich typ musí zůstat soukromý a idiolektální. Naopak 3D model je sice elementárním schématem, na němž se obecně shodujeme v percepce lidského těla, ale kontinuální interpretace anatomů, malířů, sochařů či fotografů slouží k tomu, aby tento model byl modifikován a obohacován. To samozřejmě neplatí pro všechny: existuje dělba kognitivní práce podobně jako jazykové práce a ve stejném smyslu, v jakém tu jsou propracované a úzce vymezené kódy, je tu například i mnohem bohatší pojem voda, jímž disponuje chemik na rozdíl od běžných lidí. Tak jako v jazykové komunikaci dochází k transakcím více či méně úzkých či širokých kompetencí, tak se „obchoduje“ i s KT.

Proto se říká, že umělci obohacují naši schopnost vnímat okolní svět. Umělci se neustále a opakovaně snaží poopravit (právě to ruští formalisté mínili pojmem ozvláštnění) KT, které jsou zrovna v platnosti, jako

by všechno vnímali jako doposud neznámý předmět. Cézanne a Renoir nás navykli tomu, abychom se dívali jiným způsobem a za jiných, obzvláště šťastných a percepčně svěžích okolností na listí a ovoce či na tvář mladé dívky.

Ve stimulačním poli jsou nicméně mantinely, které se stavějí proti nekontrolované umělecké invenci (anebo umělci přikazují, aby nezobrazoval věci tohoto světa, nýbrž světa možného). Proto ne vždy je nějaký umělecký návrh Společenstvím ihned vstřebán. Těžko bychom došli k tomu, že bychom pojímali KT ženského těla podle Duchampovy *Nevěsty svlékané svými mládenci*; a přesto se umělecká práce snaží neustále zpochybňovat naše percepční schémata, alespoň tak, že nás vyzývá k tomu, abychom uznali, že za některých okolností by se nám věci mohly jevit i jinak nebo že existují i možnosti alternativní schematizace, které provokativně abnormálním způsobem zvýrazňují některé rysy předmětu (kosternatou protáhlost lidského těla u Giacomettiho, nespoutané tendence těla a svalstva u Botera).

Vzpomínám si na jeden večer, kdy jsme hráli společenské hry, mimo jiné jednu variantu hry na „živé sochy“, při níž jedni měli imitovat nějaké umělecké dílo a ostatní hádat, o jaké dílo se jedná. Několik dívek se pak předvedlo (v dobře složené skupince) s vykroucenýma rukama a nohama a s pokřivenými rysy v tváři. Téměř všichni poznali, že jde o *Avignonské slečny*. Pokud může lidské tělo interpretovat takové zobrazení, jaké podal Picasso, znamená to, že tato reprezentace zachycuje určité možnosti lidského těla.